Salâhi Sonyel

Gizli Belgelerde

Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı

AKDTYK
Atatürk
Araştırma Merkezi

Salâhi Sonyel

Gizli Belgelerde

Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı

AKDTYK
Atatürk
Araştırma Merkezi

956.102 4

Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı, / Salâhi R. Sonyel, - Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

ISBN: 978-975-16-1993-8 1 İstiklal Savaşı I k.a.

KİTAP SATIŞI:

Atatürk Araştırma Merkezi

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 133 06570 Maltepe / ANKARA Tel : 009 (0.312) 232 44 17/3

Belgegeçer : 009 (0.312) 232 55 66

e-mail : bilgi@atam.gov.tr.

web : http://www.atam.gov.tr.

ISBN : 978-975-16-1993-8. İLESAM : 07.06. Y0150-268.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Türk tarihinin en tehlikeli ve en parlak dönemini oluşturan Kurtuluş Savaşı'nın eşsiz önderi Mustafa Kemal [Atatürk]'le çok eleştirilen son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin hakkında çeşitli dillerde birçok eserler yayımlanmıştır ve hâlâ yayınlanmaktadır.

Bu yapıtlara ek olarak, o dönemde Türkiye ile ilgilenen veya ilişkileri olan kimi devletlerin arşivlerinde birçok belgeler vardır. Bu kaynaklar yavaşça gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Bu kaynaklardan inceleme fırsatını bulmuş olduğum ve önemli gördüğüm belgeler hakkında 'Kaynaklar' bölümünde ve dipnotlarda ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Bu eser ve kaynakların birçoğunda, Mustafa Kemal ve Vahdettin'in o günlerdeki tutumları, görüşleri ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmekte ve özellikle Vahdettin'in kendi yurduna ve ulusuna ihanet edip etmediği konusu ortaya çıkmaktadır.

Son günlerde, Türkiye'de de bu konuda kısa süren bir tartışma olmuştu. Emekli Başbakanlardan Bülent Ecevit, Zaman gazetesi yazarlarından Ömer Şahin'le yapmış olduğu ve gazetenin 16 Temmuz 2005 günlü sayısında yayımlanan söyleşi sırasında, Vahdettin'in 'hain olmadığı' görüşünü öne sürmüş; bu görüşü, 17 Temmuz 2005 günlü Hürriyet gazetesinde de yinelemişti. Bunun üzerine, Turgut Özakman, 19 Temmuz 2005 günlü Cumhuriyet gazetesinde, 'Vahdettin ne yazık ki haindi' başlığı altındaki yazısında Ecevit'i eleştirmiş; Vahdettin'in 'hain' olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı.

Kendi görüşümce, Türkiye'nin bugün karşılaşmakta olduğu birçok sorunlar varken, tarihe gömülmüş olan eski sorunları kurcalamanın Türk ulusuna yarar getirip getirmeyeceği tartışma konusu olabilir. Ancak, genç kuşakların kendi tarihlerini iyice bilmeleri gerektiğini düşünerek ve 'Vahdettin hain miydi?' sorusuna, okuyucunun kendisinin karar verebilmesine biraz da olsa yardımcı olmak amacıyla bu yapıtı hazırlamış bulunuyorum.

Eserin yayınlanmasında emeği geçen başta Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, Atatürk Araştırma Merkezi Merkez Sekreteri Mustafa CÖHCE olmak üzere bütün Kurum çalışanlarına ve Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı Mukaddes ARSLAN'a teşekkür ediyorum.

Ankara - 2010

Prof. Dr. Salâhi R. SONYEL

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
ASD	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
ayr. bkz.	: Ayrıca bakınız
BFSP	: British and Foreign State Papers (İngiltere ve yabancı devletlerin belgeleri)
bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi

BMM.ZC. : Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C	: Cilt
Cab.P.	: Cabinet Papers (İngiliz Kabinesi belgeleri)
Cmd.	: Command Papers [İngiliz resmi yayınları)
CP	: Confidential Print (İngiltere Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri)
DBFP	: Documents on British Foreign Policy [İngiltere'nin diş politika belgeleri)
FO	: Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakanlığı)
FO 371	: İngiliz Devlet Arşivi'ndeki siyasi belgeler
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
IDA	: İngiliz Devlet Arşivi
Nutuk	: Atatürk'ün Büyük Nutuk'u

PRFRUS	: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States ‘(ABD’nin dışişleriyle ilgili belgeler)
Speech	: Atatürk’ün Büyük Nutuk’unun İngilizce çevrisi
Söylev	: Atatürk’ün Büyük Nutuk’u
TIH	: Türk İstiklal Harbi
v.d.	: ve devamı
Not: Çeşitli yazarların eserlerinden aktarılan alıntılar için ‘Kaynaklar’ bölümüne bakınız.	

BÖLÜM 1

MONDROS BIRAKIŞMASI VE SONRASI

(Ekim 1918 - Haziran 1919)

Bırakışmadan Önceki Gelişmeler

Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin de Bağlaşıklar'dan (İngiltere, Fransa ve İtalya) yana dünya savaşına girmesi üzerine, her yanda, Merkez Devletleri (Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye) geri çekilmeye başlamışlardı. Savaş boyunca korkunç yoksulluk içinde yurtları için canlarını feda eden Türk erleri de bu duruma dayanamayarak geri çekilmeye başlamışlardı. Bu nedenle, erkteki İttihat ve Terakki Partisi, bir bırakışma sağlamak amacıyla Bağlaşıklar'a başvurmak zorunda kalmıştı. Daha önce de Sadrazam Mehmet Talat Paşa, Bağlaşık Devletler'in barış koşullarını öğrenmek amacıyla Avrupa'ya ajanlar göndermişti. Osmanlı yetkilileri, Bağlaşıklar, erken barış yapılmasını kabullenirse, onlara, tüm dikkatlerini Almanya ile Avusturya üzerinde toplama fırsatının verilmiş olacağına; barış koşullarının sadece savaşı durdurma konusunu kapsayacağına ve Osmanlı yönetimiyle ordusunun olduğu gibi kalacağına inanıyorlardı.[1] İngiltere ile Fransa onların bu koşullarını kabullenmeyince; ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 14 ilkesine dayanarak self-determinasyon (kendi yazgısını saptama) hakkı sağlayabilir ümidiyle Wilson'un arabuluculuğuna başvurmayı düşünmüşlerdi, çünkü onun, bağlaşıklarından daha az arsız ve daha onurlu olacağını sanmışlar, ama hata etmişlerdi.[1] [2]

Vahdettin, 4 Ekim 1918'de, ajanı Rüştü Bey'i, İsviçre'nin başkenti Bern'de bulunan ve daha sonra İngiliz Yüksek Komiseri olarak İstanbul'a atanacak olan elçi Sir Horace Rumbold'la görüşmeye göndermiş;[3] şu barış koşullarını gizlice öne sürmüştü:

Osmanlı Devleti'yle ayrı barış yapılırsa; Almanya'ya karşı İngiltere ile ittifak kurulursa, Hicaz, Filistin ve Mezopotamya [Irak]'ya, Padişahın egemenliği altında, İngiltere'nin 1882'den beri uygulamakta olduğu sistem gibi yönetim gerçekleşirse; İngiltere, Mahmut Muhtar'ın önderliği altında, çoğu Osmanlı ordusundan kaçak olanlardan oluşan yeni bir ordunun kurulmasına yardımcı olacak; bu ordu, İngiliz güçleriyle birlikte İstanbul'a yürüyerek İttihat ve Terakki Partisi'ni erkten düşürecektir. Ondan sonra, Osmanlı illerinde İngiliz denetimi altında anayasa reformu yapılacaktır...

Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne karşı Arapları isyana sev-keden Haşimilere karşı tüm Arabistan'ı yönetimine almada Abdulaziz İbn-i Saud'la işbirliği yapacak; Türk-Bulgar hududu,1912'de olduğu gibi Osmanlılar lehinde düzeltilecek; Türkler, Anadolu sahillerine yakın Ege adalarına yeniden sahip olacaklardır'.[4]

Sonuçta, Fransa ile İngiltere, Fransa'nın öne sürmüş olduğu ve İngiliz kabinesince de onaylanmış olan bırakışma koşulları üzerinde 11 Ekim'de anlaşmaya varmışlardı. Bu bırakışma koşulları, Padişahın sağlamayı ümit ettiği koşullardan daha sertti. Bu koşullara göre, bırakışmaya ek olarak Osmanlı ordusu terhis edilecek; işgal ettiği tüm bölgeleri boşaltacak; Boğazlar'ı Bağlaşıklar'ın gemilerine açacak; Arap illerinde ve Çukurova (Kilikya)'daki Osmanlı garnizonlarını Bağlaşıklar'a teslim edecek; Osmanlı askeri ve mülki hizmetindeki tüm Alman ve Avusturya'lı personeli Bağlaşıklar'ın güçlerine teslim edecek; Osmanlı ordusunun tüm silah, teknik, ulatışım örgütlerine ve levazım sistemine sahip çıkacak ve bütün Osmanlı askeri davranışlarını denetimi altına alacaktı. Ayrıca, Türk limanları ve gemi onarım sistemi Bağlaşıklar'ın filolarına devredilecek; Bağlaşık ordusu, To-ros tünellerini ele geçirecekti.[5] Bu koşullar, daha sonra Mondros'ta yapılacak olan bırakışma görüşmelerinde öne sürülecekti.[6]

1

Kutay: Rauf Orbay, c.1, s.610-678; Orbay: 'Siyasi Hatıraları', Yakın Tarihimiz, 58- 66.

2

TİH 1, s.127; Akşin 1, s.20; İnal, s.1986; Dyer, s.153; Trumpener, s.352.

3

İDA, FO 371/3440/165563: Dyer, 153-154; Rumbold'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığına gizli telgraf, İstanbul, 4.10.1918.

4

İzzet: Feryadim, II, 281-282.

5

Dyer, s.318.

6

Shaw: From Empire to Republic, I, s.70.

Mondros Bırakışması

1916'da Küt-ül Amara'da Türklerce tutsak edilmiş olan İngiliz Tümgenerali Charles Townshend'in de arabuluculuğu ile, İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthorpe, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya 22 Ekim 1918'de gönderdiği yazıda, bırakışma koşullarını kendisiyle görüşme yetkisi olduğunu; dolayısıyla, Midilli [Limni] adasındaki Mondros'a bir kurul göndermesini bildirmişti. Padişah Vahdettin, Mondros'a gidecek olan kurula kayın biraderi Damat Mehmet Ferit'in başkanlık etmesini istiyordu. Ferit, Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliğinde sekreterlik yapmıştı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin muhalifi Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önderi olarak biliniyordu. Sadrazam İzzet Paşa, Padişahın bu istemini 'çılgınlık' olarak nitelemişti; ama Padişah isteminde direnmiş ve Ferit'in, Ayan Meclisi'nde İzzet Paşa'yla görüşmesini önermiş;[1] ama İzzet Paşa, kabineye danıştıktan sonra Damat Ferit'i bu göreve getirmeye karşı çıkmış; bırakışma kurulunun başkanlığına Deniz Bakanı Hüseyin Rauf'u atamıştı. Padişah bu atanmayı kırgınlıkla kabullenmiş; ama, kurula verilecek olan yönergelerde Halifelik, Sultanlık ve Osmanlı hanedanının haklarının büsbütün güvence altına alınması ve herhangi bir Osmanlı iline özerklik verilirse, bunun siyasi değil, yönetsel (idari) olmasının serdedilmesi koşulunu öne sürmüştü.[2] İzzet Paşa'ya göre, Padişahın öne sürmüş olduğu koşulların bırakışma ile hiçbir ilgisi yoktu. Ancak, Padişah, savaş yenilgisinin yaratmış olduğu kargaşa içinde Osmanlı hanedanlığı ve kuruluşlarının sönüp gitmesi olasılığından kaygılanıyordu ve bu da, kendi tahtını kurtarmaktan başka birşeye önem vermediğini gösteriyordu.[3]

Bu arada, 27 Ekim'de başlayan ve oldukça çetin ve iddialı geçen Mondros görüşmelerinden sonra;[4] 30 Ekim'de Osmanlı temsilcileri, İngiliz temsilcileriyle bırakışmayı imzalamış; Osmanlı Devleti'ne kısmen zorla kabul ettirilmiş olan teslim koşullarını uygulamayı kabullenmişlerdi. Türk görüşünce, bırakışmanın en kötü maddeleri veya daha sonra ihlalinden şikâyet edilenler şunlardı:

‘Madde 1 - Çanakkale ve Karadeniz Boğazları güvenlik içinde ve özgür olarak seyrüsefere (dolaşıma) açılacak; boğazlardaki istihkâmlar Bağlaşık Devletlerce işgal edilecektir.

‘Madde 5 - Hudut karakolları ve iç düzeni korumada kullanılacak az sayıda askeri güç dışında tüm Türk orduları hemen terhis edilecektir.

‘Madde 7 - Bağlaşık Devletler’in güvenliğini tehlikeye koyacak bir durum olursa, Bağlaşıklar, Türkiye’nin herhangi bir stratejik noktasını işgal edecektir.

‘Madde 10 - Bağlaşık Devletler, Toros tünelleri şebekesini işgal edecektir.

‘Madde 11 - Bütün trenlere Bağlaşık Devletler’in denetim yetkilileri yerleştirilecek; bu yetkililer, trenleri diledikleri gibi özgürce kullanabilecek; ama halkın gereksinimlerini dikkate alacaklardır.

‘Madde 22 - Türk savaş tutsakları, Bağlaşık Devletler’in dilediği biçimde elden çıkarılacaktır.

‘Madde 24 - Altı Ermeni illerinde (!) [Doğu İlleri kastediliyor] karışıklık çıkarsa Bağlaşık Devletler oralarını işgal hakkını koruyacaklardır’.[11]

Padişah Vahdettin de bırakışma koşullarını sert bulmuş, ama Sadrazam İzzet Paşa’nın Mondros’dan aldığı 27 Ekim 1918 tarihli iyimser telgrafın suretini kendisine göstermesi üzerine şöyle demişti:

‘Bu koşulları, ağır olmalarına karşın kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki, İngiltere’nin Doğu’da asırlarca sürmekte olan dostluğu ve lütufkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz’.[5] [6]

Buna karşın, Vahdettin, Osmanlı kurulu üyeleri Mondros’tan İstanbul’a dönerek Galata rıhtımına çıkarken onları karşılamak için rıhtıma gitmemiş; Dolmabahçe’de de karşılamamış; hasta olduğu özürüyle, onları yarım gün beklettikten sonra, bırakışmanın koşulları konusunda başmabeyincisi Lütfi Simavi’ye bilgi vermeleri için mesaj göndermişti.[7] Padişah, o sırada en kötü düşlerinin gerçekleşmeye başlamış olduğunu ve Bağlaşıklar’ın, Osmanlı

Devleti'ni ele geçirmek için bırakışmadan yararlanacaklarını tahmin etmişti.[8]

Öte yandan, bırakışmanın imzalanmış olduğunu 31 Ekim'de gelmiş olduğu Adana'da öğrenmiş olan Mustafa Kemal, Zaman gazetesine verdiği demeçte, bırakışma koşullarının büsbütün aleyhte olmadığı görüşünü desteklemiş; Bulgarların Türklerden daha güç bir durumda olduklarına değinerek, İzzet Paşa kabinesini ve özellikle bu kabinedeki dostu Hüseyin Rauf'u muhalefetin saldırılarına karşı savunmaya çalışmış;[9] ama yine de Bağlaşıklar'ın niyetinden kuşku-lanmıştı. Kemal, bırakışmanın, Bağlaşıklar'a geniş yetkiler veren 7. ve 8. maddelerinin, onlara, ülkeyi işgal etme olanağını sağladığına inanmış; Adana'daki Yıldırım Orduları Grubu merkezinden Sadrazama 3 Kasım'da gönderdiği telgrafta bırakışma hakkında bilgi istemiş; İzzet Paşa'nın verdiği cılız yanıttan tatmin olmayarak, bırakışmanın kimi koşullarını eleştirmişti.[10]

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtikten sonra, bırakışmayı ve Bağlaşık Devletler'i, özellikle İngiltere'yi söyle kınamıştı:

'... Harb-i umuminin sonlarına doğru, milliyetler esasına müstenit vaatler üzerine, Hükümet'i Osmaniyemiz de adilane bir sulha nail olmak emeliyle mütarekeye talip oldu. Devletlerin şahsiyet-i maneviyesi ve vaziul-imza murahhasların namus-u zatileri ziman ve kefaletinde bulunan işbu mutarekename ahkâmı bir tarafa bırakılarak, İtilaf Devletleri kuvay-i askeriyesi, payitaht-i saltanat ve makarr-ı celil-i hilafet olan İstanbul'umuzu işgal etti. Gün geçtikçe artan bir şiddetle hukuk-u hilafet ve saltanat, haysiyet-i hükümet, izzetinefs-i millimiz tecavüz ve taaddilere uğradı.'.[11]

Aynı görüşleri 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde de yineleyecek olan Mustafa Kemal'e göre, Türk ulusu adaletli bir barışa kavuşmayı umarken, bırakışma koşulları, Türk yurdu ve ulusuna karşı kötüye kullanılıyor, zorla uygulanıyordu.[12]

1

İnal, s.1987.

2

Türkgeldi: Mondros ve Mudanya Mütarekeleri, s.155.

3

Mango, s.188.

4

Bu görüşmelerle ilgili olarak bkz. İDA, FO 371/5259/E 532: İngiltere Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no.M.01743, 2.6.1920; Türkgeldi, a.g.e., 33-34; Dyer, s.318 vd.

5

İDA, FO 371/3449/181110: Bırakışma Belgeleri; BFSP, 1917-1918, c. CXI, s.611- 613; Orbay: 'Siyasi Hatıraları', a.g.e., s.49; Türkgeldi, a.g.e., s.33-34 ve 66-68; Takvim-i Vekayi, 3.11.1918; Yeni gün, 2.11.1918; Minber, 17.11.1918; Vakit, 3/18.11.1918; ASD, s.1; Söylev 1, s.256 vd.; İsmet İnönü: 'Devlet kurucusu Atatürk', Belleten, XXXIII, sayı 129, Ocak 1969, s.1-2; Bayur, s.176; Gökbilgin, s.3; Bayar, 97-98; Sonyel: Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, s.7-8; Temperley, s.495; Mears, s.624-626; Kinross, s.128-129.

6

Jaeschke Gotthard: 'Mondros'a giden yol', Belleten, sayı 109, c.28, Ocak 1964, Jaeschke: Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s.22; L'Illustration, 6.8.1921; Salahi R. Sonyel: '1919 yılı İngiliz belgelerinin ışığında Mustafa Kemal ve milli mukavemet', Türk Kültürü, sayı 85, Kasım 1969, s.47 vd.

7

İstanbul Basını, 2.11.1918; Orbay, 'Siyasi Hatıraları', a.g.e., s.152-153; Ku-tay: 'Orbay', a.g.e., s.143-4; TİH I, s.138; Türkgeldi, s.64; Tansel: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, s.127

8

Shaw 1, s.105.

9

Ziya Somar: ‘Manda ve meşhur mandacılar’, Tarih Konuşuyor, c.3, sayı 14, Mart 1965, s.1146

10

Vakit, 3.11.1918; Türkgeldi, s.68; Nutuk I, s. 256 vd.; Jaeschke, Belleten 109, s.152; Jaeschke: Kronoloji, s.1.

11

Mustafa Kemal’in Erzurum Kongresi’ni açış söylevi, 23.7.1919, ASD, s.3-7.

12

ASD, s.8-11; ATTB, s.14-22; Bayur, s.179-184; Sonyel, Türk Kültürü, a.g.e., s.75-76.

İttihatçı Önderlerin Ülkeden Kaçışı

Bu arada, Enver, Cemal ve Talat Paşaların 2/3 Kasım gecesi ülkeyi terketmelerinin hemen ardından tutumunu birden bire değiştiren ve müthiş bir İttihatçı düşmanı olan Vahdettin, daha önce itiraz etmediği İttihatçılardan Rauf, Fethi, Cavit ve Hayri Beylerin derhal kabineden çıkarılmaları için Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya baskı yapmaya başlamıştı. Bu sırada, iktidar ihtirasına tutulmuş olan Ahmet Rıza, Sadrazam olmak için Padişahın oyunlarına alet oluyordu. Bu gelişmelere karşın, Hüseyin Rauf, son kez Padişahın huzuruna çıkmış, ama bu görüşme pek olumlu geçmemiş ve Rauf'un, basında Damat Ferit hakkında yayımlanmış olan yazıları Vahdettin'e hatırlatması üzerine sükunetini bozarak ayağa kalkan Padişah, görüşmenin sona erdiğini anlatmak istemiş ve daha sonra Rauf'un gözlerinin içine bakarak: 'Beyefendi, ortada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lazım. O da benim' demişti.[1]

Padişah, İttihatçı önderlerin ülkeden kaçmalarına göz yummuş olduğuna inandığı Sadrazam İzzet Paşa'ya epeyi içerlemişti. Kendisi, Bağlaşıklar'ın canını sıkmamak için, onları tutuklatarak Bağlaşıklar'a teslim etmeyi yeğ tutuyordu. Dolayısıyla, kabinesinde kimi İttihatçılar bulundurduğu özürüyle İngilizlerin taleplerini yeterince yerine getiremeyen İzzet Paşa, sonuçta, 8 Kasım'da Padişahça istifaya zorlanmıştı.[2] Onun yerini, 11 Kasım'da, İngiliz yandaşlığıyla tanınmış olan Ahmet Tevfik Paşa kabinesi almıştı.[3] İki gün sonra (13 Kasım) İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 61 parçalık büyük işgal filosu İstanbul'a ulaşmış; Beyoğlu Hıristiyanları gösteriler yapmışlardı.[4]

Yine bu sırada, on yıl kadar önce Abdülhamit'i tahtından indirmiş olan Ordu'dan çok kaygılanan Vahdettin, etkili bir General ve Enver Paşa'nın muhalifi olan Mustafa Kemal'den yararlanarak, onun, Ordu'yu taht'a bağlı olarak tutabileceği umuduyla Kemal'le birkaç kez görüşmüştü. 29 Ekim'de yaptıkları görüşmede Vahdettin, Ordu'nun Padişaha sadık olup olmadığını öğrenmek istemiş; Kemal, ona, Ordu'nun sadakati konusunda hiç kuşkusu olmadığını belirtmişti.[5] 15 Kasım'da yaptıkları görüşmede ise,

Vahdettin, Kemal’den yararlanmaya çalışmıştı;[6] ama onu erke getirmek niyetinde değildi. Padişahın siyaseti, Ferit ve Tevfik Paşalar gibi, Padişah ailesinden kadınlarla evli olanları yeğ tutmaktı.16 Kasım 1918 günlü Yeni İstanbul gazetesi şöyle diyordu: ‘Osmanlı tarihinde Sultan VI. Mehmet Vahidettin Hazretlerinden daha bedbaht bir Padişah yoktur. Millet, bu aziz tacın etrafında derin bir huşu ile toplanmalıdır’.[7] Öte yandan, Londra’da yayımlanan Times gazetesi, 19 Kasım 1918 günlü sayısında, Vahdettin’in, cülusundan beri kendi durumunu ve Türkiye’nin düzenini korumak için her ne koşulla olursa olsun barış istediğini ve bu uğurda bir parti kurarak etki kazanmayı dilediğini; giyiminde bile II. Mahmut’u örnek olarak aldığını yazmıştı.[8]

Bu sırada, Bağlaşıklar’ın donanması, 13 Kasım’da boğazlardan geçerek Dolmabahçe Sarayı önünde demirleyince Vahdettin’i korkular sarmıştı. Dolayısıyla, onun tek amacı, tahtını korumak için istilacıların iyi niyetlerini sağlamaktı ve bunu başarmak için de İngi-lizlerin desteğini elde etmeyi ümit ediyor; tüm Müslümanların Halifesi olmasına büyük önem veriyordu. O sırada, dünyanın her yanındaki Müslümanların çoğunluğunun İngiliz İmparatorluğu hudutları içerisinde olması, onu, kendi tahtını korurlar umuduyla İngilizlerle ilişki kurmaya sevketmişti. Jorge Blanco Villalta adlı İspanya’lı yazar bu konuda şu yorumu yapar:

‘Osmanlı’nın kalbi, Türk halkıyla, onların mutluluğuyla şanlı geleneklerine saygı gösterilmesiyle ilgilenmiyordu. Vahdettin’in yeni bağlaşığı, istediği her şeyi kendisinden almıştı. Lloyd George, şimdi memnun olarak ellerini ovuşturuyordu, çünkü Doğu Sorunu, İngiltere’nin yararına çözümlenmiş bulunuyordu’.[9]

Bu sırada (21 Kasım 1918) İngilizler Kilyos’a kadar olan bölgeyi işgal etmiş; 27 Kasım’da Gelibolu’ya çıkarma yapmışlardı. Fran-sızlar da 2 Aralık’ta Dörtyol’u işgal etmiş; 7 Aralık’ta Antakya’ya girmişlerdi. Padişah, özellikle kendi tahtını ve imparatorluğunun yıkıntılarından ne kurtarabilirse onu kurtarmak için İngilizlere yanaşmada bir sakınca görmüyordu. Onun, İngiliz Yüksek Komiseri yardımcısı Tuğamiral Richard Webb’le çevirdiği entrikalar, İngiliz yanlısı tutumunun ilk kanıtlarıdır. İttihat ve Terakki Partisi’ne karşı harekete geçerek Osmanlı Mebusan Meclisi’ni dağıtma kararını aldığı sıralarda İngiliz yönetiminin desteğine

güvenebilip güvene-meyeceğini İngiliz Yüksek Komiserliğinden dolaylı biçimde soruş-turmuştu. Webb, Vahdettin'i, büsbütün İngiliz yanlısı eğilimleri olan bir Padişah olarak tanımlamakta tereddüt etmiyordu.[10]

İngilizler bu sırada basına ve postaya sansür koymuşlardı.[11] 23 Kasım'da, Padişah, Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşınmıştı, çünkü Dolmabahçe önünde demirlemiş olan Yunan savaş gemisinin taşkınlık yapması olasılığından kaygılanıyordu.[12] Aynı gün, Fransız Doğu Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperey, bir Rum'un armağan ettiği beyaz at üzerinde İstanbul'a girmiş ve azınlıkların taşkın gösterileriyle karşılanmıştı.[13] 24 Kasım'da, Vahdettin, Londra'da yayımlanan Daily Mail gazetesi muhabirine şu demeci vermişti: 'İngiliz milletine karşı beslediğim sevgi ve hayranlık, bana, babam Abdülmecit'ten miras kalmıştır. Ülkemle İngiltere arasındaki dostluğu güçlendirmek için elimden geleni yapacağım'.[14]

Vahdettin'le yandaşlarının özellikle İngilizlere yaltaklanmaları, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri yetkililerinden Tom Hohler'in 5 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi George Kidston'a yazdığı şu mektupta açığa çıkmaktadır:

'Burasının [İstanbul'un] Türkler tarafından yönetilmesine son vermek için şimdiki koşullardan yararlanılmazsa çok yazık olacaktır... Bu kenti, sözünü edebileceğiniz herhangi bir yönetim altında görmeye hazırım; yeter ki, bu, Türk yönetimi olmasın, çünkü bir domuz ahırını bile yönetecek yetenekte değillerdir. Türkler büsbütün yenilmiş olduklarını iyi biliyorlar. Örgütleri parçalanmış, bozguna uğramıştır; kendileri ise sefalet içindedir. İstanbul işgal günleri yaşıyor. Buradaki yönetim her İngilizi tiksindirecek kadar aşağıdır.' [15]

1

Orbay: 'Hatıraları', a.g.e., s.240-241.

2

İstanbul Basını, 10-11.1918; Simavi, s.434; İnal, s. 1989 ve 2006.

3

İstanbul Basını, 12.11.1918; İnal, s.1989; Simavi, s.441; Türkgeldi, s.163.

4

İstanbul Basını, 13-15.11.1918; TİH 1, s.122; Göztepe, s.57.

5

Mango, s.202.

6

Ati, 16.11.1918; Akşin 1, s.87; Bıyıklıoğlu: Mondros Mütarekesi ve Tatbikati, s.80; Jaeschke, s.97.

7

Sanhan 1, s.30

8

Times, Londra, 19.11.1918.

9

Villalta, s.61.

10

İDA, FO 371/3410/10535: Webb'den Balfour'a gizli yazı, no.31, İstanbul, 4.12.1918; ayr. bkz. Jaeschke, s.1-11.

11

Ati, 22.11.1918.

12

Minber, Ati, 24.11.1918; Akşin 1, s.82.

13

İstanbul Basını, 23-25.11.1918.

14

Simavi, s.448; Gökbilgin, s.15; Tansel, s.69; Akşin 1, s. 97; Jaeschke, s.3; Sarı-han, s.39-40.

15

İDA, FO 371/3411/211362: Hohler'den Kidston'a özel mektup, İstanbul, 5.12.1918.

Mebusan Meclisi’nin Kapatılışı

Öte yandan, işgaller sürerken, bir sureden beri İstanbul’da bulunan General Mustafa Kemal, 20 Aralık’ta, General Ali Fuat’la durumu gözden geçirerek, askerden terhislerin durdurulması, silah ve cephanenin teslim edilmemesi; subayların Anadolu’ya geçmesi ve halkın moralinin yükseltilmesi gerektiği yolunda kararlar almışlardı.[1] 21 Aralık’ta, Yarbay Louis Romieu komutasındaki Fransız ve gönüllü Ermeni birlikleri Adana’ya girerek askeri binaları işgal etmiş; kentte tutuklamalar başlamıştı. Bu sırada, İngilizler, işgallere karşı sesini yükseltmiş olan Mebusan Meclisi’ni kapatması için bir sureden beri Padişaha baskı yapıyorlardı.[2] Padişah, 21 Aralık’ta, anayasanın 7 maddesine dayanarak yayımladığı bir İrade ile Meclisi dağıtmış;[3] birçok mebuslar arasında gürültü kopmasına ve onların Osmanlı yönetimini bir darbe yapmakla suçlamalarına yol açmıştı.[4] Vahdettin’in başkâtibi Ali Fuat, Meclisin kapatılması konusunda Padişahın kendisine şunları söylemiş olduğunu anılarında anlatır: ‘... ecnebiler bu Meclis-i Mebusanı münteha addetmiyorlar. “Siz hayat hakkınızı mahafaza için faaliyet göstermelisiniz. Eğer lazım gelen faaliyeti göstermezseniz, hakk-ı hayatınızı da iskat etmiş olursunuz” diyorlar’.[5]

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği danışmanlarından Andrew Ryan da, Meclisin dağıtılması konusunda bir andaç kaleme almış; şu yorumu yapmıştı: ‘Yönetimin ve muhtemelen Padişahın bu davranışı, İttihat ve Terakki’ye doğrudan doğruya meydan okumaktadır. İttihat ve Terakki, Padişahı, anayasaya karşıt olarak davranmakla suçlayabilir’.[6] İngiliz Yüksek Komiseri yardımcısı Webb de, Meclisin kapatılmış olduğunu 31 Aralık’ta İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour’a duyururken, basının büyük bir bölümünün bunu iyi karşılamış olduğunu; yalnız az sayıda İttihatçı gazetelerin buna karşı çıktığını; genel basına göre, Meclisin, İttihat ve Terakki’den başka kimseyi temsil etmediğini; olay çıkmasından kaygılanıldığını, ama sükunun sürdüğünü; o tarihten sonra yasanın yerini Padişah İradelerinin almış olduğunu; tek eleştirinin, yeni seçimler için tarih saptanmamış olmasına dayandığını bildirmişti.[7] Gerçekten de, İttihatçı basın bu konuda Padişahı sertçe

eleştirmiş; onun, veliahtlığı esnasında (Kızıl Sultan) Abdülhamit'e göndermiş olduğu iddia edilen gizli mektuplar basına yansımıştı. Bu belgeler, Vahdettin'i, alaycı, alelade bir casus ve Abdülhamit'in olası düşmanlarını ortaya çıkarmada uzman olarak gösteriyordu. Her geçen gün ona karşı muhalefet artıyordu.[8] O günden sonra, Vahdettin, Osmanlı kabinelerini, kısmen iyi niyetli ama güçsüz, kısmen de dalkavuk ve yeteneksiz Sadrazamların yönetimine vererek, Bağlaşık Devletler'in siyasi ve askeri temsilcilerinin oyuncağı durumuna getirmişti.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri yardımcısı Tuğamiral Richard Webb, 19 Ocak 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcılarından Sir Ronald Graham'a gönderdiği özel mektupta ataklıkla şöyle diyordu:

'... Görünürde ülkeyi işgal etmediğimiz halde, şimdi valilerini atıyor veya görevlerinden uzaklaştırıyoruz; polislerini yönetiyor, basınlarını denetliyor, zindanlarına girerek Rum ve Ermeni tutukluları, işlemiş oldukları suçlara aldırmadan özgür bırakıyoruz. Demiryollarını sıkıca denetimimizde tutuyor ve istediğimiz her şeye el koyuyoruz. Politikamız, süngünün keskin ucuna dayanır. Halife elimizin altında bulundukça İslam Dünyası üzerinde ek bir denetim aracına sahibiz. Bildiğiniz gibi, Padişah, bizi buraya yerleştirmeyi diliyor.'[9]

Gerçekte, Vahdettin, İngilizleri yalnız İstanbul'a değil, Anadolu'nun her yanına yerleştirmek istiyordu, ama siyasi durum bunu gerçekleştirebilmesi için uygun değildi.[10] Buna ilişkin olarak, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan İngiltere Askeri İstihbarat Şefi'ne 16 Aralık'ta şu gizli telgraf gönderilmişti:

'Bugün Genel Karargâh'a gelen Sami Bey, Padişah ve Dışişleri Bakanı adına, İngiltere'nin, Türkiye'nin yönetimini en erken vakitte devralmasını; barış yapılıncaya kadar beklenirse çok geç kalınmış olacağını söylemiştir. Sami Bey, Arabistan'da İngiliz yönetimi kurulmasını istiyor. Denetim amaçları için ülkenin iç bölgelerine İngiliz subayları gönderilmesini; yönetime yardımcı olmak üzere İngiliz yetkilileri sevkedilmesini diliyor. Kafkasya'daki Türk askerleri

Bizim (İngilizlerin) emrine verilecektir; görevine son verilmesini istediğimiz her subay görevden alınacaktır'.[11]

İşgaller, Tutuklamalar ve Yargılamalar Sürüyor

Yine bu sıralarda Vahdettin'le yandaşları, Bağlaşıklar'ı, özellikle İngiltere'yi memnun etmek ve savaş dönemi Talat Paşa kabinesini kötülemek amacıyla, 5 Kasım'la 21 Aralık tarihleri arasında, Mebusan Meclisi'nin 5. komitesi aracılığıyla, savaş suçlarından sanık olanları saptamak için bir soruşturma komisyonu kurdurmuş-lardı. Padişah, 16 Şubat 1919'da yayımladığı bir İradeyle meş'um 'Fevkalade Dar-us Saadet Divan-i Harb-i Örfisi (Olağanüstü Sıkı Yönetim Mahkemesi)'ni kurdurarak, Rumlarla Ermenilerin yer değiştirmeleri (tehciri) sırasında onlara karşı kırım davranışlarında bulunmaktan sanık oldukları iddia edilen Osmanlı sivil ve askeri yetkililerini yargılatmaya başlayacaktı. Öte yandan, 27 Aralık'ta Fransızlar Pozantı'yı, 3 Ocak 1919'da İngilizler Urfa ile Bilecik'in güneyindeki demiryolu üzerinde bulunan Cerablus kasabasını işgal etmişlerdi.[12] 5 Ocak'ta tutuklamalar başlamış; 7 Ocak'ta, daha sonra ölüme mahkûm edilerek 10 Nisan'da idam edilecek olan Boğaz -lıyan eski kaymakamı Kemal Bey İstanbul'da tutuklanmıştı.[13]

Bu gelişmeler kaydedilirken, İngilizler, 22 Ocak'ta Konya istasyonunu işgal etmiş; Trakya-Paşaeli Osmanlı Haklarını Savunma Derneği'nin İstanbul'da yaptığı toplantıda, Batı Trakya'daki Yunan işgalinin kaldırılması talep edilmiş; 'Trakya bir bütündür; nüfusunun yüzde 85'ini Türkler oluşturur' parolası öne sürülmüştü. Bu sırada, Türklerin, bırakışma koşullarını keyfi olarak uygulayan Bağlaşıklar'a karşı yer yer örgütler kurarak direnişte bulunmalarını hazmedemeyen İngiltere'de, Dışişleri, Savaş ve Deniz Bakanlıkları'nın 23 Ocak'ta katıldığı bir toplantıda, bırakışma koşullarının uygulanmasında Türklerin güçlük çıkardıkları iddia edilmiş; suçlu Türklerin tutuklanarak cezalandırılmasına ve tutukluların Malta'ya sürülmelerine karar verilmişti.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Arthur Calthorpe, 22 Ocak'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu:

‘Sadrazam ve Dışişleri Bakanına, savaş tutsaklarına ve Ermenilere karşı kötü işlemde bulunanların cezalandırılmalarının gerekli olduğunu 18 Ocak’ta bildirmiş bulunuyorum. Bu konuda buyruklarımızı yerine getirmeye hazır olduklarını söylediler. Padişah, dün, kayın biraderi Damat Ferit’i Tom Hohler’e gönderdi; bu kişileri cezalandırmak arzusunda olduğunu ve yeterince enerjik olmayan erkteki kabinenin yerine daha aktif kişilerden oluşacak bir kabine kurmayı tasarladığını bildirdi... Ancak, kendisine (Padişaha) karşı olay çıkmasından kaygılanıyor ve bir olay çıkarsa, tutumumuzun ne olacağını soruyor. Hohler, İngiliz yönetiminin, suçluların cezalandırılması üzerinde direneceğini; halk arasında kargaşalık çıkmasını önleyeceğini ve tüm davranışlarında, erkteki yetkililerin yanını tutacağını tahmin ettiğini söyledi; ama Padişaha herhangi bir yardım sözü vermedi. Kendi görüşümce, Padişaha, planını gerçekleştirmede yardımcı olacağımıza dair güvence vermeliyiz’.[14]

‘Yine Calthorpe, Dışişleri Bakanlığı’na iki gün sonra (24 Ocak) gönderdiği ‘oldukça ivedi ve gizli’ telgrafta şunları eklemişti:

‘Sadrazamın bana birkaç gün önce bildirdiğine göre, 160 ile 200 arası kişi tutuklanmıştır. İçişleri Bakanı, Ermeni kırımlarıyla ilişkin olan ve İstanbul’da bulunan 60 kadar kişinin listesini hazırlamıştır. Onları bir atılımda tutuklatmak niyetindedir ve bu konuda görüşlerimizin ne olduğunu soruyor. Anlaşılan, Padişahın korkaklığı yüzünden eyleme geçilmesi erteleniyor... Sadrazamı tek başına davranması için yüreklendiriyor ve ona bilgi veriyorum’.[15]

Bunun üzerine, 29-30 Ocak gecesi, İttihat ve Terakki öğelerinden 30 kişi tutuklanmıştı.[16] Bu sırada, İstanbul’da tutuklananlar Bekirağa bölüğüne kapatılmışlardı. Onların arasında Hüseyin Cahit, Hüseyin Canbolat, Kara Kemal, Hüseyin Kadri, Tevfik Rüştü, Ziya Gökalp, Mithat Şükrü, Rahmi, Karasu v.s. de vardı.[17] Bir süre sonra hepsi de Malta’ya sürülecekti. Vahdettin, Türkgeldi’ye, olupbitti önünde kaldığını; Ahmet Rıza’ya ise tutuklamalardan hiç bilgisi olmadığına dair sıkılmadan yalan söylemişti.[18] Koramiral Calthorpe, 9 Şubat’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği gizli telgrafta, tutuklamaların pek etkili olduğunu ve hiç olmazsa İstanbul’da İttihat ve Terakki yandaşlarının sindirildiğini bildirmişti.[19] 24 Ocak’ta gönderdiği gizli telgrafta ise şöyle diyordu:

‘Görünürde güvenilir bir kaynaktan öğrenmiş olduğuma göre, Sait Halim, Padişahı tahttan indirerek onun yerine Prens Fuat’ı veya Prens Abdul Rahim’i Padişah yapmak için entrika çeviriyor’.

Ancak, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda, Sait Halim, ‘başkalarının aleti olmaktan öteye gitmemiştir’ çıkmasıyla tanımlanmıştı.[20]

Yine Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Ronald Graham’a 30 Ocak’ta gönderdiği gizli telgrafta, tutuklamalardan özellikle Padişah ve İçişleri Bakanının sorumlu olduğunu sandığını; Dışişleri Bakanının, İngilizlerden resmi bir talebin gelmesini beklemekten yana olmadığını bildirmişti.[21] Calthorpe’un yardımcısı Richard Webb’e göre, tutuklamalar, o güne dek kaydedilmiş olan en sevindirici olaydı. Padişah ve Sadrazam bu konuda çok çekingen davranmışlardı.[22] Cavit’in öğrenmiş olduğuna göre, tutuklama listesini kabineye Savaş ve İçişleri Bakanları sunmuştu. İzzet Bey’le Tevfik Paşa, listenin İngilizler tarafından verilmiş olduğunu söylüyorlardı. Vahdettin, 27 Ocak günü Türkgeldi’yle yaptığı ‘acıklı bir söyleşide’ şöyle yakınıyordu:

‘Ecnebiler pek biaman! Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi tazyik ile Meclis-i Mebusanı dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil, adeta açıktan açığa ibraz ediyorlar. Ben meşruti bir hükümdar olduğum halde, güya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat ediyorlar. “Karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak yalnız sizi tanırız ve sizi pak addederiz” diyorlar. Yani “sözlerimizi isga etmezseniz sizi de tanımayız” demek istiyorlar. İstiklalimizi kurtarmak için bizzarure bu hallere tahammül ediliyor. Diğer taraftan bir şey için kendilerine müracaat edilince, “henüz münasebat-ı siyasiyemiz iade olunmadı; buradaki memurlarımız askeri memurlardır” diye cevap veriyorlar’.[23]

Bu gelişmeler den sonra, Senato (Ayan Meclisi) üyelerinden bir grup 2 Şubat’ta Padişahı ziyaret ederek bir Saltanat Şurası toplanmasını istemişlerdi. Padişah, grubu soğuk karşılamış; böyle bir şuranın anayasaya karşıt olduğunu öne sürmüştü.[24] Bu arada, 22 Şubat’ta İngilizler Maraş’ı, 24 Şubat’ta Birecik’i işgal etmiş; 27

Şubat'ta tutuklamalar devam etmişti.[25] Yine bu sırada (24 Şubat) Tevfik Paşa, İngiliz ve Fransız yandaşı Bakanlardan oluşan 3. kabinesini kurmuştu.[26] 25 Şubat'ta, Fransız işgal gücü Başkomutanı General Franchet d'Esperey, İzzet Bey'e, tutuklanmasını istediği 36 kişinin listesini vermişti. Tüm bu baskılara dayanamayan Tevfik Paşa ve kabinesi 3 Mart'ta istifa etmiş; yerini, 4 Mart'ta Damat Ferit'in ilk kabinesi almıştı.[27] 9 Mart 1919 günlü İstiklal gazetesine göre, yeni Damat Ferit kabinesinin and içme töreninde, Padişah, Damat Ferit kabinesini frenlemeye çalışmış; şu 'tarihi sözleri' söylemişti: 'Hasis ve sefil bir menfaat ve intikam hissi ile hükümet idare etmeyeceğinizi ümit ederim'.[28] Damat Ferit'in bu sözlere uymayacağını ve Padişahın da bu sözlerinde gerçekten içten olup olmadığını bu yapıttaki belgeler gösterecektir.

İngiltere'ye Yaltaklanma Politikası Sürüyor O sıralarda Padişahla entrika çevirenlerden biri olan İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkililerinden ve baş tercüman Andrew Ryan, daha sonra yayımladığı anılarında, Padişahla Damat Ferit'in her türlü araca başvurarak, muzaffer Bağlaşık Devletler'e karşı uzlaşıcı bir politika izlemekle hem Osmanlı hanedanını hem de İttihat ve Terakki'nin yıkmış olduğu devletin yıkıntısından ne kurtarılabilirse onu kurtarmaya çalıştıklarını ve Padişahın, 'öteki selefleri gibi iyi bir Türk olduğunu' iddia eder.[29] Ryan'in bu görüşlerini o sıralarda İngiliz Yüksek Komiserliği öğelerinden Harry Luke de şöyle doğrulamaktadır:

'... Padişahla Damat Ferit... Mustafa Kemal ve yandaşlarından daha az gerçek yurtsever değillerdi; ama, Türkiye'nin çıkarlarının, bırakışmaya bağlılık göstermek ve Bağlaşık Devletler'le işbirliği yapmakla en iyi biçimde sağlanabileceğine inanıyorlardı'.[30]

Bu iki İngiliz yetkilisinin görüşleri, o sıralardaki görevlerinin ışığı altında incelenmelidir. Padişahla sıkı ilişki kurmuş olan Andrew Ryan, Vahdettin'in yanlış yola sürüklenmesinde başlıca rolü oynamıştı. Halide Edip'in de açıklamış olduğuna göre, Ryan'ın 'Türklere karşı nefret duyguları beslediği iyi biliniyordu'.[31] Daha yansız ve daha nesnel (objektif) olması beklenen Harry Luke'un Vahdettin'le Damat Ferit'i yurtseverlikte Mustafa Kemal ve yandaşlarıyla eşit göstermesi büyük bir aymazlıktır.

Damat Ferit’e gelince, Padişahın çok beğendiği eniştesi olan ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza tarafından ‘bir İngiliz centılmanı (efendisi)’ nin çok iyi benzeri[32] olarak tanımlanan bu Sadrazam, uzun süreden beri göz dikmiş olduğu Sadareti 4 Mart 1919’da Tevfik Paşa’dan devralmış; muhalif çevreleri epeyi sevindirmişti.[33] Onu başa geçiren sadaret fermanında, olağanüstü durum gözönünde tutularak, devleti kurtarması için çaba göstermesi buyrulmuştu.[34] Damat Ferit hakkında birçok sözler söylenmiş; yazılar yazılmıştır. Ali Fuat Türkgeldi’ye göre, o: ‘... mütenevvinü’l-mizaç, bukalemun-meşreb bir adam olup, bugün ak dediğine yarın kara der ve esas fikrinin ne olduğu bilinmez idi’.[35] İngiliz yazarlarından Harold Armstrong, onu, ‘inatçı, cesur, akılsız bir ihtiyar. biraz Kurt kanı taşıyan bir Arnavut..; ruhunda bir kan kavgasının korkunç nefreti köpüren., uzlaşma nedir bilmeyen bir aşiret mensubu’ olarak tanımlar; uzlaşmazlığının ve düşmanlarına karşı inatla uyguladığı öç politikasının uzlaşmaya varılmasını olanaksız yaptığını’ kaydeder.[36] Andrew Ryan’a göre, Damat Ferit, ‘varlıklı, aydın ve tam bir centılmandı. Tehlike içerisinde olan Padişahına ve ülkesine hizmet etmekten başka bir çıkar gözetmiyordu’.[37]

Bu sırada, Osmanlı yönetiminin İngiliz yanlısı siyasası sürüyordu. 6 Mart 1919’da, Beyrut ili eski Valisi ve o sırada Arnavut kurulu başkanı bulunan Halil Paşa, ABD misyonerlerinden Dr. Howard Bliss’in aracılığıyla İngiliz öğelerinden Sir Louis Mallet’le görüşerek, ona, Padişahla Tevfik Paşa’dan bir mesaj aktarmıştı. Bu mesaja göre, her iki Osmanlı önderi, İngiltere’nin Türk İmparatorluğu’nu kurtarmasını ve gelecekte İmparatorluğu kendi güvenliği altına alarak yol göstericisi olmasını dilemişlerdi. Onlara göre, kendi geleceklerini, en iyi İslam Gücü olan İngiltere’ye emanet etmek tek çözüm yolu olacaktı. Halil Paşa, Osmanlı Devleti için merhamet dilemişti. Mallet, Türkiye’nin geleceğinin barış konferansınca karara bağlanacağını; bu konuda çeşitli Güçlerle ayrı ayrı görüşmeler yapılamayacağını; o sırada, Enver ve Talat tarafından kesinlikle mahvedilmiş olan ve yıkılan Türk İmparatorluğu’ndan söz etmenin geç olduğunu; bununla ilgili suçun İngiltere’ye ait olmadığını bildirmişti. Buna karşılık veren Halil Paşa, bir İslam ülkesinin savını öne sürmek için Padişahça yapılmış olan dileğe itiraz edemediği yorumunda bulunmuştu.[38]

Bir gün sonra [7 Mart] Fransızlar Kozan'ı, 8 Mart'ta Zonguldak ve Ereğli'yi işgal etmişlerdi. 8 Mart'ta, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Tuğamiral Richard Webb, Selanik'teki İngiliz Askeri Gücü İstihbarat Bürosunca hazırlanmış olan bir raporu Dışişleri Bakanı Balfour'a göndermişti. Bu ilginç raporda özetle şöyle deniyordu:

'Sami Bey'in bildirdiğine göre, Sultan Vahdettin zekidir; ülke sorununun barışçı yollardan çözümlenmesinden yanadır. İttihat ve Terakki'den kurtulmak ister, ama bu örgütten korkar. Prens Yusuf İzzettin'in kuşkulu biçimde ölümünden sonra Vahdettin'in İttihat ve Terakki'ye karşı nefret ve korkusu artmıştır. İzzettin'in ölüm belgesini imzalayanlar arasında Enver Paşa'nın özel doktoru da vardı. Yüksek kişiler arasında dolaşan söylentilere göre, Vahdettin, Ahmet

Rıza'nın yardımıyla İttihat ve Terakki'den kurtulmak için İngilizlerle gizli bir anlaşma yapmıştır. İnanılır kaynaklara göre, Vahdettin, yeni bir kabine kurmak konusunda Ahmet Rıza'ya danışmıştır. 1913 ile 1915 yılları arasında üyelerinin çoğunluğu öldürülmüş veya sürgün edilmiş olan eski Hürriyet ve İtilaf Partisiyle yeni kurulmuş olan Sulh ve Selamet Partisi, Padişahı desteklemeye söz vermişlerdir. Son günlerde Ahmet Rıza bu yeni partiyle ilişki kurmuştur'.[39]

Damat Ferit'in Erkteki Eylemleri

Damat Ferit erke geçer geçmez, 9 Mart'ta İngiliz Yüksek Komiseri yardımcısı Richard Webb'i ziyaret ederek, 'Efendisi Padişahla kendisinin ümitlerinin Tanrıya ve İngiliz yönetimine dayandığını' bildirmişti.[40] Yine Damat Ferit, bir süre durmuş olan tutuklamaları yeniden başlatmıştı ve her Valiye bir İngiliz danışman atamak istiyordu.[41] 12 Mart'ta, İstanbul'daki Harp Divanları kaldırılarak onların yerlerini 'Divan-i Harb-i Örfisi' almış;[42] 13 Mart'ta, savaş kabineleri üyelerinin sorgulanması başlamıştı.[43] 14 Mart'ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Paris, Roma ve Washington' daki Büyükelçilerine gönderdiği telgraflarda, Padişah hükümetinin İngiliz koruyuculuğu için yalvardığını; ama İngiltere'nin buna red yanıtı verdiğini bildirmişti.[44]

21 Mart'ta, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakanı yardımcısı Lord Curzon'a gönderdiği özel ve gizli telgrafta özetle şöyle diyordu:

'Padişah, Sadrazam aracılığıyla göndermiş olduğu çağrıda, (İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden) Tom Hohler'i özel bir görüşmeye davet etmiştir. Bağlaşıklarımızın bu davetten bilgi sahibi olacakları ve onlara karşı haksızlık olacağı için, Hohler'e, Curzon'dan yetki almadan bu çağrıya olumlu yanıt vermemesini söyledim... Sadrazamın bildirdiğine göre, Türkiye'ye, yapılmakta olan görüşmelerde temsilci bulundurma izni verilmediğine göre, Türk yönetimi, en yüksek kaynaktan güvenilir ve gizli bir kanal yoluyla görüşlerini size sunmayı diliyor'.

Padişahın bu çağrısı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda çeşitli yorumlara yol açmıştı. Doğu Masası şefi W. S. Edmonds, 28 Mart'ta kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu:

'Bu gibi bir dostluk bizi utandırıcı bir sorumluluğa itebilir. Öte yandan, başlıca amacımız İttihat ve Terakki'yi söndürmek (ortadan kaldırmak) olduğuna göre ve bunu başarabilmek için görünürde Padişaha dayanmamız gerekiyorsa, Padişahla kişisel olarak ilişkilerimizi sürdürebilirsek daha etkili sonuçlar alabiliriz. Bu isteniyorsa, Mr. Hohler, belki Fransızlara da bu konuda bilgi vererek Padişahı görmeye gidebilir'.

George Kidston adlı yetkili şu çıkmayı kaleme almıştı:

'Buna cesaret vermenin hatalı olacağını düşünüyorum. Hiç kuşkusuz, bu, Fransızları aldatacak; onları kızdıracaktır; esasen Türkler de böyle bir durum meydana gelmesini istiyorlar. Bunun herhangi bir iyi yanı olacağını göremi yorum'.

Curzon, Kidston'un görüşlerine katılmış; sorunu, o sırada Paris'te bulunan Dışişleri Bakanı Balfour'a bildirerek Padişaha olumsuz yanıt gönderilmesini önermiş; Balfour bu öneriyi kabullenmiş ve 3 Nisan'da Padişaha red yanıtı gönderilmişti.[45]

Bu sırada işgaller sürüyordu. 24 Mart'ta Urfa İngilizler tarafından işgal edilmişti. 28 Mart'ta İtalyanlar Antalya, Kaş ve Silifke'yi ele

geçirmişlerdi.[46] Öte yandan, Damat Ferit, 30 Mart'ta Richard Webb'i ziyaret ederek, bir gün önce görüşmüş olduğu Padişah tarafından gönderilmiş olduğunu; Padişahın babası Abdülmecit'in, onu, İngilizlere karşı dostluk duygularıyla yetiştirmiş olduğunu ve o sırada Osmanlı gücünü büsbütün İngiliz yönetiminin emrine vermek amacını güttüğünü söylemişti. Ferit, Padişahın yardım için İngiltere'den başka hiç bir devlete başvurmak istemediğini; Türkiye'nin savaşta yalnız İngiltere tarafından yenilgiye uğratılmış olduğunu; dolayısıyla, galipten başka herhangi bir devletin boyunduruğu altına girmenin dayanılmaz ölçüde güç ve acı olduğunu; İngiltere, iki ülke arasında bir gedik açmaya kendi bağlaşıklarınca inandırılırsa büyük bir hata işlemiş olacağını belirtmişti. Halife olarak Padişah ve devletin en yüksek katını işgal eden kendi şahsı adına konuştuğunu öne süren Ferit, Türkiye'nin İngiltere'ye ve yalnız İngiltere'ye biat ettiğini bir kez daha belirterek İngiltere'nin yardımına sığındığını ve buna karşılık olarak, Türk yönetiminin, İngiltere yönetimine, olağan içinde, her türlü desteği sağlayarak iyi niyet göstereceğini sözlerine eklemişti.

'Webb, bu görüşmeyi İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirirken, Ferit'le Padişahın içtenliğinden kuşkulanmadığını; Türklerin, hesaba katılmaları gereken önemli bir etken olduklarını; bununla birlikte, İngiltere'nin çıkarları ne olursa olsun, 'birinci görevin, bağışlanmaz ve unutulmaz bir işleme uğramış olan' Hristiyan unsurlara karşı olduğunu belirtmişti. Bundan sonra, Ferit'in ona vermiş olduğu ve bir bakıma İngiltere'yi Türkiye'yi himayesi altına almaya çağıran andaca[47] değinen Webb, Padişahın her şeyden önce kendi Halifeliğine önem verdiğini belirtmiş; bir yandan, olası bir Panislamizm tehdidini küçümsemenin tehlikelerini kabul etmekle birlikte, bir yandan da Batı Asya'nın kuzeyinde 'dost ve muhtaç' bir Padişah bulundurmanın önemine değinerek şöyle demişti: 'Barış konferansında temsil edilmeyen Türklere önem verilmeyerek ihmal edilebi-

lirler. Self determinasyon (kendi yazgısını saptama) ilkesi Türkle-re uygulanmazsa, Yakın Doğu'da sürekli barış sağlanamaz'. Buna karşın, Ferit'in önerileri İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda 'rüşvet' olarak sayılmış; amacın, 'idaresizlik ve yenilginin' sonuçlarından kaçınmaları için Türklere yardım sağlamak olduğu; bu önerileri öne sürenlerin, bunlar kabul edilirse,

İngilizlerle bağlaşıklarının arasını açacağını bilmezlikten gelemeyecekleri, belgeye eklenmiş olan çıkmada belirtilmişti.[48]

Zamanla Fransa, İtalya ve ABD'nin de adları karıştırılacak olan Türkiye üzerindeki bu rekabet ve entrikalar, İngiliz basınına da yansıyacak ölçüde yoğunlaşmıştı. 31 Mart 1919 günlü Times gazetesi, İstanbul konusunda ortaya çıkmış olan uluslararası karışık duruma değinen İstanbul muhabirinin şu yazısını özetle yayımlamıştı:

'... Savaş gerginliği ve karşılıklı operasyon gereği sona erdikten bu yana, (Osmanlıya karşı) resmi, ulusal kıskançlık ve iştahların yeniden canlanmış olduğu yadsınamaz. Küçük ulusların utanmadan girişmiş oldukları aşırı davranışlar, yüce devletler arasında da üstü kapalı biçimde beliriyor. İngiltere, Fransa ve İtalya'da, kendi ülkeleri hesabına ön mevkiyi kapmak için uğraşan kişiler vardır'.[49]

AlmantarihçiGotthardJaeschke'in iddiasına göre,İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 5 Nisan'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Padişahla Damat Ferit'in hiç kimseye ve Bakanlarına bile güvenmediklerini kaydetmişti.[50] Beş gün sonra, 10 Nisan'da, bir süreden beri duruşması yapılmakta olan ve bir gün önce, savaş suçlarından itham edilerek ölüme mahkûm edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey idam edilmişti. Vahdettin, bu konuda fetva istemek; verilen fetvayı iyice incelemek;

Şeyhülislama yeniden cümle eklettirmek ve çevresine isteksizliğini iyice belirtmek gibi taktikler kullanarak ihtiyatlı davranışlardan sonra idam hükmünü onaylamıştı.[51] 28 Nisan'da da İttihatçıların yargılanmalarına başlanmıştı.[52]

Öte yandan, Savaş Bakanı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i 29 Nisan'da Bakanlığa çağırtarak, ona, 9. Ordu Birlikleri Müfettişliğine atanmış olduğunu bildirmiş; görevi hakkında ona bilgi vermiş; onu Damat Ferit'le tanıştırmıştı.[53] Mustafa Kemal'in atanma kararnamesi 30 Nisan'da Padişah tarafından onaylanmıştı.[54] 9 Mayıs'ta Mustafa Kemal huzura kabul edilmiş; Padişah, İngilizlerin şikâyetçi oldukları sorunları çözümlemesini kastederek, ona: 'Paşa! Paşa! Devleti kurtarabilirsin' demişti. Kemal,

‘elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime inanabilirsiniz; bana emrettiklerinizi bir an unutmayacağım’ yanıtını vermişti.[55] Bu sırada, İzmir’in işgal edileceğine dair cevrede söylentiler dolaşıyordu.

Mustafa Kemal Samsun’a hareket etmeden önce Padişah onunla görüşmek istemişti. Kemal, veda için 15 Mayıs’ta Babıali’ye uğramış; herkesi, İzmir’in Yunanlılarca işgalini öğrenmiş olmanın telaşı içinde bulmuş; sonra Yıldız Sarayı’na gitmişti.[56] Orada Padişahla başbaşa konuşmuş; Vahdettin ona şunları söylemişti:

‘Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin; bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir... tarihe geçmiştir. Bunları unut... Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin’.

Mustafa Kemal’e göre bu ‘kurtarma’, Vahdettin’in gözünde,

Bağlaşık Devletler’in yakındıkları konuları çözümlemek; onları hoşnut etmek; ‘memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırmak, bu siyasete karşı gelen Türkleri bastırmak’ demekti. Vahdettin’in, bu sözleri söylerken İzmir’in Yunanlılarca işgal edilmiş olduğundan haberi vardı.[1] Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 günlü söylevinde, Padişahın şöyle konuştuğunu kaydeder:

‘İngiliz zırhlılarının toplarını göstererek, “görüyorsun, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lazım geldiğini tasavvurda tereddüde düçar oluyorum. İnşallah millet mü-tenebbih ve müteyakkız olur; bu vaziyet-i elimden gerek beni ve gerekse kendini tahlis eder’. [57]

1

Cebesoy: Milli Mücadele Hatıraları, s.31.

2

İstanbul Basını, 22.12.1918; Göztepe, s.74; Akşin 1, s.134; Simavi, s.461; Türkgeldi, s.455; Danişmend, s.455.

3

İDA, FO 371/4141/9513: Webb'den Balfour'a yazı, sayı 101/1031, İstanbul, 31.12.1918; Takvim-i Vekayi, 21.11.1918; Türkgeldi, s.169; Cebesoy, s.37; Ba-yar V, s.1437.

4

Gökbilgin, s.20-21.

5

Türkgeldi: Gorup İşittiklerim, s.166-169; Bayar V, s.1436.

6

İDA, FO 371/4141/8407: Webb'den Balfour'a yazı, İstanbul, 28.12.1918; ilişikte Ryan'ın andacı.

7

İDA, FO 371/4141/9513: Webb'den Balfour'a yazı, İstanbul, 31.12.1918.

8

Villalta, s. 164-166.

9

İDA, FO 371/4164/191127: Webb'den Graham'a özel mektup, İstanbul, 19.1.1919.

10

Sonyel: Kurtuluş Savaşı, I, s.44.

11

İDA, FO 371/3421/214122: İngiliz Genel Karargahı'ndan İngiltere Askeri İstihbarat Şefine gizli telgraf, İstanbul, 16.12.1918.

12

TİH 1, s.77; Selek, s.59.

13

İkdam, Sabah, 9.1.1919.

14

İDA, FO 371/4172/13694: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraf, 22.1.1919.

15

A.g. kaynak, Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli ve ivedi telgraf, 241.1919.

16

Ayışığı, s.196; Akşin 1, s.153; İDA, FO 371/4172/17682: Webb'den Graham'a gizli yazı, İstanbul, 1.2.1919.

17

İstanbul Basını, 31.1.1919.

18

Türkgeldi, s.178-179. Mustafa Kemal de, Vahdettin'in Almanya gezisi sırasında nasıl bir düzmeci olduğunu fark etmişti. Atay: Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.26-29.

19

İDA, FO 371/4172/23004: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 9.2.1919; Türk Basını, 31.1.1919.

20

İDA, FO 371/4141/15576: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 24.1.1919; Kidston yorumu, Londra, 30.1.1919.

21

İDA, FO 371/4172/17682.

22

İDA, FO 371/4164/22149: Webb'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 30.1.1919.

23

Türkgeldi, s.182-183.

24

Vakit, 4.1.1919; Akşin 1, s.187.

25

Hadisat, 28.2.1919.

26

Sarıhan 1, s.144.

27

İstanbul Basını, 5.3.1919.

28

Sarıhan 1, s.164.

29

Ryan, s.127.

30

Luke, s.66.

31

Adıvar, s.17.

32

Mikusch, s.178; Walder, s.92.

33

Akşin 1, s.195.

34

Göztepe, s.113; İnal, s.2039.

35

Türkgeldi: Gorup İşittiklerim, s.214.

36

Armstrong, s.114.

37

Ryan, s.127.

38

İDA, FO 371/4156/3802: Mallet - Halil görüşmesi, Mallet andacı, 6.3.1919.

39

İDA, FO 371/49194: Webb'den Balfour'a yazı, İstanbul, 8.3.1919.

40

İDA, FO 371/4141/40280: Webb'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 9.3.1919.

41

Akşin 1, s.230; Simsir: İngiliz Belgelerinde Sakarya'dan İzmir'e, s.75; Jaesc-hke, s.177.

42

Hadisat, 12.3.1919.

43

İstanbul Basını, 14.3.1919.

44

Akşin 1, s.168.

45

İDA, FO 371/4156/48129: Calthorpe'dan Curzon'a özel ve gizli yazı, İstanbul, 21.3.1919.

46

TİH 1, s.18 ve 22.

47

Jaeschke, s.5.

48

İDA, FO 371/4156/60152: Webb'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 3.4.1919.

49

Times, Londra, 31.3.1919.

50

Jaeschke, Kronoloji, s.24.

51

Türkgeldi, s.202-206; Takvim-i Vekayi, 12.4.1919; İstanbul Basını, 1115.4.1919.

52

İstanbul Basını, 28-29.4.1919.

53

Bayur, s.293.

54

Takvim-i Vekayi, 5.5.1919.

55

Aydemir 1, s.408; Şapolyo, s.214.

56

Bayur, s.303; Orbay: Hatıraları, s.17; İkdam, 16.5.1919; Jaeschke, s.117; ASD, s.15.

57

ASD, s.15.

BÖLÜM 2

İZMİR'İN YUNANLILARCA İŞGALİ VE YANKILARI (Mayıs - Haziran 1919)

İzmir İşgal Ediliyor

15 Mayıs 1919'da, Yunan istila gücü, Paris Barış Konseyi'nde İngiltere, Fransa ve ABD Başkanlarının 6 Mayıs'ta gizlice almış oldukları karar üzerine İzmir'i işgal etmişti.[1] İşgalden önce, 14 Mayıs'ta, İzmir minarelerinde sala verilmiş; halk, Maşatlık'taki Yahudi mezarlığında toplanmış; gece sabaha kadar ateşler yakılarak limandaki Bağlaşık savaş gemilerinin mürettebatına Yunan işgalini protesto etmişlerdi.[1] [2] Yunanlıların İzmir'e yaptığı çıkarma, Türk kurtuluş savaşının dönüm noktası olmuştu. Yunanlılar karaya çıktıktan sonra, İzmir'de yayımlanan Hukuk-u Beşer gazetesinin sahibi Hasan Tahsin, Yunan işgal gücünün bayraktarını tabancayla vurarak öldürmüş; ortalık karışmış; Tahsin şehit edilmiş; bunu birçok olaylar izlemişti.[3] Bu Yunan işgali, 16 Mayıs'ta başlamak üzere, Anadolu'nun her yanında protestolarla karşılanmıştı.[4]

Öte yandan, Mustafa Kemal, Samsun'a gitmek üzere Bandırma vapuruyla 16 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etmişti. Kimi kaynaklara göre, onu, işgallere karşı koymak için Padişah göndermişti.[5]

Amerika'lı yazar Laurence Evans'a göre, 'onu göndermiş olan Padişahın amacı, Kemal'i başkentten uzaklaştırmaktı'.[6] İzmir'in işgali üzerine, Mustafa Kemal, 2 Haziran'da Sadarete gönderdiği telgrafta, İzmir'in istilasına değinerek şöyle demişti:

'Ne millet ve ne de Ordu, mevcudiyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazım ve kabul etmeyecektir. Ancak devlet ve Ordu, milletin tahlis ve selametine amal buyuran, zat-i akdesi hazreti Padişahiye olan sadakat-i tamme ve ... hükümet-i denizenin en kat'i teşebbüsat ve icraatta bulunarak hukuk-u milleti siyanet edeceğine itmina-ı kamil hasebiyle muhafaza-i sükunet edilmekte olduğunu arzeylerim'.[7]

İzmir'in işgalinden güç durumda kalan Sadrazam Damat Ferit görevinden çekilmiş; ama Padişah, yeni kabineyi kurma görevini yine Ferit'e vermişti. Ferit, 'Padişahımızı yalnız bırakmayalım' diyerek 19 Mayıs'ta ikinci kabinesini kurmuştu.[8] Padişah, 19 Mayıs'ta Damat Ferit'e bu konuda gönderdiği yazıda, onu yine Sadrazam atamış; Ferit'in kurmuş olduğu kabineyi onaylamış; şunları eklemişti:

'Bu önemli dönemde, başında ulusun kucağından çıkan altı buçuk yüzyıllık bir hanedanın başkanı bulunan ve her türlü öz fedakârlığa hazır olan Halife-Sultan bulunan ulusun her üyesinin tek amacı, İmparatorluğun ve ulusun haklarının tamamen korunmasına yönelik olmalıdır. Sadrazam olarak, sizi, kutsal, ulusal amacı her türlü fedakârlık ve kararlılıkla sağlamaya görevlendiririm'.[9]

Bu arada, 17 Mayıs'ta Yunanlılar Çeşme'yi işgal etmişler; İtalyanlar da Söke ile Milas'a girmişlerdi. 18 Mayıs'ta Şebinkarahisar'lılar Padişaha gönderdikleri telgrafta, Yunan işgaline karşı susanların ileride lanetle anılacağını belirtmişlerdi.[10] [11] Aynı gün Foça Yunanlılar tarafından işgal edilmişti.[11] Yine 18 Mayıs'ta, İngiltere'nin Hindistan Naibi, Hindistan Bakanlığı'na gönderdiği ivedi ve gizli telgrafta şöyle diyordu:

'Türkiye'nin Hristiyan devletler tarafından tamamen parçalanmış olduğu görünümü, Müslümanları, İslam adına cihad başlatmada Emir'i desteklemeye sevkedebilir. Bir İslam ayaklanması olasılığı ihtimal dışı sayılmamalıdır. Türkiye'ye ne kadar küçük bir bölge bırakılırsa bırakılsın, Padişah, bağımsız bir Sultan olarak kalmalı; ona, Arabistan, Mesopotamya (Irak) ve Filistin üzerinde değilse bile Kutsal Yerler'de biraz egemenlik bırakılmalıdır. Onun başkenti İstanbul olmalıdır. Bu koşullar yalnız Hindistan'a değil, Asya'daki tüm İslam ülkelerine de uygulanmalıdır'.[12]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Tuğamiral Ric-hard Webb'in, 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı gün olan 19 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği özel, kişisel ve oldukça gizli telgrafta bildirdiğine göre, 17 Mayıs akşamı Padişahla dört saat görüşmüş olan Damat Ferit, 18 Mayıs'ta Andrew Ryan'la durum görüşmüştü. Ryan bu görüşmeyi şöyle anlatır:

‘Padişah, ümitsizlik ve depresyon içindedir. Damat Ferit’in yeniden erke geçmesi için çok direnmiştir. Ferit, destek göreceğine dair güvence verilmezse; barış konferansının yeni bir şok hazırlamadığı konusunda kararsızlık olduğu ve Anadolu’da kan dökülmesi olasılığının var olduğu bir sırada kendisinin yeniden erke geçmesinin yararsız olacağını öne sürmüştü. Ferit şu izlenimi edinmiştir: Padişah, İzmir’in işgalinin kendi kişisel durumu üzerindeki etkisini ciddi biçimde incelemektedir. Bu gibi ciddi bir olay yinelenirse, tahtın çökmesine neden olabilir, çünkü Padişah ümitsizlik içindedir ve yeni bir felaketle ilişkili görünmeyi istemiyor. Ferit’e göre, bu felaket İstanbul’un işgaline neden olabilir’.[13]

Ancak, Vahdettin, İngiliz yanlısı bir hilafet siyasası güderek, İngilizlerin koruyuculuğu altında, savaş enkazından olanaklı olduğu kadar çok şeyler kurtarabileceğini umuyordu; ama Yunanlıların İzmir çıkarması, İngilizlere dayanan umudlarını kırmıştı. İngilizlerin aktif işbirliği, dahası, onların önderliğiyle oldukça sert barış koşullarının biçimlendirilmekte olduğunu biliyordu. Öte yandan, Yunanlıların kanlı işgali büyük tepkilere yol açarak, Osmanlı Devleti’nde ulusçulukla güçlü devletlere meydan okuma, hatta silahlı direnme girişimlerinin gelişmesini sağlamıştı. Sina Akşin’e göre, bu akımlar, ideolojik bakımından İttihatçılık doğrultusunda bulunduklarından Vahdettin’e karşı bu yönden gelen muhalefeti besleyecek nitelikte idi. Padişah, bu yüzden kaygılıydı. 20 Mayıs’ta Webb’i ziyaret eden Damat Ferit, İzmir’in işgalinin meydana getirmiş olduğu büyük tepkinin bir patlamaya yol açabileceği kaygısını dile getirerek, bundan ötürü, kendinin, Bağlaşıklar’ca sorumlu tutulması ve Padişahın kişisel güvenliğine zarar gelmesi konusunda ciddi korkuları olduğunu söylemişti. Webb, ona, bu konuda İngiliz askeri yetkililerine danışacağını bildirmişti.[14]

Bu sırada, Samsun ve çevresindeki Türklerin başlatmış olduğu çete eylemlerini bastırmak ve düzeni kurmak göreviyle, 30 Nisan’da 9. Ordu Müfettişliğine atanmış olan Mustafa Kemal, 16 Mayıs’ta, Bandırma gemisiyle İstanbul’dan ayrılmış ve 19 Mayıs’ta Samsun’a varmıştı. Yunanlı yazar Hristos Angelomati’nin, Yunan Generali, Di-mitri Vakka’nın ‘O Venizelos, Polemikos Iğetis’ (Savaş Önderi Veni-zelos) başlıklı Yunanca yapıtından aktarmış olduğuna göre, ‘Mustafa

Kemal, İtalyan öğelerinin de yardımıyla, Anadolu'da direniş başlatmak üzere İstanbul'dan Samsun'a hareket edeceği günlerde, Yunan istihbarat servisi bunu haber almış ve İstanbul'daki Yunan askeri kurulu şefi Albay Yeoryios Katethakis bu konuyu İngiliz işgal gücü Başkomutanı General George Milne'nin dikkatine sunarak onun tutuklanmasını istemişti. General Milne bu görüşe katılmamış, ama şu yorumda bulunmuştu: "Bırakınız, gitsin; daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizleme fırsatını sağlamış oluruz".[15]

Yunanistan'ın eski Büyükelçilerinden Konstantinos Sakellaropulu'ya göre, Türk ulusal akımı, bırakışmanın imzalanmasından birkaç ay sonra, Mustafa Kemal Anadolu'ya ve Yunanlılar İzmir'e gitmeden önce başlamıştı. Yazar şöyle der:

'Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, Mustafa Kemal'i askeri müfettiş olarak Küçük Asya'ya göndermek kararını alınca, inanıldığı gibi, rahat oturmayan bir Generali İstanbul'dan uzaklaştırmak istememiştir. Bu hükümetin amacı, Kemal'in örgütleyici yeteneklerinden Anadolu'da yararlanarak; barış görüşmeleri sırasında Bağlaşıklar üzerinde baskı kullanmak ve Türklerin sert bulacağı barış koşullarına karşı davranmaya hazır olacak silahlı güçleri kurdurmaktı'.[16]

O dönemde, İtalya'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri görevinde olan Kont Sforza, 'Mustafa Kemal Paşa, henüz 1919'un ilk aylarında, tek kurtuluş yolunun bağımsız bir Türkiye olduğuna inanmıştı' der.[17]

'Bu sırada, Samsun'daki İngiliz (fahri) Teğmeni, konsolos görevlisi L. H. Hurst, 21 Mayıs'ta Amiral Calthorpe'a ve 28 Mayıs'ta Lord Curzon'a gönderdiği raporlarda şöyle diyordu:

'Kiamil (Kemal) Paşa 19 Mayıs'ta buraya geldi. Sükûnu korumak amacıyla iç bölgeleri teftişe gidecek. İlçedeki genel durum konusunda kendisiyle görüştüm. Son günlerde yeni atanmış olan Ermeni Piskoposu Kevork İbranosyan da 17 Mayıs'ta Samsun'a geldi. Aynı gün, savaş döneminde veya savaştan önce Rusya'ya gitmiş olan ve Samsun bölgesine mensup 580 kadar Rum, bir gemiyle Novorossisk'ten buraya gelmiştir'.

Teğmen Hurst'ün ayrıca bildirdiğine göre, İzmir'deki gelişmeler o güne kadar Samsun bölgesinde yerel olaylara neden olmamış; sadece, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na birkaç yüz kişinin imzasını taşıyan bir telgraf gönderilmiş ve 'pek az kişinin katılmış olduğu' bir miting düzenlenmiş.[18]

Bu sırada, yurdun her yanında ve özellikle İstanbul'da yapılan çeşitli mitinglerde, halk ve öğeler, İzmir'in işgalini protesto ediyorlardı.[19] Damat Ferit de, ikinci kabinesini kurduktan sonra yayımladığı bildiride, 'bu felaketli devrede Padişahın kalbi, milletin kalbi ile beraber çarpıyor. Ben tekrar Sadrazam oldum, fakat icap ederse yarın vatanın bir eri olarak vazife ifasına hazırım' demişti.[20] Öte yandan, 19 Mayıs'ta İtalyanlar Burdur ve Bucak'ı, İngilizler İzmit' işgal etmiş; 20 Mayıs'ta Yunanlılar Torbalı, Turgutlu, Karaburun ve Seferihisar'ı, 21 Mayıs'ta Menemen'i, 22 Mayıs'ta, İtalyan-larca boşaltılmış olan Selçuk'u ele geçirmişlerdi. Bu işgallere karşı gösteri ve protestolar sürüyordu.

Bu olaylar kaydedilirken, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby, 23 Mayıs'ta Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, Fransız yazarı Pierre Loti'nin barış konferansını şu biçimde uyarmış olduğunu bildirmişti:

'İslamın Halifesine karşı girişilecek hareket, Afrika'dan Hindistan'a kadar, Bağlaşıklar'ın savı için savaşmış olan binlerce Müslüman arasında akislere yol açacak; Fransa'nın çıkarlarını büyük ölçüde etkileyecektir. La mort de la Turquie signifier it um pen de mort aussi pour notre

Patrie bien-aimee. Fransa'nın saygınlığı ve çıkarları Türk İmparatorluğu'na çözülmez bağlarla bağlıdır'.[21]

Aynı gün (23 Mayıs), 200.000 kişinin katıldığı Sultan Ahmet mitingi yer almıştı.[22] Bu mitingden sonra Vahdettin ve hükümeti, kimi ulusçu devlet adamlarını Bakanlar Kuruluna atayarak İttihatçı öğelerin yargılanmasına ara vermiş ve gösterilmiş olan tepkilere katıldığını göstermek istemişti. Aslında bu bir taktikti,[23] çünkü 24 Mayıs'ta tutuklamalar yine başlamıştı.[24] Bu sırada Vahdettin, çeşitli kişi ve örgütlerden almış olduğu dilekçelerden kaygıya düşerek duyguları yatıştırmak için elinden geleni yapıyor; kendisini ziyarete giden kurullara, 'ağzımızı açalım, bağıralım; sesimizi yükseltelim, ama elimizi kaldırmayalım' diyordu.[25]

Türkiye’yi Kurtarma Çabaları

Bu sıralarda, yurdu kurtarma çabalarında Osmanlı öğeleri arasında görüş ayrılıkları başgöstermişti. Daha çok Hürriyet ve İtilaf Partisi’yle İngiliz Muhipleri Cemiyetine güvenen Padişahla Sadrazamı Ferit’in çevresinde toplananlar, Türkiye’yi İngiliz himayesine vermekle kurtarabileceklerine inanıyorlardı. Çeşitli görüşlerin bazıları, 26 Mayıs’da Padişahın İradesiyle Yıldız Sarayı’nda toplanan Saltanat Şurası’nda yansıtılmıştı. Padişah, Saltanat Şurası’nı 26 Mayıs’ta bir söylevle açmış; toplantının amacını açıkladıktan sonra başkanlığı Ferit’e bırakarak çekilmişti.[26] Türkgeldi’nin anlattığına göre, bu sırada duygulanmış olan Vahdettin, toplantıdan ayrılırken ağlıyor, ‘karılar gibi ağlıyorum’ diyordu.[27] Ancak bu Şura hiçbir karar almadan dağılmış; durumda hiçbir değişiklik olmamıştı.[28]

Öte yandan, Yunanlılar, 26 Mayıs’ta Aydın’ı, 28 Mayıs’ta Tire’yi işgal etmişlerdi. 28 Mayıs’ta Erivan Ermeni yönetimi, Büyük Ermenistan Cumhuriyetini ilan etmişti. Onlara göre Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzurum ve Trabzon Ermenistan’a katılmış sayılıyordu.[29] Bu sırada, Yunanlıların Aydın’ı işgal etmeleri üzerine,[30] Damat Ferit, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’ndan bir yetkiliyi Calthorpe’a göndererek, onun aracılığıyla, Yunanlıların Aydın’a varmış olmalarından ötürü şaşkınlığını ve üzüntüsünü belirtmiş; Paris barış konferansından, özellikle Yunan ilerlemesinin sınırlandırılmasını dilemiş; Türkiye’nin yavaşça ve bölüm bölüm parçalanmakta olduğuna yine değinmiş; bu ıstırabın sürmesinin halkı ümitsizliğe sevkettiğini vurgulamıştı. Elli yaşlarında eski bir Bakan olan ve adı verilmeyen bu yetkili, heyecan içinde, uzunca konuşmuş; halkı ilk kez bu kadar umutsuzluk içinde gördüğünü ve Yunanlılar ilerlemelerini sürdürürlerse, Müslüman halkının ne yapacağını kestirmenin güç olacağını kendi kişisel görüşü olarak açıklamıştı. Calthorpe, bu görüşmeyi aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na duyururken, o sırada Türkiye’nin her yanında aynı görüşlerin egemen olduğu uyarısında bulunmuştu.[31]

Bu sırada, Mustafa Kemal, 28 Mayıs’ta Vali ve Komutanlara gönderdiği genelgede, ülkenin her yanında toplantılar yapılarak gösteriler düzenlenmesini; güçlü devletlerin temsilcilerine ve Padişaha protesto telgrafları gönderilmesini yönelmişti.[32] Bu yönergeye uyan birçok köy, kasaba ve kent ileri gelenleri, belediye üye ve baş-kanları, sivil ve askeri

erkânca İstanbul’a sayısız protesto telgrafları gönderilmişti.[33] Öte yandan, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri

Calthorpe’un, 29 Mayıs’ta Curzon’a bildirdiğine göre, Damat Ferit, Türk savını İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un dikkatine sunmak amacıyla mümkün olan en erken vakitte Paris’e gitmek için izin dilemişti. Calthorpe’un anlattığına göre, Ferit’in görüşü şuydu: ‘Türkiye güdüm altına alınacaksa, Fransa’nın çürük ve ABD’nin uyrukları yönetimde deneysiz olmaları nedeniyle, Padişahtan en son köylüye kadar herkesin içten dileği, bu güdümün İngiltere’ye verilmesiydi’.[34] Ancak, birçok Türk öğeleri, Türkiye’nin güdüm altına verilmesi görüşünü desteklemiyorlardı. Balıkesir’de yayımlanan Doğru Söz gazetesi, 5 Haziran günlü sayısında mandacıları eleştirerek şöyle demişti: ‘Müslüman esir olmaz. Bazılarının himaye ve vesayete hazır görüş ve kalem kullanması gariptir. Önümüzde iki yol vardır: ya istiklal ya ölüm’.[35] Bazı sayfaları sansür edilen aynı günlü Sebilur Reşat da ‘Türk ve Türkiye ölmeyecektir’ diyordu. Öte yandan, 30 Mayıs günlü Alemdar gazetesi şöyle diyordu: ‘Yegâne dostumuz olan İngiltere, bugün de bizi şu vaziyetten kurtaracak tek halaskarımız olabilir. Evvela tamamiyet ve istiklaliyet, ondan sonra İngiltere’den himaye ve muavenet talebi...’

Damat Ferit Paris’e Davet Ediliyor

Bu gelişmeler kaydedilirken, Yunanlılar, 1 Haziran’da Ödemiş’i işgal etmişlerdi. Aynı gün, Damat Ferit yönetimi, Yüksek Barış Konseyi tarafından Paris’e davet edilmiş; Saray çevresi buna epeyi sevinmişti.[36] Tam bu sırada (2 Haziran) Mustafa Kemal, Sadarete Havza’dan gönderdiği telgrafta, İzmir’in istilasına değinerek şöyle demişti:

‘... Ne millet ve ne de Ordu, mevcudiyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazm ve kabul etmeyecektir. Ancak devlet ve Ordu, milletin tahlis ve selâmetine amal buyuran zat-i akdes-i hazret-i Padişahi’ye olan sadakat-ı tamme ve ... hükümet-i denizenin en kat’i teşebbüsat ve icraatta bulunarak hukuk-u milleti siyanet edeceğine itminan-i kamil hasebiyle muhafaza-i sükunet edebilmekte olduğunu arzeylerim’.[37]

Öte yandan, bir Osmanlı kurulunun Paris'e çağrılmış olduğu haberi İstanbul'da iyimserlik yaratmıştı. 3 Haziran günü Calthorpe'u görmeye giden Damat Ferit, Paris'e çağrılmış olmaktan memnun kaldığını ve İngiliz Yüksek Komiserliği 'nin bu konudaki yardımından ötürü minnettar olduğunu bildirmiş; Fransa Yüksek Komutanlığı'nın kendisini bir Fransız savaş gemisiyle Fransa'ya götürmeyi önermiş olduğunu ve bu öneriyi kabullendiğini; kendisine Tevfik Paşa'nın, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı İzzet Fuat Paşa'nın, Bakanlık Siyasi İşler Müdürü Ahmet Reşit'in ve Ali Kemal'in eşlik edeceğini söylemişti. Calthorpe'un daha sonra Londra'ya bildirdiğine göre, Tevfik Paşa hasta olduğu için Fransa'ya gidişini ertelemişti.[38]

Bu gelişmeler kaydedilirken, 4 Haziran'da Yunanlılar Nazilli'yi işgal etmiş; aynı gün, İstanbul'daki kimi kuruluşlar, Padişaha gönderdikleri telgrafta, Paris'e gidecek olan delegelere güvenmediklerini bildirmiş; Rıza Tevfik, Ali Kemal ve İzzet Fuat gibi kişiler gönderilirse, bunun ciddi sonuçlara yol açacağı uyarısında bulunmuşlardı. Padişah bu telgrafa çok kızmış; Ferit tarafından ya-tıştırılmıştı. Bu tepkiler üzerine, Ali Kemal'le İzzet Fuat kuruldan çıkarılmışlardı.[39] Veliaht Abdülmecit de bu sırada Padişaha uyarıcı bir mektup göndererek Ferit'in azledilmesini; yeni bir kabine ve ülkeyi Paris barış konferansında temsil edecek yeni bir delegasyon atamasını önermişti.[40] Bu sırada Yunanlılar (5 Haziran'da) Akhisar ve Ahmetli'yi işgal etmiş; İtalyanlar da Çine'ye girmişlerdi. 6 Haziran'da, İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Milne, hükümetine bir yazı göndererek, Osmanlı yönetiminden, Mustafa Kemal ve yanındakilerin derhal İstanbul'a çağrılmalarım talep etmiş; Kemal'in yurt içinde dolaşmasının kamuyu rahatsız ettiğini öne sürmüştü. Bir gün sonra da, Amiral Calthorpe, İngiliz hükümetinden aynı dilekte bulunmuş; aynı gün, Osmanlı Savaş Bakanı, Kemal'e İstanbul'a dönmesini emretmişti.[41] 7 Haziran'da Damat Ferit başkanlığındaki İstanbul yönetimi kurulu, barış konferansına katılmak üzere Paris'e hareket etmiş;[42] 12 Haziran'da Paris'e ulaşmıştı.

Bu gelişmeler kaydedilirken, 8 Haziran günü, sabaha karşı, Yıldız Sarayı'nda, Padişahın kaldığı dairede, Türkgeldi'ye göre 'elektrikten' yangın çıkmış ve daire büsbütün yanmıştı. İngiliz donanmasının itfaiye ekibi yangının yayılmasını önlemişti. Yangında Padişahın bütün eşyaları,

para ve mücevherleri yanmış; kendisi zor kurtulmuştu. Vahdettin, daha sonra yaverini göndererek İngiliz askerlerinin yardımından dolayı teşekkürlerini beyan etmişti. Calthor-pe, bu olayla ilgili yazısında, ortada suikast söylentileri dolaştığını bildirmişti.[43] Yine 8 Haziran'da, İngiliz Generali Deedes'le görüşen Sait Molla, ona, yangının 'dışarıdan' çıkarılmış olduğunu söylemişti. Deedes, başka bir kaynaktan da aynı şeyi işitmiş olduğunu belirtmişti.[44] Cimri olduğu söylenen Padişah, yangından sonra dep-rasyon geçirmişti.[45]

Mustafa Kemal Eyleme Geçiyor

Osmanlı Kurulu Paris'e gitmek üzere yola çıkarken, Mustafa Kemal, yavaşça İngilizlerin gözüne batmaya başlamıştı. Amiral Calthorpe, 8 Haziran'da Osmanlı Dışişleri Bakanına şu uyarıda bulunmuştu:

'Samsun sancağından kaygılandırıcı haberler alıyorum. Oradaki kimi kötü niyetli kişiler rahatsızlık ve karışıklık çıkarmaya çalışıyorlar. Dolayısıyla, Karadeniz Ordusu Başkomutanı tarafından, Türk Savaş Bakanlığı'na, onun (Kemal'in) görevinden alınması için emir gönderilmiştir. İç bölgelerdeki karışıklıklar soylararası ve dini bir biçim alırsa ciddi sonuçlar yaratacaktır. Bu nedenle, ilgili tüm sivil yetkililere, yetkileri içindeki ilçelerde rahatsızlık çıkarsa kişisel olarak sorumlu tutulacakları bildirilmelidir'.[46]

Bu sırada, ulusal akımın önderlerini yakından ilgilendiren önemli konulardan biri de Kürt sorunu idi; çünkü, kimi Kürt önderleri, İngiliz koruyuculuğu altında 'Kürdistan'a' özerklik sağlamak amacıyla İngilizlerle, özellikle İngiliz Binbaşısı Edward Noel'le entrika çeviriyorlardı. Bu amaçla kimi gençlerin Diyarbakır'da kurmuş olduğu Kürt Derneği, Binbaşı Noel'in doğrudan doğruya etkisi altına girmişti. Bu haberi 8 Haziran'da gizli bir telgrafla Mustafa Kemal'e duyuran Diyarbakır Vali vekili Mustafa Bey, dernekler yasasına karşıt davranan bu derneğe karşı soruşturma açtığını bildirmişti.[47] Diyarbakır'dan alınmış olan bu haber üzerine, Türk Ulusçular, ulusal akımı baltalamak eğilimi gösteren kimi Kürt aktivistlere karşı kesin bir politika uygulama gereğini duymaya başlamışlardı. Mustafa Kemal, 15 Haziran'da Diyarbakır Vali vekiline şu yanıtı göndermişti:

‘Bütün milletin beka ve istiklalini kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihadatın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki tarz-i hareket, acizlerince de pek muvafık görülmüştür’.[48]

Mustafa Kemal, ‘hainlerin, zalimlerin, hiyanet ve ihanet esasına dayanan teşekküllerin’ dağıtılmasının görev olduğuna; ancak ulus ve yurt savunması esasına dayanarak kurulmuş bulunan derneklere bir biçim birlik kazandırma gereğine inanıyordu.[49]

17 Haziran’da Kazım Karabekir’e gönderdiği gizli telgrafta, Diyarbakır’daki Kürt Kulübü’nün, ‘İngilizlerin teşvikiyle, İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından’ ve ‘Kürdistan’ın maruf beylerinden aldığı çeşitli telgraflar üzerine dağıtıldığını; bu kulübün hiçbir Kürt’ü temsil etmediğini; birkaç serserinin girişiminin sonucu olduğunu; yurt ve ulusun tümüyle bağımsız ve özgür yaşaması uğrunda Kürtlerin her özveriye hazır olduklarını söylediklerini’ bildirmiş; Kürtler de dahil, tüm ulusu, yurdun kaderini kurtarma amacında birleştirmek karar ve azminde olduğunu belirtmişti.[50] Ertesi gün, Amasya’dan, Edirne’de bulunan 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar’a telgrafla gönderdiği mesajda, ‘İngiliz koruyuculuğu altında bir bağımsız Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ortadan kaldırıldı ve bu amacı güdenler yola getirildi. Kürtler, Türklerle birleşti’ demişti.[51]

Bu sırada, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği , Mustafa Kemal’in bu eylemlerinden epeyi kaygılanmış; İngiliz Askeri Ataşesi Tuğgeneral Wimdon H. Deedes, 9 Haziranda, Sadrazam vekili ve İçişleri Bakanı vekili Sabri Bey’le bu konuda görüşmüştü. Bu görüşme esnasında, Sabri Bey, Damat Ferit’in zayıf bir kişi olduğunu ve onun yokluğunda kendisinin (Sabri’nin) iyi işler başarabileceğini söylemiş; Mustafa Kemal’in Sadarete bir telgraf göndermiş olduğunu açıklamış; telgrafı şöyle özetlemişti: ‘Mustafa Kemal ve dostları, Saltanat Şurası’nda İngiliz koruyuculuğu görüşünü öne sürmüş olan Hürriyet ve İtilaf Partisi mensubu Sadık Bey’i epeyi eleştirmiş ve ülkenin çıkarlarına bu biçimde hizmet edilemeyeceğini bildirmişti’. Bundan sonra, Sabri Bey, Mustafa Kemal’in görevinden alınması için müdahalede bulunmuş olan İngilizlere teşekkür etmiş; sert

bir muhalefete karşın, Bakanlar Kurulu'nun onu geri çağırma kararı aldığını; buna karşı çıkanların kimilerinin Mustafa Kemal'in Konya'ya gönderilmesini önerdiklerini; Sadrazam vekilinin, İngilizlerin bunu kabul etmeyeceklerini söylemiş olduğunu açıklamıştı. Sabri Bey'e göre, Osmanlı Savaş Bakanlığı ve Bakanın bizzat kendisi, iç bölgelerde hükümete karşı olan muhalefeti destekliyordu. Yine bu sırada, Tuğgeneral Deedes, İçişleri Bakanıyla da görüşmüş; Bakan, ona, Mustafa Kemal'in Samsun'da kurmaya çalıştığı örgütün, Enver Paşa'nın Balıkesir sancağında kurmuş olduğu örgüte benzediğini (!); İttihat ve Terakki yandaşı olduğunu; ellerine fırsat geçerse, hükümeti ele geçirmeye çalışacaklarını; tüm bu entrikaların ardında Savaş Bakanıyla Bakanlık yetkililerinin bulunduğunu söylemişti.[52]

Daha sonra (28 Ekim 1919'da), yeni İngiliz Yüksek Komiseri Koramiral Sir John de Robeck tarafından Lord Curzon'a gönderilen gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal'in Havza'daki eylemleri hakkında şu bilgi verilmişti:

'Görünürde merkezi hükümet, Askeri Parti'ye sempati gösteriyordu. Geniş yetkilere sahip olacak Ordu Müfettişleri sistemine dayalı bir sistem kurulmuş ve Mayıs'ta, Mustafa Kemal, Müfettiş olarak Samsun'a gönderilmişti. Türkler heyecanlanmışlardı. İzmir'de uykuda iken kapana tutulmuşlardı. Bir Ermeni devleti kurulacağına inanılıyordu ve birçok kişiler Pontus devletinden de söz ediyorlardı. Askeriler, yeni bir darbeyi önlemek için hazırlıklı olmak kararında idiler. Mustafa Kemal, kendi bölgesini uyandırmak (harekete geçirmek) için ivedilikle davranışa geçti. Bağlaşık denetiminden çok uzakta olan Amasya'yı karargah yaptı. Oradan Harput ve Diyarbakır gibi uzak bölgelere ajanlar gönderdi. Rafet (Refet) ve Hami Beylerin de desteğiyle eşkiyalığı bastırdı; eşkiyaları yeni ulusal orduya aldırdı. Bu akım ihtilalci ve tehlikeli olarak görülüyordu. Rum ve Ermeni yetkililer kırıma uğrayacakları korkusuyla durmadan şikayete başlamışlardı. Onları Amerika'lı misyonerler destekliyordu. Anlaşılan, Mustafa Kemal de bu tehlikeyi sezmiş olacak ki, kırım çıkmasını önlemek için önlemler aldı. 19 Haziran'da, Kemal, karargâhını Havza'ya taşıdı. Orada Rauf Bey de ona katıldı ve her ikisi de, merkezi hükümetten özgür olarak davranacaklarını açıklamışlardı. O tarihe kadar, önderler, herhangi bir anda sopa cezasına çarptırılmaktan korkan haylaz öğrenciler

gibi davranmışlardı. Bağlaşıklar'dan muhalefetle karşılaşmayarak ve merkezi hükümetin yararsızlığını veya belki de suç ortaklığını anlayarak, gittikçe daha açık davranmaya başlamışlardı. 3 Temmuz'da ulusçu ordunun Erzurum'da toplandığı bildirilmişti ve Mustafa Kemal de karargâhını bu kente taşımıştı. Bir kez daha Rumlar, Ermeniler ve Amerika'lılar kırım çığlıkları atmışlar; ancak daha sonraki olaylar, Türk milliyetçilerinin, Hıristiyanları korumanın kendi çıkarları yararına olacağını anlamış olduklarını göstermiştir.. ,'[53]

Mustafa Kemal Havza'da iken, Ordu'nun silah depolarını açtırarak yerel halka çok miktarda silah dağıtmış; onları silaha sarılmaya ve bölgeyi işgale karşı savunmaya yüreklendirmiş; İstanbul'a ise, güveni yeniden kurmak için bu gibi davranışta bulunduğunu;[54] 29 Mayıs'ta Kolordu Komutanlarına gönderdiği gizli telgrafta, ulusu savunmak için savaş hazırlıkları yapmalarını bildirmişti.[55] 6 Haziran'da, İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Milne, Osmanlı Savaş Bakanlığı'na gönderdiği sert bir emirle, Kemal'le meslek dostlarının geri çağrılmalarını; onların amaçlarının ne olduğunu o sırada anlamış olduğu Ordu müfettişliklerinin kaldırılmasını emretmiş; şöyle demişti:

'General Kemal Paşa ile kurmayının illerde bulunmalarını gereksiz görüyorum. Tanınmış bir Generalle kurmayının bu sırada illerde dolaşmaları herkesi rahatsız ediyor. Askeri açıdan onların bu sahadaki çalışmalarını gereksiz görüyorum. General Kemal Paşa ile kurmayının derhal İstanbul'a dönmesi için emir vermenizi dilerim'.[56]

Sadrazam Damat Ferit, verilmiş olan bu emrin değiştirilmesini Amiral Calthorpe'dan dilemiş; bu gibi yüksek rütbeli bir subayın Anadolu'da bulunuşunun kamunun kaygılarını yatıştırmak açısından gerekli olduğunu bildirmişti. Osmanlı Savaş Bakanı da yatıştırıcı bir yanıt göndermiş; Mustafa Kemal'in, Anadolu'ya, Rumlara yapılan Türk saldırılarını durdurmak ve silahları toplamak için bizzat Calthorpe'un vermiş olduğu emre göre gönderilmiş olduğunu; ayrıca, Kemal'in Ordu Komutanı olmadığını, Müfettiş olduğunu; dolayısıyla tehlikeli olmadığını bildirmişti.[57] Ancak, bu sırada, Mustafa Kemal'in davranışlarından gittikçe kaygılanan General Milne, Calthorpe'un emrini vurgulayarak yinelemiş; Kemal'in İstanbul'a getirilmesinde direnmişti. Bunun üzerine, Savaş

Bakanlığı bu emre uyarak Mustafa Kemal'i geri çağırmak zorunda kalmıştı.[58] İstanbul yönetiminin bu direnişi üzerine, Mustafa Kemal, Padişaha 11 Haziran'da gönderdiği bir mesajda, Osmanlı Ordusu mensubu olarak, yabancıların denetimi altında olan yetkililerden buyruk alamayacağını ve başkente dönmeyeceğini; zorlanırsa, Ordu'dan istifa edeceğini ve 'ulusun sinesi olan Anadolu'da kalarak ulus için çalışmalarını sürdüreceğini; bağımsızlık sağlanıncaya, Padişahlık-Halifelik kurtarılıncaya kadar mücadele edeceğini' bildirmişti.[59] Öte yandan, Osmanlı İçişleri Bakanı Ali Kemal, Ulusçuları 15 Haziran'da kınamaya başlamış; ulusal güçleri 'eşkiya' olarak nitelendirmiş; onların eylemlerinin İmparatorluğu kurtarmak için hükümetin Paris barış konferansındaki diplomatik uğraşılarını tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle tüm askeri ve mülki yetkililere, bu akımı bastırmak için ellerinden geleni yapmalarını emretmişti.[60]

Bu gelişmeler kaydedilirken, Yunanlılar, 12 Haziran'da Bergama'yı işgal etmişler; 17 Haziran'da Menemen'de katliam yapmışlardı. Aynı gün, Amiral Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, İstanbul'daki durumun gittikçe karışık ve ciddi olmaya başladığını bildirmiş; şunları eklemişti:

'Yıldız yangınından bu yana sinirleri epeyi bozulmuş olan Padişah, ulusçu partinin girişmiş olduğu ve kendi tahtını veya hayatini tehdit eden davranışlarından korkmaktadır. İttihat ve Terakki'nin kalıntılarından oluşan bu parti, Veliaht Abdülmecit'i, sembolik başkanı olmaya inandırmıştır. Veliaht, dün, Padişaha, ultimatom biçiminde bir mektup göndererek Sadrazam Damat Ferit'in azledilmesini; yeni bir kabine kurulmasını ve Paris'e yeni bir kurul gönderilmesini talep etmiştir'.[61]

Abdülmecit, Padişaha gönderdiği mektupta özetle şöyle diyordu:

'Şu anda Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan bu yana asla karşılaşmamış olduğu bir kriz ve felaketle karşı karşıyadır... İmparatorluk yönetiminin gelecekteki yazgısını, genel halk arasında kendilerine karşı genel güven olmayan birkaç deneysiz politikacının kişisel siyasasına bırakmaktan daha tehlikeli bir yöntem olamaz. Halkın sesi olan basını ve ulusun kişisel özgürlüğünü sertçe kısıtlamış olan bir iç politikayı oldukça tehlikeli bir

yöntem olarak sayarım. Bu denli politika, ülkeyi istila eden düşmanlarca bile hayretle karşılanmıştır. Bu yaşam ve ölüm anında Osmanlı halkı titreşirken, deneysiz bir Sadrazama Padişahlığın geleceğine egemen olmasına ve siyasi ihtiraslara dayalı olan ve ulusça desteklenmeyen bir kabineye başkanlık etmesine izin vermek, giderilemeyecek yararsızlıklara neden olacaktır... Önemli olan sorunları araştırarak bu konuda karara varabilecek deneyli ve yetenekli öğelerden oluşacak yansız ve kabiliyetli bir kabine kurulması gereklidir'.

Veliaht, bu denli bir kabinenin önderliğinin Tevfik Paşa'ya verilmesini önermiş; halkın genel dileğine karşıt olacak herhangi bir davranışın sonucu olarak, İmparatorlukla ulusun ve özellikle hanedanın en ciddi tehlikelere maruz kalacağı uyarısında bulunmuştu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi George Kids-ton, Veliahtın bu mektubuyla ilgili olarak 19 Haziran'da şu çıkmayı kaleme almıştı:

'Bu entrikada komplikasyonlar vardır ve bunu izlemek güçtür; ama, anlaşılan, Amiral Calthorpe durumdan kaygılanıyor. Onun bize anlattığına göre, Veliaht Abdülmecit, kendisini, aralarında şimdi İttihatçı öğeler de bulunan Ulusçu Partinin başına geçirmiştir ve görünürde Damat Ferit ve belki Padişahı görevden atmaya çalışıyor. Ancak, bu Doğu karmaşasının şaşırtıcı yanı, Tevfik Paşa'nın durumudur. Kendisi daima bizim adamımız olarak gösterilmiştir; ama simdi Abdülmecit ve Ulusçular tarafından, Paris'e gidecek olan kurulun başkanı Damat Ferit'in yerini alacak başkan olarak gösteriliyor. Abdülmecit'le Ulusçuların arkasında güya Fransızlar duruyor. Bu esrarengiz gelişmeleri daha da karıştıran şudur: hatırlanacağı gibi, Tevfik Paşa, hasta olduğu özürüyle Ferit'le birlikte aynı Fransız kruvazöründe seyahat etmemiş; ama birkaç gün sonra bir İngiliz savaş gemisiyle hareket etmişti'.[62]

Bu entrikalardan sonra Paris'e ulaşan Osmanlı kurulunun Başkanı Damat Ferit, Barış Konseyi önüne çıkarak Türk savını öne sürmüş; savaş suçunu İttihat ve Terakki'ye yüklemiş; işgallere son verilmesini dilemişti.[63] Haziran'da Konseye bir andaç sunan Ferit, Osmanlı Devleti'nin bölünmesine veya güdüm altına verilmesine karşı çıkmış; savaştan önceki sınırları istemişti. 25 Haziran'da, Barış Konseyi adına Fransa Başbakanı

Georges Clemenceau, Damat Ferit'in andacına oldukça aşağılayıcı bir yanıt vermiş; şöyle demişti: 'Türkler, öteki soyları yönetmede yeteneksizdirler... Türk soyuna mensup insanlar arasında iktisadi ve fikri devrim ve gelişmeye öncü olursanız her türlü yardımı sağlayabilirsiniz'.[64] Bundan sonra, Barış Konseyi, Damat Ferit'e konferansın ertelenmiş olduğunu bildirerek, Osmanlı kurulunu adeta kapı dışarı etmişti. Ferit ve kurulu, hiçbir şey sağlamadan ve aşağılık bir duruma düşürüldükten sonra, 4 Temmuz'da Paris'ten ayrılmış; 15 Temmuz'da İstanbul'a dönmüştü.

1

Cab.P. 29/37, 181C; House ve Seymour, s.194-195; Baker, s.192-195; Arms-trong, s.83; Bıyıklıoğlu, s.179.

2

Tacalan, s.236; Özalp, s.6; Jaeschke, s.41.

3

Roda, s.23 ve 83; Misalidis, s.153; Gökbel, s.78, 80 ve 91; Apak, s.11-13; Umar, s.119; Tacalan, s.243 ve 250; Vakit, 22.5.1919.

4

Türkiye Basını, 16.5.1919 vd.; İDA, FO 371/4227/76103: Webb'den İngilte Dışişleri Bakanlığı'na oldukça ivedi telgraf, İstanbul, 19.5.1919.

5

Mevlanzade, bkz. Sarıhan, s.247.

6

Evans, s.173.

7

ATTB, s.23-24; Atamer. Mustafa Kemal’in göndermiş olduğu telgrafın aslının fotokopisi, Samsun, 2.6.1919.

8

İstanbul Basını, 17.5.1919; Göztepe, s.148; Türkgeldi, s.209; İnal, s.2040.

9

İDA, FO 371/4227/82993: Webb’den İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na yazı, İstanbul, 20.5.1919. Yukarıdaki metin İngilizceden çevrilmiştir.

10

İstanbul Basını, 19.5.1919 ve 26.5.1919; Tansel, s.245; TIA II, s.64; Adıvar, s.27.

11

Misailidis, s.220.

12

İDA, FO 371/4231/98558.

13

İDA, FO 371/4215/76104: Webb’den İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na özel, kişisel ve oldukça gizli telgraf, İstanbul, 19.5.1919.

14

Akşin 1, s.413; İDA, FO 371/4227/76661: Webb’den İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na oldukça ivedi ve gizli telgraf, İstanbul, 20.5.1919.

15

Bkz. Angelomati, s.85; Vakka, s.29.

16

Sakellaropulu, s.56.

17

Sforza: Construttori e Distruttori, s.373; Celebi, s.43.

18

İDA, FO 371/4158/96979.

19

İstanbul Basını, 19.5.1919.

20

İstanbul Basını, 20.5.1919; Göztepe, s.151; İnal, s.2041; Türkgeldi, s.213.

21

İDA, FO 371/4179/79172: Derby'den Curzon'a yazı, Paris, 23.5.1919.

22

Bu mitingin yapıldığı gün Yunanlılar Foça'yı, iki gün sonra da Manisa'yı işgal etmişlerdi.

23

Ayışığı, s.200.

24

Alemdar, 26.5.1919.

25

İkdam, 25.5.1919; Bayar VI, s.1872.

26

Vakit, 28.5.1919; Gökbilgin, s.93-96; Kandemir, s.51; Bayar VI, s.1872-1873 ve 1876; Türkgeldi, s.215-216.

27

Türkgeldi, s.234; Gökbilgin, s.95; Bayar VI, s.1875. Şura hakkında ek bilgi için bkz. Mithat Sertoğlu: ‘Mütareke devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları’, BTTD, sayı 22, Temmuz, 1969, s.30-33.

28

tere Dışişleri Bakanlığı’na gizli telgraf, İstanbul, 30.5.1919.

29

Karabekir: İstiklal Harbimizin Esasları, s.145; Jaeschke, s.41.

30

İDA, FO 371/4218/82457: Calthorpe’dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gizli ve oldukça ivedi telgraf, İstanbul, 31.5.1919; Morgan’in İzmir’den gönderdiği raporun sureti, 30.5.1919.

31

İDA, FO 371/4218/80259: Calthorpe’dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na oldukça ivedi ve gizli telgraf, İstanbul, 27.5.1920.

32

Söylev 1, s.15-16; Speech, s.16.

33

BTTD, sayı 7, belge 1, s.20-30, Haziran 1968.

34

İDA, FO 371/4180/81369 ve 81370: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na oldukça ivedi ve gizli telgraf, İstanbul, 29.5.1919.

35

Cosar, s.15; Ilgar, s.94..

36

İstanbul Basını, 2.6.1919.

37

ATTB, s.23-24.

38

İDA, FO 371/4229/83495: Calthorpe'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 3.6.1919.

39

Simavi, s.508; Türkgeldi, s.225.

40

Sonyel: Türk Kurtuluş Savaşı, I, s.76.

41

Jaeschke, s.125.

42

Alemdar, 10.6.1919.

43

Türkgeldi, s.226-227; İDA, FO 371/4142/87757: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 10.6.1919.

44

İDA, FO 371/4158/94940.

45

İDA, FO 371/4142/96949: Calthorpe'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 16.6.1919; ilişikte, Binbaşı Bettelheim'in raporu.

46

İDA, FO 371/4158/94625: Calthorpe'dan Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 8.6.1919.

47

Mustafa Bey'den Mustafa Kemal'e gizli telgraf, 8.6.1919. Nutuk III, belge 8, s.904.

48

Nutuk III, belge 9, s.904.

49

Kansu, s.29.

50

Karabekir: İstiklal Harbimiz, s.59-60.

51

Söylev 1, belge 19, s.10; Speech, s.15; Kandemir, s.17.

52

İDA, FO 371/4158/94640: Calthorpe’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 13.6.1919, ilişikte, Deedes’in raporu, 9.6.1919.

53

İDA, FO 406/41, no.148, s.315-318: Robeck’ten Curzon’a gizli yazı, İstanbul, 28.10.1919; ilişikte istihbarat raporu: ‘Samsun bölgesindeki ulusçu akımla ilgili notlar’.

54

Gökbilgin, s.141; Tansel, s.242.

55

Karabekir, s.35; ATTV, s.25; Peker, s.26.

56

Milne’den Osmanlı Savaş Bakanlığı’na yazı, İstanbul, 6.6.1919; HTVD, sayı 1, belge 1, 17, 19 ve 494; Jaeschke, s.270.

57

Tansel, s.2-3; Shaw II, s.670.

58

İDA, FO 371/4158/94621: Calthorpe’dan Osmanlı Dışişleri Bakanlığına yazı, İstanbul, 8.6.1919.

59

İrade-i Milliye, 14.9.1919; ATTB, s.29; Uluğ, s.64.

60

Bildiri, 18.6.1919; Özsoy, s.122-123; Shaw II, s.672.

61

İDA, FO 371/4227/90163: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 17.6.1919.

62

İDA, FO 371/4227/90725: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na oldukça ivedi ve gayet gizli telgraf, İstanbul, 17.6.1919; yukarıdaki metin İngilizceden çevrilmiştir.

63

Türk Basını, 19-20.6.1919.

64

Türk Basını, 29-30.6.1919.

BÖLÜM 3

ANADOLU'DA KONGRELER DÖNEMİ

(Haziran - Aralık 1919)

Amasya Görüşmeleri

Mustafa Kemal, aralarında Kolordu Komutanları da bulunan en güvenilir yandaşlarını Amasya'da gizli bir toplantıya katılmaya çağırmıştı. Toplantının amacı, düşmana karşı direniş önlemleri almak ve gerekirse, Anadolu'da fiili [edimsel - de facto] bir yönetim kurmaktı. Toplantıya katılanlar arasında, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat, eski Deniz Bakanı Hüseyin Rauf., 3. Kolordu Komutanı Albay Refet, Albay Arif ve Selahattin, Samsun'un eski valisi Hamit, ayrıca Mustafa Kemal'le yaveri Albay Kazım vardı. O sıralarda Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ve Konya'da bulunan 2. Kolordu Komutanı Mehmet Cemal Paşa, uzaklık yüzünden toplantıya katılamamışlarsa da, toplantı hakkında kendilerine telgrafla sürekli olarak bilgi iletilmişti.[1]

Görüşmeler, Haziran'ın 18'nden 22'sine kadar sürmüş; çok önemli konular tartışılmış; iki önemli karar alınmıştı: 1. Ulusal direniş akımı başlatmak; 2. Gerekirse, Anadolu'da geçici bir yönetim kurmak. Gizli olan ikinci karara göre, gerektiğinde, Orta Anadolu'da, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat ve Doğu Anadolu'da 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, ülkenin sivil ve askeri yönetimini üzerlerine alacaklardı.[1] [2] İhtilal önderlerinin imzalamış oldukları birinci karar ise, Mustafa Kemal tarafından, açık bir genelge (bildiri) biçiminde, Anadolu'daki Ordu Komutanlarına, sivil ve askeri erkâna gönderilmişti. Genelgenin temel noktaları şunlardı:

'1. Yurdun bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir.

2. İstanbul'daki hükümet, üstüne almış olduğu sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum, ulusumuzu ölmüş gibi göstermektedir.

3. Ulusun bağımsızlığını, yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

4. Ulusun haklarını dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş, ulusal bir kongrenin varlığı çok gereklidir.

5. Sivas'ta bir kongrenin erken vakitte toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Tüm illerin her sancağından, halkın güvenini kazanmış, üç delege, hemen yola çıkarılmalıdır.

7. Bu iş, ulusal bir sır gibi tutulmalıdır ve delegeler kimliklerini gizlemelidir.

8. Doğu İlleri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır'.[3]

Amasya genelgesi[4] Türk ulusal akımının dönüm noktalarından birini oluşturur; çünkü, ilk kez, ulusal direniş ilkeleri bir protokol biçiminde hazırlanarak, Türk yurdunun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için işbirliği yapmaya söz vermiş olan ihtilalci önderler tarafından imzalanmıştı. Ali Fuat'ın deyimiyle, Amasya kararlarıyla '... münferit ve mıntıkavi teşebbüsler birleştirilmiş; bütün milletin, istiklali ve vatanın uğradığı tehlike etrafında müttehit olduğu, gerek harice gerekse dahile gösterilmiştir'.[5]

1

Söylev 1, s.23-24; Speech, s.23; Adıvar, s.42-43; Aydemir, s.33-35; G. Lewis, s.58.

2

Cemal Kutay: 'Amasya Protokolündeki gizli madde' Tarih Konuşuyor, no.1, Mart, 1964, s.90

3

Söylev 1, s.21; Speech, s.31; Cebesoy, s.71-73; TİH II, s.117; Göloğlu, s.8; Selek, s.183.

4

Dinamo III, s.216; Kinross, s.170; Şapolyo, s.28.

5

Kandemir, s.68; Sonyel 1, s.81.

Mustafa Kemal’i İstanbul’a Getirtme Çabaları

20 Haziran’da, İstanbul’da Padişah yönetimi, Mustafa Kemal’i görevinden almak kararını vermişti. İngiliz Yüksek Komiseri Calt-horpe, 23 Haziran’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği ivedi ve gizli telgrafta şöyle diyordu:

‘Yasal olarak kurulmuş olan yönetimi, yasa ve düzeni sürdürmede destekleriz; dolayısıyla Padişahı destekleriz ve herhangi bir ihtilale karşı çıkacağız. 21 Haziran gecesi İstanbul’da yapılan siyasi bir mitingde, yeni kabinenin istifa etmesi ve Padişahın tahtından indirilmesi önerilmiştir. Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas’ta kongreler düzenliyor. Damat Ferit, illere gönderdiği bildiride, bu denli toplantıların yasa, anayasa ve Padişahın iradesine karşıt olduğunu belirtmiştir’.[1]

Bu arada, 30 Haziran’da, üç gün süren çetin çarpışmalardan sonra Ordu ve milis güçleri Aydın’ı Yunanlılardan geri almış; ama Yunanlılar ayrılmadan önce kenti yakmışlardı. 3 Temmuz’da Yunanlılar Aydın’ı ikinci kez işgal etmişlerdi. Yine 30 Haziran’da, İngiliz işgal gücü Başkomutanı General F. Milne, Mustafa Kemal’le Mehmet Cemal Paşaların geri çağrılmaları ve Anadolu’daki ulusal akımın bastırılması için İstanbul hükümetini durmadan sıkıştırıyordu. O gün, Osmanlı Dışişleri Bakanına gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

‘Almış olduğum raporlara göre, silahlı çeteler kurmak ve Bağlaşık çıkarlarına karşı eylemde bulunmak amacıyla Sivas ve Konya bölgelerinde ciddi bir akım başlatılmıştır. Bu akım, İttihat ve Terakki’nin ajanları tarafından ve Osmanlı hükümetinin bilgisi olmadan başlatılmıştır. Şimdiye kadar, bu akım, görünürde propagandaya münhasır kalmıştır. Başlıca iki kışkırtıcı, Sivas’ta Mustafa Kemal’le Konya’da Cemal Paşa’dır. Her iki General da ordu gruplarına Müfettiş olarak atanmışlardı. 6 Haziran’da, Savaş Bakanından, Mustafa Kemal’in görevinden alınmasını dilemiştim. Savaş Bakanı, gerekli buyruğu 8

Haziran'da göndermiş olduğu halde Mustafa Kemal bugüne kadar emre itaat etmemiştir. Bu akım daha çok gelişmeden onu durdurmanın önemini gözönünde tutarak, sizden, yukarıda sözü edilenlerin ivedilikle İstanbul'a çağrılmaları için bu konuyu Osmanlı hükümetinin dikkatine sunmanızı dilerim'.[2]

2 Temmuz'da, Calthorpe da buna benzer bir yazıda, Osmanlı Dışişleri Bakanının dikkatini bu konuya çekmiş; Bakana, 17 Haziran'da bir mektup gönderdiğini, ama buna yanıt verilmediğini kaydetmiş; sorunun oldukça ciddi olaylara yol açması olasılığına değinerek, General Kemal ve Cemal Paşaların, gecikmeden ve koşulsuz olarak İstanbul'a çağrılmalarını ve bu konuda kendisine (Calthorpe'a) derhal bilgi verilmesini buyurmuştu.[3] Bu İngiliz baskılarından ve Mustafa Kemal'in Anadolu'daki eylemlerinden kaygılanan Padişah, 1 Temmuz'da özel mabeyincisi Ali Fuat aracılığıyla Mustafa Kemal'e kişisel bir mektup göndermiş; ona karşı şahsi garazı olmadığını; Osmanlı delegelerine, Paris barış konferansında tatmin edici bir barış antlaşması yapmak fırsatının verilmesi için, Mustafa Kemal'in iki ay süre ile Türkiye dışında tatil yapmasını; ondan sonra geri dönerek, isterse, barış ve bağımsızlık savaşımını sürdürebileceğini bildirmişti.[4] Kemal bu mektuba yanıt vermemiş. Öte yandan, Londra'da yayımlanan Times gazetesinin muhabiri, ilk kez, 2 Temmuz günlü bir haberde Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmeyerek Padişaha, 'saygısızca bir telgraf gönderdiğini ve yerel bir parlamento toplamak amacını güttüğünü' bildirmişti.[5]

1

İDA, FO 371/4227/107802: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ivedi ve gizli telgraf, İstanbul, 23.6.1919.

2

Jaeschke, s.33.

3

İDA, FO 371/4157/105780: Calthorpe'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 3.7.1919, ilişikte, Milne'den Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen

30.6.1919 tarihli yazı.

4

Ali Fuat'tan Mustafa Kemal'e gizli telgraf, 1.7.1919: Gökbilgin, s.151; TİH II, s.119; Tansel: Mondrostan Mudanya'ya Kadar, s.281.

5

Times, Londra, 7.7.1919.

Mustafa Kemal İstifa Ediyor

Bu arada, Anadolu'da Yunan barbarlıkları sürüyordu. Amiral Calthorpe, 8 Temmuz'da İngiltere Dışişleri Bakanlığın'a gönderdiği gizli telgrafta, Padişah Vahdettin'in kendisine özel bir haber göndererek, Aydın ilinin mezbahaya döndüğünü; Yunanlıların taşkınlıklarını önlemek için önlem alınmazsa, Anadolu halkını yatıştırmanın büsbütün olanaksız olacağını; Ordu terhis edilmiş olduğundan, düzeni korumak için gönderecek askeri olmadığını; Bağlaşıklar'ın da orada askerleri bulunmadığını; gidişin korkunç ve tehlikeli olduğunu ve kaçınılmaz felaketleri önlemek için İngiliz yönetimi dışında bir umut göremediğini bildirmişti.[11] Aynı gün, Padişah, kendi adına Sadrazam ve Dışişleri Bakanını Calthorpe'a göndererek, Ege'deki durumdan sızlanmış ve Yunan işgalinin sınırlandırılmasını, Yunan birliklerini İngiliz subaylarının denetlemesini dilemişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden C. E. S. Palmer, bu konuda kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu: 'Padişah, düzensizlikleri ancak İngiltere'nin durdurabileceğini söylüyor. Yunanlılar özgürce davranmaya bırakılırlarsa, Türk sorununu kökünden çözümleme yeteneğine sahip görünüyorlar'. N. D. Peterson adlı yetkili ise şunları eklemişti: 'Yunanlılar, istedikleri gibi davranmaya bırakılırlarsa bütün Anadolu'yu işgal edebilirler, ama o ülkeyi asla yönetemezler'.[1] [2]

Bu gelişmeler kaydedilirken, Mustafa Kemal ve Cemal Paşaları İstanbul'a getirtme çabaları da sürüyordu. Bütün baskılara dayanamayan Osmanlı yönetimi, ulusçu komutanları İstanbul'a çağırarak onların yerlerine kendi sempatizanlarını atamak için her türlü oyuna başvurmuştu. Bu tehlikeyi sezmiş olan Mustafa Kemal, Konya'daki 3. Kolordu Müfettişi Cemal Paşa'nın 7 Temmuz'da görevini bırakarak İstanbul'a dönmesi üzerine yayımladığı genelgede, ulusal güçlere karışılmaması ve dokunulmaması gereğini belirtmiş; Ordu komutanlarını, Bağlaşık Devletler'in baskısı altında verilen ve herhangi bir askeri birlik ya da ulusal örgütün dağıtılmasını emreden buyruklara uymamaya çağırmıştı. Mustafa Kemal'e göre, yurdun herhangi bir bölgesine saldıran olursa, tüm ulusun haklarını savunmak için her yer birbirine en kısa zamanda bilgi verecek; böylece savunmada birlik sağlanacaktı.[3]

Bu arada, İngilizlerin baskısıyla Ordu'dan çıkarılmak üzere olduğunu Cevat Paşa'dan öğrenmiş olan Mustafa Kemal;[4] 9 Temmuz'da istifasını vermiş ve ulusa hitap eden genelgede, yurdu ve ulusu bölünme tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için acilmiş olan ulusal savaşım uğrunda ulusla birlikte özgürce çalışmaya resmi ve askeri sıfatının engel olmaya başladığını; bu amaç uğrunda ulusla birlikte sonuna kadar çalışmaya mukaddesatı üzerine söz verdiğini ve o gün askerlikten çekilmiş olduğunu bildirmiş; şöyle demişti: 'Bundan sonra, gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim'.[5] Aynı gün, Hüseyin Rauf da yayımladığı bildiride, Mustafa Kemal ve bütün arkadaşlarının 'milli cihadına' katılmak üzere İstanbul'dan gelmiş olduğunu bildirmiş; şöyle demişti: 'Vatan ve milletin kurtuluş ve istiklali, Saltanat ve Hilafet makamının masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmaya mukaddesatımız namına ahd-u misak eylediğimizi arz ve ilan eylerim'.[6]

Öte yandan, Padişah, 2/3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'dan kaçmış olan ve Harp Divanı'nca 5 Temmuz 1919'da idama mahkûm edilen Enver, Talat, Cemal Paşalarla Dr. Nazım'ın bu cezalarını 13 Temmuz'da onaylamış;[7] 15 Temmuz'da, İngiltere'nin Morning Post gazetesi muhabiriyle yaptığı söyleşi sırasında, Türkiye'nin savaşa girmiş olmasının büyük bir hata olduğunu kabullenmiş; şunları eklemişti:

'Ülkenin savaşa girmesinde hiçbir rol oynamamış olan binlerce halkı cezalandırmak bir hatadır. Yönetimin hatalarını temizlemek için neden Anadolu'nun birçok barışsever halkı Yunan askerleri ve çeteleri tarafından kırım, yağma ve ırza geçme olaylarına maruz bırakılıyor? Herşeyden sorumlu olan İttihat ve Terakki şebekesidir. Yunanlılar, eski çağların kanara barbarları gibi davranmışlardır ve bunu hala sürdürüyorlar. Buna bir sınır konulmalıdır. Onların (Yunanlıların) istedikleri her yere girmelerine ve halkımı, koyun gibi mezbahalarda yakmalarına, yağmaya tabi tutmalarına ve öldürmelerine izin verilmemelidir. Güçlü Devletler bunları durdurmak için birşey yapmazsa, kesinlikle olaylar çıkacaktır... Bu gelişmeler korkunçtur; halkımı kurtarmalıyım. Ben halkımın babasıyım; onlar bana güveniyorlar; ben de onları korumak için elimden geleni yapmak zorundayım. (Yunanlılar), Türkleri Avrupa'lıların gözünden düşürmek için

herşeyi yapmışlardır ve bunda Rusya'nın diplomasisi tarafından yüreklendirilmiş ve yardım görmüşlerdir. Şimdi de kasap olmuşlardır. Paris'te M. Venizelos'un sihirine kapılmış birçok kişiler vardır; ama ben İngiltere'nin adaletine inanıyorum. İngiltere bugün "durunuz" derse, durmak zorundadırlar'.[8]

Sina Akşin'e göre, çaresiz kalmış olan Vahdettin, bu kez açıkça İngilizlerden adalet dilenmekte; Yunan zulmüne son verilmesini istemektedir. Yunan zulmü sona erince ulusal akıma gerek kalmayacak; Müdafaa-i Hukuk akımı 'aşırılıktan' vazgeçecek; böylece hem devlet konferansta kötü gösterilmekten kurtulacak, hem de Vahdettin, karşısına aldığı İttihatçılık ve Ulusçuluğun güçlenmesi tehlikesini atlatmış olacaktı. Ancak İngiltere bu 'adaleti' vermeye yanaşmayacak; Vahdettin'in umutları boşa çıkacaktı.[9]

1

İDA, FO 371/4158/100500.

2

DBFP IV/1, s.667-668.

3

Söylev 1, s.34; Speech, s.37-39.

4

Atay, s.120.

5

Mustafa Kemal'in genelgesi, Erzurum, 9.7.1919; ATTB, s.49.

6

Yeni Yol, 18.6.1919; Cebesoy, s.100; Özalp, s.40; Bayar VIII, s.2652; Gökbil-gin, s.153-154.

7

Vakit, 13.7.1919; Aksam, 14.7.1919; İkdam, 15.7.1919.

8

Morning Post, Londra, 26.7.1919.

9

Akşin 1, s.418.

Erzurum Kongresi ve Güdüm (Manda) Sorunu

23 Temmuz'da Mustafa Kemal'in başkanlığında Erzurum Kongresi oturumlarına başlamıştı. Osmanlı İçişleri Bakanı vekili Hacı Adil, 24 Temmuz'da, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya, Mustafa Kemal'le Hüseyin Rauf'un tutuklanmasını emretmiş; ama bu emri yerine getirilmemişti. İki gün sonra (26 Temmuz) kongre, Padişaha bir mesaj göndererek, onu, Damat Ferit'in emirlerini yadsımaya, Mebusan Meclisini toplantıya çağırmaya davet etmiş; ama Padişah o yoldan gelmemişti. Yine 26 Temmuz'da, Osmanlı Savaş Bakanı Nazım Paşa, Karabekir'e, kongreye karşı ordunun ne yaptığını sormuştu. Karabekir'in buna 1 Ağustos günlü yanıtı şu olmuştu: 'Erzurum'da, halk, ülkemizi kimseye vermeyeceğimizi karara bağlıyor. Bu asil amaca askeri direnişle yardım ediyorum'.
Karabekir, ayrıca, 'Pontus' devleti kurma özlemleri ve Ermenilerin büyük Ermenistan düşlerine de değinerek, Bağlaşık temsilcilerinin bunlara gizli ve açık her türlü yardımı yaptıkları herkesçe bilindiği halde, hükümetin bütün bu tehlikelerden habersizmiş gibi davranmasına şaştığını belirtmiş; Mustafa Kemal gibi tanınmış bir yurtseverin tutuklanmasına yasa bakımından bir neden olamayacağı gibi, bunun, kamu ve Ordu gözünde de iyi karşılanmayacağını bildirmiş; İstanbul hükümetinin davranışlarından kuşku duyduğunu belirterek, bu konuda sürekli olarak aydınlatılmasını istemişti.

Daha sonra, Bakanlar Kurulu, Karabekir'den, Mustafa Kemal'le Hüseyin Rauf'u tutuklamasını ve onları İstanbul'a götürmesini istemişti. Buna da Karabekir'in yanıtı şu olmuştu:

'Kongre, ulusun karşılaştığı ve ihmal edilemeyecek büyük ve kanlı tehlikeleri önlemek için toplanmıştır. Amaçları, yurdun ve ulusun barış ve gönencini sağlamaktır. Bu kongreye müdahale hakkımız yasaca yoktur. Kongre yasal olarak ve anayasaya göre toplanmıştır...'

Mustafa Kemal'in durumuna da değinen Karabekir şöyle demişti: '... Mustafa Kemal Paşa'nın fiil ve hareketlerinden vatan ve milletin maksat ve

çıkarlarına ve mevcut kanunlara aykırı sayılabile-

cek hiç bir hal ve hareketi olmadığını görüyorum'.[1] İstanbul'daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Milne, Karabekir'in Kemal'le işbirliği yaptığını ve onun da tutuklanması gerektiğini Sadrazama bildirmişti. Bu arada, Damat Ferit, Enver Paşa'nın bu akımı denetimi altına almak üzere Erzurum'a hareket ettiği söylentilerini çevreye yayarak, Erzurum Kongresini, 'yeniden erke geçmek isteyen İttihat ve Terakki'nin bir komplosu' olarak göstermeye çalışıyordu.[2]

Bu sırada Erzurum Kongresi oturumlarını sürdürüyordu. Kongrede önemli bir sorun olan güdüm (manda) konusu ortaya çıkmıştı. Kimileri Amerikan, Fransız ve İngiliz güdümünü destekliyor; Padişah ise İngilizlerin peşinde koşuyordu. Mustafa Kemal, İstanbul'da güdümden yana olan aydınlar da dahil, Padişah ve Sadrazamının bütün isteklerinin kişisel rahatlık ve güvenliklerini sağlamak olduğuna; ulusu, yurdu ve bağımsızlığı düşünmediklerine; 'rahat yemek ve içmek; huzur içinde ve mevkilerinde kalmaktan başka hiçbir emelleri olmadığına' inanıyordu. Bununla birlikte, güdüm konusunun Erzurum Kongresi'ne getirilmesi ve Bekir Sami gibi güdüm yanlılarına ona göre bir yanıt verilmesi gerektiğini belirtmişti.[3]

Erzurum Kongresi günlerinde Türk Ulusçuları tehdit eden en büyük tehlike, İstanbul'da aşırı İngiliz yandaşı Padişah Vahdettin'le Damat Ferit'in başkanı olduğu kabine idi. Barışı sağlamak amacıyla gittiği Paris'te hakarete uğrayarak ve 15 Temmuz'da eli boş olarak İstanbul'a dönen; istifa ederek 21 Temmuz'da yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen Damat Ferit,[4] Anadolu'nun İstanbul'la ilişkilerini keserek bağımsızlığını ilan etmesi olasılığından çok korkuyor;[5] kendi deyişiyle, Anadolu'daki 'karışıklık ve parçalanmayı' bastırmak için önlem almaya başlıyor; 20 Temmuz'da illere gönderdiği genelgede özetle şöyle diyordu:

'Milletin mukadderatını tayin etmek üzere Şark'ta... milli bir kongre toplanacağından söz eden. telgraflar görüldü. Paris konferansında bulunduğum altı haftalık gaybubetim esnasında Anadolu'nun iktisap ettiği karışıklık ve iğtişaş çok teessüfe değer. Hepimizin takibe mükellef olduğumuz Kanun-u Esasi hükmüne göre İstanbul şehri saltanat merkezi olduğundan, tesri hey'etin Padişahımız marifetiyle

açılması zaruridir. Ve bu itibarla gerek bu kanuna ve gerek İrade-i Şahaneye, memleketin yüksek menfaatlarına tamamen aykırı olan bu hareketin men-i hal ve maslahat icabı olmakla buna göre hareket edilmesi bilhassa tavsiye olunur'.[6]

Damat Ferit'in Kemalistlere karşıt olan bu tutumunu etkisiz bırakmaya çalışan Erzurum Kongresi, 24 Temmuz'da Padişaha gönderdiği gizli telgrafta, Sadrazamın ajansta yayımlanmış olan genelgesinin kongre tarafından hayret ve teessürle karşılandığını; bırakışmanın 24. maddesine göre Türk yurdunun işgalini kolaylaştıracak nitelikteki bu genelgenin, devlet ve ülkenin kesin sorumluluğunu üstüne almış olan Sadrazamdan gelmesinin ulusça bağışlanmaz olduğunu öne sürerek, bunun yalanlanmasını istemiş; özetle şöyle demişti:

'Hilafet ve Saltanat makamına bağlı olduğunu her vesile ile onaylayan ve korkunç olaylar önünde ulusal duygu ve görüşlerini beyan etmek üzere toplanan Kongreyi, Mebu-san Meclisi gibi gösteren; uzun süreden beri anayasa maddelerine aykırı davranan hükümetin ulusa haksızca cürüm atfetmesi gerçeğin ne kadar değiştirildiğine açık bir örnek oluşturmaktadır. Bu demeç yalanlanarak düzeltilmeli; Me-

busan Meclisi erken toplantıya çağrılmalıdır'.[7]

Ayrıca, Padişah, buna olumlu bir yanıt vereceği yerde, İstanbul hükümeti, 29 Temmuz'da illere gönderdiği bir emirle, Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf'un tutuklanarak İstanbul'a gönderilmelerini emretmişti.[8]

Bu arada, Kongre, çalışmalarına başlamış ve iki hafta süren çetin, kimi vakit de gergin tartışmalar sonucunda, daha sonra Misak-ı Milli (Ulusal Ant)'nin temelini oluşturacak önemli kararlar alarak bunları bir bildiri biçiminde yayımlamıştı. Bildiride şunlar belirtiliyordu:

'1. Trabzon ve Canik (Samsun) sancağı ile "Doğu İlleri" adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illeri ve bu saha içerisindeki bağımsız livalar, hiçbir neden ve gerekçeyle birbirlerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmaz bir bütündür.

2. Osmanlı ülkesinin bütünlüğü ve ulusal bağımsızlığın sağlanması, Saltanat ve Hilafet makamlarının dokunulmazlığı için ulusal güçleri, yapıcı ve ulusal iradeyi egemen kılmak esastır.

3. Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik amaçlarına yönelik sayılacağından, birleşik halde savunma ve direnme esası kabul edilmiştir. Hristiyan unsurlara, siyasal egemenlik ve toplumsal dengeyi bozacak yeni bir takım ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4. Merkezi hükümet, bir devletin baskısı altında bu ülkeleri bırakmak ya da ihmal etmek zorunda kalırsa, Saltanat ve Hilafet makamına bağlılığı ve ulusal hakları sağlayacak önlem ve kararlar alınmıştır.

5. Osmanlı ülkelerinde öteden beri Müslüman halkla birlikte yaşayan gayri Müslim unsurların, Osmanlı devleti yasalarıyla berkitilmiş, kazanılmış haklarına büsbütün saygı gösterilecektir.

6. Bağlaşık Devletler'den, bırakışmanın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren, Osmanlı sınırları içerisinde kalan ve halkın çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin bölünmesi nazariyesinden büsbütün vazgeçerek, Osmanlı varlığına, tarihi, örfi ve dini haklarına riayet etmeleri; büsbütün hak ve adalete uygun kararlar almaları beklenir.

7. Ulus, insani, asri amaçları yükseltmek, fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyaçlarını değerlendirerek, devlet ve ulusun iç ve dış bağımsızlığı ve yurdun bütünlüğü mahfuz kalmak suretiyle, ulusal sınırlar içerisinde, milliyet esaslarına riayetkar ve ülkeye karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fenni, sınai ve iktisadi yardımını memnunlukla karşılar. Bu insani ve adil koşulları kapsayan bir barışın ivedilikle imzalanmasını, insanlığın selameti ve dünyanın sükunu adına en büyük ulusal amaç sayar.

8. Ulusların kendi yazgılarını bizzat saptadıkları bu tarihi devrede, merkezi hükümetin de, ulusal iradeye tabi olması elzemdir, çünkü ulusal iradeye dayanmayan herhangi bir yönetimin kararları ulusça kabul edilemeyeceğinden başka, yabancılar tarafından da geçerli sayılmayacaktır. Bu yüzden, merkezi yönetim, Millet Meclisi'ni derhal toplayarak ulus ve

ülkenin yazgısı konusunda alacağı bütün kararları onun denetimine vermelidir.

9. Yurdun maruz kaldığı elemli olaylar sonucunda ulusal vicdandan doğan, toplulukların birleşmesinden oluşan genel örgüt, Batı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, her türlü particilik akımlarından uzaktır. Bütün İslam vatandaşları derneğin olağan üyesidir.

10. Kongre tarafından seçilmiş bir Hey'et-i Temsiliye [Temsil Kurulu] kabul edilmiş ve köylerden başlanarak, il merkezlerine kadar, var olan ulusal örgütler birleştirilip onaylanmıştır'.[9]

Böylelikle, ulusal direnişe önderlik etmek üzere bir temsil kurulu (Hey'et-i Temsiliye) kurulmuş; kurula şu kişiler seçilmişti: Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf, Kazım Karabekir, eski Valilerden Bekir Sami, Erzurum eski mebusu Cevat Raif Efendi, Trabzon eski mebusu Servet Bey, Erzincan'lı Şeyh Fevzi Efendi, İzzet Bey, Bitlis eski mebusu Sadullah Efendi ve Mutki aşireti önderi Hacı Musa Bey.[10] Mustafa Kemal'in başkanlığı altındaki bu Hey'et-i Temsiliye, ulusal akımı içte ve dışta temsil edecek, Sivas Kongresi'nde daha temsili bir biçime getirilerek, Anadolu'da fiili (defacto) yönetim görevi yapacaktı. Kongrenin son günü olan 7 Ağustos'ta kapanış söylevini veren Mustafa Kemal şunu belirtmişti:

'Erzurum Kongresi, bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih, bu kongremizi, şüphesiz, ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir'.

Buna karşın, Türk ulusal amaçlarınınMisak-ıMilli'de çizilmiş olduğu biçimde yüzde yüz başarıyla elde edilebileceğine, Ulusçular arasında bile inanan pek az kişi vardı.[11] Kongrenin son gününde Mustafa Kemal'le görüşen İngiliz denetim subayı Yarbay Anthony Raw-linson, daha sonra, Londra'da Dışişleri Bakanı vekili Lord Curzon'la görüşürken, ona, Türk Ulusçuların, ileride, Anadolu'da 'bir büyük İslam cumhuriyeti' kurmaları olasılığından söz etmişse de, buna aldırış eden olmamış ve hiç kimse, Türk Ulusçuların, bu 'aşırı programlarının' başarı sağlamasına zerre kadar ihtimal vermemişti.[12]

Erzurum Kongresi günlerinde İngiliz Yüksek Komiseri Calt-horpe da, 27 Temmuz'da Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu:

'İngiliz yönetimi, Anadolu'da İstanbul'un yetkisini ve Padişahın egemenliğini reddeden bağımsız ve muhtemelen aşırı ve Avrupa aleyhtarı bir yönetimin kurulmasına yol açacak biçimde olayların gelişmesi olasılığını gözönünde bulundurmalıdır'.[13]

Bu sıralarda, Damat Ferit'in İngiliz Yüksek Komiserliği danışmanlarından Tom Hohler'le yapmış olduğu görüşme, Mustafa Kemal'le Hüseyin Rauf'un tutuklanmaları için verilmiş olan emrin öncesine ışık serpmektedir. Damat Ferit, 30 Temmuz'da Tom Hohler'i ziyaret ederek, Mustafa Kemal'le Hüseyin Rauf'un tutuklanmasıyla ilgili emrin gönderilebilmesi için bütün gün çalıştığını; bu konuda askeri yetkililerin, özellikle Savaş Bakanının kendisine karşı çıktığını; İstanbul'daki akımın başında İzzet Paşa, Ahmet Rıza ve Çürük sulu Mahmut'un bulunduğunu ve Veliahtı 'büsbütün ağlarına düşürdüklerini' bildirmiş; Anadolu'da toplanan ulusal kongrelerden vakit vakit önemsiz olarak söz etmiş; bazan da bu sözlerine zıt olarak, içerideki durumun oldukça ciddi olduğunu itiraf etmişti. Bu arada, illerin başkentle olan ilişkilerini kesmeleri olasılığına da değinerek, Padişahla kendisi görevlerinden çekilirlerse, güvenliklerinin İngiltere tarafından güvence altına alınıp alınmayacağını sormuş; Hohler, buna, konunun Londra'ya bildirilmesi gerektiği yanıtını vermişti.

'Ferit-Hohler görüşmesini 31 Temmuz'da Lord Curzon'a duyuran Yüksek Komiser Calthorpe, Damat Ferit'in, kabinesinin yetkisinin sarsılmış olduğunu kabul etmek istemediğini; bu yönetimin iyi niyet göstermesine, Damat Ferit'in Osmanlı Devleti'nin tek umudunun İngiltere Devleti'nde olduğuna inanmasına, gerçekten onlardan yana görünmesine karşın, yönetimin durumunun sarsılmış olduğunu; buyruklarının illerde yerine getirilmesini sağlayamadığını; ancak Bağlaşık Devletler'in kesin çabalarıyla erkte tutunabileceğini bildirmişti. Padişahla Damat Ferit'in kişisel güvenliği konusuna da değinerek, her ikisinin de bırakışma koşullarına uyarak bunları uygulama yönünde ellerinden geleni yaptıklarını; dolayısıyla, kendilerine her türlü saygının gösterilmesi; onlara dokunulmaması ve güvenliklerinin korunması için önlem alınması gerektiğini belirtmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 18 Ağustos'ta

Calthorpe'a gönderdiği yanıtta, Padişah ve Damat Ferit'in kişisel güvenlikleri konusunda önlem alınmasını onaylamıştı. Bakanlık yetkililerinden N. D. Pe-terson 24 Ağustos'ta bu konuda şu çıkmayı kaleme almıştı: '... Şu anda İttihatçı bir hükümetin erke geçmesi, gelecekte bizi birçok belalardan kurtaracaktır.' R. parafeli başka bir yetkili şunları eklemişti: 'İttihatçı bir yönetimin erke geçmesi, birçok bakımlardan yararlı olacaktır, çünkü bu yönetim, barış koşullarını kabullenmek zorunda kalacaktır; ama, öte yandan, Padişahın tahtından indirilmesine yol açabilecektir'.[14]

Böylelikle, Damat Ferit kabinesi, içerideki ulusal akımla başa çıkamayacağını yavaşça anlamaya başlamış; Bakanlar Kurulu, durumu yatıştırmak için, söz verilmiş olan Mebusan Meclisi seçim-lerininin yapılacağını 30 Temmuz'da açıklamıştı. Ferit kabinesinin bütün gücü, yetkisi belirsiz olan Padişahın desteğine dayanıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un 1 Ağustos'ta Curzon'a bildirdiğine göre, Türkiye öyle bir noktaya gelmişti ki, siyasi yaşama katılan her Türk, ulusal duygularla davranıyor; hiç olmazsa, Türkiye'nin işgal edilmemiş bölgelerini savunmak isteğiyle yanıyordu. Yine Calthorpe'a göre, Türkiye ile genel bir barış antlaşmasının imzalanmasında geç kalınmış olması, bütün faal siyasi öğelerin ulusçuluk ve direniş yönünde birleşmelerine yol açmıştı. Bu gelişmelerle ilgili olarak Calthorpe şu tahmini öne sürüyordu:

'Milliyetçiler (Kemalistler), ya illerde yaptıkları gibi, İstanbul'da kesin üstünlük sağlayacak; ya da, herhangi bir ilin başkentinde açıktan açığa Damat Ferit'e karşı bir hükümet kuracaklardır'.

İstanbul yönetimini 'yetersiz merkezi hükümet' olarak tanımlayan Calthorpe, buna karşı, Erzurum'da 'atılgan, genç erlerin egemenliği altında bulunan' kongreye değinerek, bu gençlerin, 'bir kumarcı gibi davrandıklarını'; daha özgür bir davranış sahası kazanmak ve doğu illerini İzmir'in akıbetinden kurtarmak gibi iki amaç güttüklerini öne sürmüştü.[15]

İstanbul'daki ABD Başkonsolosu Gabriel Bie Ravndal da, 31 Temmuz'da Washington'a şunları bildirmişti:

'Buradaki (İstanbul) siyasi durum belirsiz bir biçime gelmiştir. Padişah, seçim yapılmasını istemiyor; ama Padişahı yönlendirmekte olan Sadrazam,

halk arasındaki taleplere boyun eğmeden kabinesini ayakta tutamaz. Bu yüzden, mebus seçimleri yapılması emredilmiştir; ancak, bu seçimler, eski seçim yasasına göre yapılacaktır; bu da, sonucun dört ayda belirleneceği anlamına gelir. Ayrıca, popüler olan akımları bastırmak için sıkıyönetim sertçe uygulanacak ve böylece, partiler toplantı yapamayacaktır. Buna ek olarak, şu anda Erzurum bölgesinde eylemde bulunduğu söylenen Mustafa Kemal'le Hüseyin Rauf'un tutuklanması için emir çıkarılmıştır... Mustafa Kemal'in partisine karşı sert önlemler alınmasından yana olmayan İzzet Paşa kabineden istifa etmiştir. Tevfik Paşa'nın da istifa etmesi bekleniyor.'[16]

Gerçekten, Osmanlı başkentinde bile, olaylar, Ulusçulardan yana gelişiyor; Padişah ve Sadrazam, Anadolu'daki ulusal akımdan büyük ölçüde kaygı duyuyorlardı. Ulusçuların, İstanbul'da erke geçerlerse Bağlaşık Devletler'in çıkarlarına karşıt bir tutum izleyerek, bırakışmanın ve daha sonra hazırlanacak olan barış koşullarının uygulanmasına engel olacaklarına inanan İngilizlerle Fransızlar, aralarında yaptıkları danışmalardan sonra, Damat Ferit kabinesini her açıdan desteklemek ve 'İttihatçıların erke geçmelerini önlemek' kararını almışlardı.[17]

Bu sırada, Ferit kabinesinin tüm gücü, yetkisi belirsiz olan Padişahın desteğine dayanıyordu. Padişah ve Sadrazamı, Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlatmış olduğu akımdan gittikçe daha çok kaygılanıyorlardı.[18] Öte yandan, 7 Ağustos'ta Erzurum Kongresi, kurtuluş savaşımıyla ilgili kimi önemli kararlar aldıktan; bir Hey'et-i Temsiliye kurduktan ve bir bildiri kabullendikten sonra sona ermişti. Bu gelişmeler kaydedilirken, ABD Başkanı Woodrow Wilson, 21 Ağustos'ta, Amiral Bristol aracılığıyla Osmanlı yönetimine gönderdiği notada, Kafkasya ve öteki ülkelerdeki Ermenilerin katledilmelerini önlemek için etkin önlemler kısa bir zamanda alınmazsa, Wilson prensiplerinde belirtilmiş olan ve Osmanlı Devleti'nin Türk toprakları üzerinde Türk egemenliğinin sürmesini sağlamayı öngören 12. prensibin kaldırılarak, barış koşullarının büsbütün değiştirilmesi ve Osmanlı Devleti'nin kesinlikle ortadan silinmesi ihtimali olduğu yolunda uyarıda bulunmuştu.[19] 2 5 Ağustos'ta yapılan Beş Yüceler (ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) toplantısında, ABD'nin bu tutumu kınanmış; Bağlaşıklar'a danışmadığı için, hem de savaşmadığı bir ülkeye bu denli tehdit savurmasını eleştirmiş;

hiçbir Bağlaşık Devlet'in, Padişahın üzerinde tek başına baskı kullanmamasına oybirliğiyle karar vermişti.[20]

25 Ağustos'ta, Damat Ferit, ABD'nin ultimatomuna yanıt vererek, devletin, kendi hudutları dışındaki olaylardan sorumlu tutulamayacağını bildirmiş ve barış yapılması için Osmanlı delegelerinin Paris'e çağrılmasını dilemişti.[21] Bu arada, Anadolu'daki Ulusçular, Sivas'ta, Erzurum Kongresi'ne oranla daha geniş ve temsili bir kongre düzenlemek için davranışa geçmişlerdi. Damat Ferit yönetimi ve Padişah, bu kongrenin yapılmasını önlemek için her türlü önleme başvurmuşlardı.[22] Onların tüm kösteklemelerine karşın, 4 Eylül'de, Sivas Kongresi, Mustafa Kemal'in başkanlığında oturumlarına başlamıştı.

Sivas Kongresi

Sivas Kongresi henüz başlamadan, kongreye karşı yürütülen propaganda öylesine etkili bir duruma gelmişti ki, 5 Eylül'de, Kongre, Padişaha bir telgraf göndererek, onun desteğini sağlamaya çalışmıştı. Telgrafta özetle şöyle deniyordu:

'Kongre, Hilafet ve Padişahlık makamı ile yurdun ve ulusun meşru haklarını, mevcut ve muhtemel tehlikelere karşı savunmak hususunda alacağı tedbirleri müzakereye başlamıştır. Bu hayırlı olay vesilesiyle Zat-i Şahanelerinin bir din ve ulus görevi sayarak Kurban Bayramını en iyi dilekleriyle kutlar, bağlılıklarını tekrarlarlar'.[23]

Ancak, eniştesi Sadrazam Damat Ferit'in etkisi altında olan Padişah buna yanıt vermek tenezzülünde bulunmamıştı.

Sivas Kongresi'nin son günleri yaklaşırken, Elazığ Valisi Ali Galip ve İngiliz Binbaşısı Edward Noel'in, Osmanlı İçişleri Bakanı Adil Bey'in suç ortaklığıyla kimi Kürt öğelerini kullanarak Kürtler arasında kışkırtıcı davranışlarda bulunmaya yeltenmesi sonucunda, İstanbul yönetimiyle ulusal önderler arasındaki gerginlik artmaya başlamıştı.[24] Mustafa Kemal, 10 Eylül'de Adil Bey'e gönderdiği sert bir telgrafta onu ve yandaşlarını, ulusun Padişahına düşünce ve dileklerini bildirmesine engel olan 'alçaklar, cana kıyıcılar' olarak nitelemiş; düşmanlarla birlik olup ulusa karşı 'haince

düzenler kurduklarını' bildirmişti.[25] Böylelikle, Ulusçular, sürekli olarak Ferit kabinesine saldırırken, Padişahın suç ortaklığından habersiz gibi davranıyorlardı. Onlara göre, Ferit kabinesi tarafından aldatılmış olan Padişahın olup bitenlerden haberi yoktu.[26] Mustafa Kemal, aynı gün Padişaha gönderdiği ayrı bir telgrafta, Ferit yönetiminin savaş yoluna gidip Kongreyi basarak Müslümanlar arasında kan dökmeye kalkıştığını ve 'Kürdistanı ayaklandırarak yurdu parçalatma planının da para karşılığında kabul ettirilmiş olduğu belgelerden anlaşıldığından, ulusun bu yönetime artık inanç ve güveni kalmadığını' bildirmiş; namuslu kişilerden yeni bir hükümet kurarak 'bu casus örgütünün mensupları hakkında ivedilikle ve adaletli olarak soruşturma yapılması ve onların cezalandırılması, adil bir hükümetin kurulmasına değin, İstanbul hükümeti ile hiç bir yazışma yapmamaya ve ilişki kurmamaya karar vermiş olan ulustan Ordu'nun ayrılmayacağını bilginize sunmak zorunda kaldık' diyordu. Ferit, bu telgrafın Padişaha iletilmesine engel olmuştu. Bunun üzerine Hey'et-i Temsiliye, İstanbul yönetimiyle olan ilişkilerini ve yazışmalarını kesmişti.[27]

Kongre'nin son gününde (11 Eylül) yayımlanan bildiride, bırakışma koşulları sınırları içerisinde kalan toprakların Türkiye'den ayrılmaz bir tüm olduğu; ulusal savaşım için ulusal güçleri etken ve ulusal dileği egemen kılmanın esas olduğu belirtilmiş ve ülkenin bölünmesine karşı koymak için ulusal savunma önerilmişti.[28] Bu amaçları sağlayabilmek için, Erzurum Kongresi'nce seçilmiş olan Hey'et-i Temsiliye de genişletilmişti. Mustafa Kemal, 11 Eylül'de, Hey'et-i Temsiliye başkanı olarak Sadrazam Damat Ferit'e gönderdiği telgrafta, ulusun Padişahtan başka kimseye güveni kalmadığı; durum ve dileklerini ona bildirmek zorunda olduğunu, hükümetin Padişahla ulus arasına girdiğini öne sürmüştü.[29] 12 Eylül'de, Sivas Kongresi Genel Kurulu'nun Padişaha çektiği telgraflar, hükümet tarafından engellenince, Kurul, tüm komutan ve yöneticilere, İstanbul'la bağlantının kesilmesini emretmişti. Bu uyarı üzerine birçok yerlerden Padişaha telgraflar gönderilerek yasal bir yönetim erke geçinceye kadar hükümetle ilişkilerin kesildiği bildirilmişti.[30]

Hey'et-i Temsiliye'nin, Anadolu'nun İstanbul yönetimiyle ilişkilerini kesmesine karşı çıkanlar olmuştu. Kazım Karabekir, bu sırada Mustafa Kemal aleyhinde çeşitli söylentiler yer aldığını; Erzurum'daki 15. Kolordu karargâhına, 'bu adam (Kemal) İstanbul hükümetinden intikam almak için

milleti sürüklüyor' denilerek şikâyetler yapıldığını; bunlara yer yer hak vermekle birlikte, Mustafa Kemal'e karşıt akımları yatıştırmaya çalıştığını anılarında öne sürer.[31] Yine Karabekir'e göre, 15/16 Eylül akşamı, Trabzon'da, çeşitli yerlere asılan ve gazeteci Ömer Feyzi'nin eseri olduğu söylenen bildiride, 'Vatan felakete sürükleniyor;.. Şarki Anadolu Cemiyeti "kavm-i perişanın" idam kararlarını hazırlıyor; onlardan doğan bu idare-i muvakkate, (ulusu), Padişahı, azametinden, Halife-i zişa-nından ayırmaya çalışıyor; vatanı düşmanlara çiğnetecek kararlar veriyor' denilerek, ulusu, Padişaha bağlılık telgrafları göndermeye çağırıyordu.[32]

Bu gelişmeler kaydedilirken, 12 Eylül'de, Padişah adına Damat Ferit'le İngiltere adına İngiliz ajanları arasında gizli bir anlaşma imzalandığı söylentileri çevrede dolaşmaya başlamıştı. Bu sözde anlaşma ile, Türkiye, İngiliz etkisi altına giriyordu.[33] Bu sözde anlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra, 13 Eylül'de, İngiltere'nin yeni Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'le görüşen Damat Ferit, Mustafa Kemal akımına gittikçe artan bir önem vermekte ve bunun hem hükümete hem Bağlaşıklar'a karşıt olduğunu; Padişaha karşı tavırlarının da düşmanca olduğunu söylemişti. Ona göre, çözüm olarak, ya akımı ezmek üzere bir Türk ordusunun gönderilmesini ya da bir Bağlaşık gücünün önemli stratejik noktaları işgal etmesini önermişti. Robeck, birinci önerinin iç savaşa yol açacağını; ikinci öneriye gelince, Bağlaşıklar'ın savaştan bıkmış olduklarını ve daha çok kan dökülmesini önlemek için her çareye başvurmayı dilediklerini söylemişti.[34]

Bir gün önce (12 Eylül), Sivas Kongresi tüm Komutanlara ve illere gönderdiği bildiride, hükümet, ulusun, Padişahına dileklerini ulaştırmasını engelleyip onunla bağlantısını kesmekte ve 'hayınca davranışını' sürdürmekte direndiğinden, yasaya uygun bir hükümet başa geçinceye kadar, ulusun, İstanbul yönetimiyle ilişkilerini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmayı tümüyle kesmeye karar verdiğini açıklamıştı.[35] Ertesi gün, Hey'et-i Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyetleri merkez kurullarına gönderdiği telgrafta, durumu daha açık olarak aydınlatmış; İstanbul hükümetinin, ulusu aldatarak, milletvekili seçimlerini aylarca sürüncemede bıraktığı gibi, Toros ötesindeki Türk illerinden vazgeçtiğini; Aydın ilinin Yunanlılara verilmesine göz yumduğunu bildirmiş; şunları eklemişti:

‘Düşman eline geçmiş öteki yurt parçaları için de bunlara benzer akılsızca ve haince siyaset güderek, ülkenin ve ulusun bölünüşüne yol açması çok beklenir. Millet Meclisi toplanmadan önce barış antlaşmasını imza ederek, ulusu, bir olupbitti önünde bırakmak istediği sanılmaktadır. Bundan dolayı, Genel Kongre, Ordu’yu ve ulusu uyanık olmaya çağırır’.[36]

Mustafa Kemal de, 13 Eylül’de, ilgililer için buyruk olarak yayımladığı genelgede, ulusal amaçları ‘haincesine yorumlayan’ ve başka anlamlara çeken; ulusal girişimleri ve ayaklanmayı yasaya karşıt ilan eden; Padişah ile ulus arasında bir engel duvarı kuran; halkı birbirine karşı silahlandıran ve birbirini öldürmeye kışkırtan İstanbul hükümeti ile bağlantıyı kesmek zorunda kalan genel Kongre kurulunun şu kararları almış olduğunu bildirmişti:

‘1. Devlet işleri, Padişah adına ve yürürlükteki yasalara göre eskisi gibi yürütülecektir. Soy ve din ayrımı gözetmeden halkın can, mal ve ırzı ve her türlü hakları güvence altında bulundurulacaktır.

2. Hükümet yetkililerinin, görevlerini yasaya ve ulusun isteklerine göre yürütmeleri gerekir.

3. Görev sırasında ulusal amaca karşıt davrananlar ağır cezalara çarptırılacaktır.

4. Görevden çekilenler de bu biçimde hareket ederlerse cezalandırılacaklardır.

5. Ulus esenliği ve mutluluğu, adalet ve haktanırlıkla, yurtta dirlik ve güvenin sağlanmasıyla gerçekleşebilir.

6. Yasaya uygun bir hükümet kuruluncaya kadar, İstanbul’la yazışmalar, Sivas’taki genel Kongre’nin Temsil Hey’etiyle yapılacaktır’.[37]

Mustafa Kemal, ayrıca, 14 Eylül’de, Sivas Kongresi adına Padişaha gönderdiği telgrafta, Damat Ferit hükümetini şikâyet etmiş; ülkenin iradesini yansıtacak bir yönetim kurulmasını dilemiş; ‘Yüce Hilafet Katına’ sözcükleriyle başlayan telgrafta, o günkü felaketlerin meydana gelmesinde Ferit kabinelerinin de önemli payı olduğunu hatırlatmıştı. Kemal, ayrıca şu

örtülü uyarıda bulunmuştu: ‘İstenildiği gibi bir kabine kurulmazsa, ulusun yapacağı girişimleri önlemeye olanak yoktur’.[38]

Anadolu’daki ulusal akımın kendi makamı için ne kadar tehlikeli olduğunu sezerek; buna büyük ölçüde önem vermeye başlayan Sadrazam Damat Ferit de boş durmuyor; İngilizlerle entrikalarım sürdürüyordu. 13 Eylül’de, İngiliz Yüksek Komiseri Koramiral Sir John de Robeck’le yaptığı uzun görüşmede, merkezi hükümetle halkın çoğunluğunun, Bağlaşık Devletler’in gücünü benimseyerek, barış konferansının kararlarını kabule hazır olduklarını; ama Mustafa Kemal’in yandaşlarının savaşı sürdürmek istediklerini; bu davranışlarının ‘çılgınlık olduğunu ve yurtseverlikle bağdaşamayacağını’ vurguluyordu. Bunun üzerine, Robeck, Damat Ferit’i, Mustafa Kemal’le görüşerek, ülkeyi, içine düşürmüş olduğu tehlikelerin ciddiyetini ona anlatmasını önermişse de, Ferit, bu denli bir davranışın başarı sağlaması için vaktin çok geç olduğunu söylemişti.

Robeck’in İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na bu konuda göndermiş olduğu gizli telgrafı Bakanlıkta çeşitli yorumlara neden olmuştu. Yetkililerden W. S. Edmonds şu yorumu yapmıştı:

‘Gerçek sorun, Mustafa Kemal’le barış konferansı arasındadır. Mustafa Kemal’in şimdiki Türk yönetimine olan düşmanlığı rastlantıdır. Kemal, amacının, bir Ermeni devleti kurulmasını önlemek olduğunu açıkça belirtmektedir ve onunla ancak Türkiye’nin geleceği konusunda işlem yapılabilir. Sadrazam iki çözüm öneriyor; ama (Anadolu’ya) Türk askeri gücü gönderilirse, bu gücün Mustafa Kemal’e katılması olasılığı vardır. Öte yandan, Sadrazamın da bildiği gibi, oraya Bağlaşıklar’ca bir güç gönderilmesi pek olanaksızdır... Birkaç hafta içinde Erzurum’a o kadar kar yağacaktır ki, Mustafa Kemal’e karşı oraya düzenli güçler gönderilmesi pek güç olacak ve Kemal da gerilla operasyonlarına girişemeyecektir. Ancak, pek az güvene sahip olan Ermeniler onun elinde olacaktır. Gerçi Türk ülkelerinin bütünlüğüne saygı gösterildiği surece Hristiyanları oradan çıkarmayacağına dair bildiri yayımlamıştır’.

George Kidston adlı yetkili şunları eklemişti:

‘Mustafa Kemal, d’Annunzio, Mr. Bullitt ve Faysal, aynı acıklı gerçeğin, barış konferansının her tür saygınlık ve yetkisini yitirmiş olduğu gerçeğinin

göstergesidir... Lord Curzon’un bana geçenlerde anlatmış olduğuna göre, o bölgede çıkması beklenen kırım olayları gerçekleşmemiştir. Acaba Mustafa Kemal’le onun Hristiyan düşmanları kışın gelmesini mi bekliyorlar? Kışın, gerilla savaşının bile olanaksız olduğu gerçektir; ama önceden hazırlanan kırım için ayrıntılı bir plana gerek yoktur’.

Curzon şunları eklemişti:

‘Şu anda askeri operasyonun olanaksız olduğunu kabul ederim; ama Mustafa Kemal Sadrazama karşı nasıl davranacaktır? Sadrazamın onu yakalama şansı varsa, İzzet Paşa’nın da önermiş olduğu gibi, ona saldırmalıdır’.[39]

1

Nazım’dan Karabekir’e gizli telgraf, 30.7.1919; Karabekir’den Osmanlı Savaş Bakanlığı’na gizli telgraf, 1.8.1919. Hasırcıoğlu, s. 11-14; Nutuk III, vesika 39; Karabekir, s.84-85.

2

Shaw II, s.693.

3

Kansu, s.179-180.

4

İDA, FO 371/4229/86178, 90253, 92514, 94184, 106214, 10760 ve 13174; DBFP IV/1, s.648 ve 703; Göztepe, s.206-207; Gökbilgin, s.120-121; İstanbul Basını, 21.7.1919; Türkgeldi, s.232; Lloyd George II, s.651 ve 654; Evans, s.193; L’Temps, Paris, 2.7.1919.

5

İDA, FO 371/4227/107802: Calthorpe’dan Curzon’a gizli telgraf, İstanbul, 23.7.1919: Ferit - Calthorpe görüşmesi.

6

Takvim-i Vekayi, 22.6.1919; İstanbul Basını, 23.7.1919; Gökbilgin, s.169-170; Kandemir, s.110-111; Jaeschke, s.137; Kansu, s.96; Nutuk III, vesika 39.

7

Kansu, s.96-97; İDA, FO 371/4159/141729: İngiliz Askeri İstihbarat Şefinden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, Londra, 15.10.1919 - Sivas Kongresi.

8

HTVD, sayı 48; Karabekir, s. 96; Cebesoy, s.119; Gökbilgin, s.179; Bıyıklıoğ-lu, s. 48 ve 53; Tarih Vesikaları I, s.7 (yeni seri); Jaeschke, s.138.

9

İDA, FO 371/4160/147576: Erzurum Kongresi bildirisinin İngilizce çevirisi, 7.8.1919.

10

Söylev 1, s.144-145, belge 41; Speech, s.51-52; Kansu, s.114-115; Karabekir, s.106- 107.

11

Bıyıklıoğlu, s.193.

12

Rawlinson, s.249-252.

13

İDA, FO 371/4227/108842; DBFP IV/1, s.704: Calthorpe'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 30.7.1919.

14

İDA, FO 371/4227/115591; DBFP IV/1, s.706-712: Calthorpe'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 31.7.1919; ilişikte, Hohler - Ferit görüşmesiyle ilgili bilgi, 30.7.1919; Dışişleri Bakanlığı yorumları, 24.8.1919.

15

İDA, FO 371/4227/115568; DBFP IV/1, s.713: Calthorpe'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 1.8.1919.

16

Ravndal'dan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 31.7.1919; Shaw II, s. 689.

17

İDA, FO 371/4227/115591 ve 115594; DBFP IV/1, s.706-712.

18

İDA, FO 371/4227/115967: Hohler'den Kidston'a mektup, İstanbul, 4.8.1919.

19

Evans, s.183.

20

DBFP 1/1, s.509; PRFRUS, Paris Barış Konferansı, III, s.839-840; Evans, s.184.

21

Salışık II, s.71.

22

Villalta, s.190.

23

Albayrak, 11.9.1919; İrade-i Milliye, 14.9.1919; Apak, s.21; İgdemir: Sivas Kongresi, s.20-38; Jaeschke, s.141.

24

Jaeschke, s.144-145.

25

Karabekir, s. 196 - bu telgrafı eleştirir.

26

Söylev 1, s.90; Speech, s.114 ve 119; Kansu II, s.351-352.

27

Sivas Kongresi'nden Padişah ve Sadrazama telgraflar, 11.9.1919; Söylev 1, s.194- 196; Speech, s.119-120 ve belge 82; Kansu I, s.276-278.

28

Sarıhan II, s.96.

29

İrade-i Milliye, 17.9.1919; Söylev I, s.95-102; Nutuk III, belge 83; Kansu II, s.351; Yularkıran, s.146.

30

İrade-i Milliye, 17.9.1919; Albayrak, 18.9.1919; Söylev I, s.100; Nutuk III, belge 83; Kansu I, s.272; Karabekir, s.117; TİH II, s.352.

31

Karabekir, s.231-232.

32

A.g.e., s.234.

33

Karabekir, s.403; Bayar VII, s.2353; Bayur, s.40; Sonyel, Belleten, no.135, s.437; Tarih IV, s.29; Şimşir I, s.102; Bıyıklıoğlu, s.54; Jaeschke, s.61; Akşin I, s.572 vd.; İDA, FO 371/5117/E 260/83/44.

34

İDA, FO 371/4157/129080; DBFP IV/1, s.760-761.

35

Sivas Kongresi bildirisi, 12.9.1919: Söylev I, s.97.

36

Hey'et-i Temsiliye'nin telgrafı, Sivas, 13.9.1919; Söylev I, s.98; Speech, s.124.

37

Mustafa Kemal'in buyrukları: Söylev I, s.99; Speech, s.125-126.

38

Nutuk III, belge 97/1; Karabekir, s.195; Kansu I, s.276.

39

İDA, FO 371/4158/129080: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 13.9.1919; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yorumları.

BÖLÜM 4

İSTANBUL’UN BAĞLAŞIKLARCA RESMEN İŞGALİ VE YANKILARI

(Eylül 1919 - Nisan 1920)

Türkleri İstanbul’dan Çıkarma Çabaları

Bu sırada, İstanbul’daki Bağlaşık Yüksek Komiserleri, Damat Ferit kabinesini desteklemeyi veya Padişahın İstanbul’dan Bursa’ya taşınması konularını tartışıyorlardı. İngiliz maliye uzmanı Adam Block, Lord Curzon’a 16 Eylül’de gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

‘Padişahla Türk yönetimi Bursa’ya taşınırsa, bu hareket, ülkede kışkırtmalara ve Anadolu’da olaylar çıkmasına neden olacaktır. Padişahın ve Türk’ün İslam Dünyası’ndaki saygınlığını küçültmek, İngiltere’ye belki yararlı olabilir..., ancak, Anadolu’da ciddi anarşi ve kan dökülmesine yol açabilir. Türkler kışkırtılabilir ve Türkiye’yi güdümü altına alacak Güçlü Devlet, ulusal akımı bastırmak için çok sayıda askeri güçler kullanmak zorunda kalabilir. Bu arada, gayri Müslimler bu gelişmeler den ıstırap çekeceklerdir. Öte yandan, Türk hükümeti ve kukla olarak Padişah İstanbul’da sıkı denetim altında bulundurulursa; Anadolu’yu, düzen içinde tutmada onların saygınlığından ve yetkisinden yararlanılabilir. Türk, İstanbul’da zararsız bir hale getirilebilir; ama Anadoluda onun sırtı duvara dayalı olacaktır ve zararlı olabilir. Şimdiki Padişah önemli değildir; ama, onun saltanatı, Anadolu’da, biraz da olsa önemlidir. Padişah ve Türk hükümeti İstanbul’da kalırsa, güdümcü devlet, Anadolu’daki Türkler üzerinde etki ve yetkisini daha kolayca uygulayabilecektir. Buradaki (İstanbul) Türk dışlanırsa Anadolu’da barışı güvence altına almak güç olacaktır. Bursa veya Konya’da Padişah, hükümet ve halk size karşıt olacaktır; ancak, Padişahla hükümet İstanbul’da kalırsa, rehine olacaklardır ve onların saygınlığı, güdümcü devletin çıkarına olacaktır. Padişah Bursa’ya kaldırılırsa, İstanbul’a dönmek için daima komplolar kuracak olan maceracı Ulusçulara katılmak zorunda kalacaktır. Türkler, Avrupa’nın her tür etki ve denetiminden memnun kalmayacak; düşmanca davranışlarda bulunacaklardır. İstanbul’da, Padişahı elimizle yedireceğiz (onu etkileyeceğiz); inatçı olursa veya ihanet ederse, onu görevinden alabiliriz; oysa ki Bursa ve Konya’da Padişah, ulusçu partinin etkisi altında olacaktır’.[1]

Bu gelişmeler kaydedilirken, Damat Ferit, her geçen gün yetkisini yitirdiği halde iktidarı inatla bırakmıyor; eniştesi Padişah onu erkte tutmak için elinden geleni yapıyor;[1] [2] ulusçu basın da, bu sırada, Damat Ferit'i eleştirerek onu 'hain' olarak gösteriyordu[3]. Mustafa Kemal, 18 Eylül'de yayımladığı genelgede, 'millet ve vatan haini' olarak Damat Ferit'i eleştirmiş; onun gibilerin yalanlarla Padişahı aldatarak bir bildiri çıkarmaya çalıştıklarını açıklamıştı.[4] 19 Eylül'de, Ferit'le birlikte Journal des Debats adlı Fransız gazetesinin muhabiri Robert Raynaud'u kabul eden Vahdettin, savaş sonunda meydana gelmiş olan yeni dünyayı, özgürlük sözcüğünün özetlediğini ve kendisinin, Tanrı ve evren önünde halkının yazgısından sorumlu mutemedi olarak bu özgürlüğü halkı için de dilediğini söylemişti. Vahdettin, bırakışmaya karşıt olan işgalleri kınamış; ama 'fesatçıların' savının kutsallığını lekelemelerini istememişti. Ayrıca, Osmanlı delegelerinin yeniden Paris'e çağrılmasını dilemişti. Bu söyleşi, gazetenin 22 Eylül günlü sayısında yayımlanmıştı.[5] 23 Eylül günlü öteki Fransız gazeteleri de bu söyleşiyle ilgilenmişti. Paris'teki İngiliz temsilcisi Sir George Graham 23 Eylül'de bunu Londra'ya duyururken şöyle diyordu: 'Fransız basınında, Türkiye'nin bölünmesine karşıt ortak bir akım başlamış olduğunu gösteren belirtiler vardır'.[6]

Bu arada harekete geçen Padişah, 20 Eylül'de yayımladığı genelgede özetle şöyle diyordu:

'... Devlet ve ulus haklarının korunmasına çalışmak hepimize düşen bir görev ise, bunun akla en uygun yolu, davayı siyasi teşebbüslerle yoluna koymaktır. Milli birliğimizi bozacak hiç bir karar ve tedbir olmadığı halde ülkede asayişi bozacak, halk arasında ikilik yaratacak ve hükümetin yetkisini kıracak her türlü hareket ve ulusun fertleri arasında ayrılığı ve parçalanmayı gerektirecek her türlü girişimler devletimizin esas çıkarlarıyla bağdaşamaz. Bazı kimseler, ülkenin gerçek durumunu değiştirip güya halk ile hükümet arasında muhalefet olduğunu ilan etmektedirler. Bu hal, hakkımızdaki Avrupa kamuoyunu yanıltır; seçimleri ve meclisin toplanmasını geciktirir ve dolayısıyla hükümetin güçlüklerini artırmış olur.'

Bundan sonra Padişah, ulusu, itidalini korumaya, yasaya ve yönetimin buyruklarına büsbütün uyarak huzur ve düzen bozucu davranışlardan sakınmaya ve yakında barış konferansına çağrılacak olan Osmanlı

delegelerinin konferansta ulusla uyum içinde bulunabilmelerine yardımcı olmaya çağırmış, bildirisine şöyle son vermişti:

‘650 yıldan beri Avrupa’da önemli bir etken olan devletimizin birlik ve bütünlüğünü, Osmanlı milletinin mevki ve değerini sağlayacak bir barışa kavuşmamızı Tanrıdan dileriz. Büyük devletlerin adaletli duyguları ve gerçeği gün geçtikçe anlamakta olan Avrupa ve Amerika kamuoyunun yumuşaklığı, bu umudu pekiştirmektedir’.[7]

Damat Ferit, Padişahın bu genelgesini bütün il ve ilçelere göndermeye yeltenmişse de, ulusal akımın önderlerince alınmış olan sıkı önlemler sayesinde çabalarında pek başarı sağlayamamıştı. Bu arada, Hey’et-i Temsiliye, Padişahın bu genelgesini yanıtsız bırakmamış; ona 22 Eylül’de gönderdiği telgrafta, ulusun hakları için mücadele eden ulusal akımın yasaya karşıt bir örgüt olmadığını; ‘hainane davranışlarda’ parmağı olan İstanbul’daki yönetimin bu davranışlar hakkında Padişaha bilgi vermediğini bildirmiş; şöyle demişti:

‘İhanetle halkı birbiri aleyhine döndürerek, ulusu, yabancıların ihtiraslarına feda eden bu kabinenin ulusun isteğine karşın iktidarda kalması büyük felaketlere yol açmaktadır... İç ve dış düşmanlarımızın emellerini tatmin etmek isteyen bu kabinenin iktidarda kalmasını düşmanlarımızdan başka kimse istemez’.[8]

Bu bildiri üzerine, İstanbul’da, kimi çevrelerde Padişahı destekleme kampanyası başlamış; bir süre sürmüştü.[9] Bu gelişmeler kaydedilirken Damat Ferit kaleyi içeriden fethetmek amacıyla, Kurmay Tuğgenerallerinden, Mustafa Kemal’in Selanik’ten tanımış olduğu Abdülkerim Paşa’yı aracı olarak kullanmaya çalışmış; bu Paşa, 25 Eylül akşamı Kemal’le sekiz saat süren telgraflaşma yapmış; Kemal, ona gerçek durumu anlatmış; o da bu telgrafların metinlerini Padişaha göstermeyi başarmış; o tarihten sonra Padişah, Sadrazamı iktidardan düşürme çabalarına karşı koymaktan vazgeçmişti.[10]

Bu sırada Damat Ferit, Yüksek Komiserlere gönderdiği dilekçede, Kemalistlere ders vermek amacıyla Eskişehir’e 2.000 kişilik bir güç göndermeyi önermiş; bu önerisinin reddedilmesi üzerine görevden

çekilmekten başka çare olmadığını anlamıştı.[11] Dolayısıyla, 30 Eylül'de Padişaha istifasını sunmuş; Padişah, bu istifayı istemeyerek kabullenmek zorunda kalmış; Ferit'in istifası 1 Ekim'de resmen açıklanmıştı.[11] [12] Bu konuyla ilgili olarak, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 3 Ekim'de Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu:

'Sadrazam Damat Ferit, sağlık nedeniyle 1 Ekim günü öğleden sonra istifa etmiştir. Yeni kabine 2 Ekim'de göreve başlamıştır... Padişah, Ferit'i terketmek istememiş, ama kötü bir işin en iyisini yapmıştır ve görünürde Ali Rıza hükümetini geçici bir kabine olarak kabullenmiştir'.[13]

Bir İngiliz subayı, 4 Ekim'de General Bartholomew'e gönderdiği özel mektupta şöyle diyordu:

'Mustafa Kemal tarafından illerde örgütlenmiş olan ve İstanbul'da birçok etki sahiplerince de desteklenen ulusal akım birinci raundu kazanmış ve Damat Ferit kabinesinin erkten düşmesini sağlamıştır.[14]

9 Ekim 1919 tarihli Cenevre kaynaklı İngiliz istihbarat raporu da, 6 Ekim'de Lozan'dan şu bilgiyi iletmişti: 'Bugünkü gazeteler Damat Ferit kabinesinin erkten düştüğü haberini vermişlerdir. Padişahın, Mustafa Kemal'i Sadrazamlığa davet etmesi beklenmektedir'.[15]

1

İDA, FO 371/4237/13539: Block'tan Curzon'a mektup, İstanbul, 16.9.1919.

2

İDA, FO 371/4159/131407; DBFP IV/1, s.763: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 17.9.1919.

3

İrade-i Milliye, 17.9.1919.

4

ATTB, s.67; Karabekir, s.275.

5

İDA, FO 371/4237/133129: İngiliz Buyukelcisinden İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na yazı, Paris, 22.9.1919.

6

İDA, FO 371/4237/134421: Graham’dan Curzon’a yazı, Paris, 23.9.1919.

7

Takvim-i Vekayi, 21.9.1919; Nutuk III, belge 98, s.1005-1007; HTVD, a.g.e., belge 221; Söylev I, s.107; Speech, s.137; Karabekir s.286; Kansu I, s.287-288; Apak, s.56; Özalp, s.58; Jaeschke, s.141; İstanbul Basını, 21.9.1919.

8

İrade-i Milliye, 28.9.1919; Nutuk III, s.00; Karabekir, s.238; Kansu I, s.290.

9

İkdam, Alemdar, 25.9.1919; Gokbilgin, s.43.

10

Söylev I, s.127; Nutuk III, s.112; Cebesoy, s.224; Kansu I, s.322; Baykal, s.9

11

Akşin I, s.585; Cosar, 1.10.1919.

12

İleri, 3.10.1919; Türkgeldi I, s.244; Göztepe, s.220; Akşin I, s.589.

13

İDA, FO 371/4159/137186: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul,

3.10.1919.

14

İDA, FO 371/4159/144465: Gribbon'dan Kidston'a yazı, ilişikte, 4.10.1919 tarihli mektubun sureti.

15

İDA, FO 371/4142/145672: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Cenevre,

9.10.1919.

İstanbul’da Kurulan Yeni Kabine

Padişah Vahdettin, 2 Ekim’de yayımladığı Hatt-ı Hümayun’la Ali Rıza Paşa kabinesini erke getirmiş; halkta ‘bir süreden beri’ görülen bölünme ve anlaşmazlığın yanlış anlayış yüzünden artmakta olduğu; bunun giderilmesinin; birliğin sağlanmasının hükümet ve düzenin yerleştirilmesinin bir an önce yapılıp Mebusan Meclisi’nin toplantıya çağrılması gerektiğini belirtmişti.[1] Ali Riza Paşa kabinesinin erke geçişi, ulusal akımın ilk siyasi zaferi olarak değerlendirilmişti.[2] Bu münasebetle, Mustafa Kemal, Hey’et-i Temsiliye adına Padişaha gönderdiği telgrafta, Damat Ferit hükümeti düşürülüp yeni hükümetin kurulmasından dolayı ona teşekkür etmiş;[3] 14 Kasım 1919 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Padişaha, üyeleri tüm Osmanlı öğelerince desteklenen ulusal akıma güvenmesini öğütlemişti.[4]

Bu tarihten sonra hükümetle Hey’et-i Temsiliye arasındaki ilişkiler yavaşça normale dönmeye başlamıştı. Bu gelişmeler kaydedilirken, 4 Ekim’de, bir süreden beri Merzifon ve Samsun’dan çekilmeye başlamış olan İngiliz askerleri bu kentleri büsbütün boşaltmışlardı. Öte yandan, İngiltere Savaş Bakanı Winston Churchill, 9 Ekim’de İngiltere’nin Savaş Kabinesi’ne sunduğu gizli andaçta, Türk ulusal akımını, ‘başlıca amacı, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölünmesine karşı koymak olan yurtsever bir örgüt’ olarak tanımlamıştı.[5] Bu arada, yönetimle Hey’et-i Temsiliye arasındaki kimi anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amacıyla, Deniz Bakanı Salih Paşa ile Padişahın yaveri Salih Bey 20 Ekim’de Amasya’ya ulaşarak 22 Ekim’e kadar görüşmelerde bulunmuş ve ikisi gizli 5 protokol imzalamışlardı.

Salih Paşa Kurulu 25 Ekim’de İstanbul’a dönmüş ve yönetime bu görüşmelerle ilgili olarak bilgi vermişti.

Bu sırada Anzavur olayları başlamıştı. Anzavur, 28 Ekim’de Padişaha bir telgraf çekerek ‘bayrak açtığını’; din, hilafet ve saltanat uğrunda ‘kanlarının son damlasını bile akıtmaya hazır olduklarını’ bildirmişti.[6] Öte yandan, Çukurova’dan çekilen İngiliz askerlerinin yerini, aralarında Ermeniler de bulunan Fransız askerleri almıştı. 4 Kasım’da, İngiliz Yüksek Komiseri

Robeck, danışmanlarından Tom Hohler tarafından hazırlanmış olan bir andacı Lord Curzon'a göndermişti. Bu andaçta Hohler şunları belirtiyordu:

'Sultanlık şimdi bayağı bir komedi olmuştur ve görünürde yüksek prensipleri ve amaçları olan, karakteri zayıf, az cesaretli ve kendisini bugünkü duruma getirmiş olan ulusçu partinin davranışlarına muhalif bir adam olan, Abdülha-mit döneminde bile var olan üstün zekadan yoksun olan Padişah Yıldız'da titriyor... Osmanlı hanedanı görünürde yorgun düşmüştür ve anlaşılan, kendi halkını yönetme yeteneği ve enerjisine sahip herhangi bir şehzade ortada görünmüyor'.[7]

Öte yandan, Musevi önderi Hahambaşı Haim Nahum, Paris'te L'Matin gazetesinin 19 Kasım günlü sayısında çıkan demecinde şöyle diyordu:

'Pek yüksek zekâsı olan Padişahın yetki ve etkisi altında Türkiye yeniden gönencini kazanarak Doğu'da düzen etmeni olabilir. Anadolu ve Türk halkı Mustafa Kemal'le beraberdir. Kemal'den korkmaya gerek yoktur. Türklerin Fransız yardımına ve önerilerine gereksinimleri vardır'.[8]

Yine bu sırada, Mustafa Kemal, Hey'et-i Temsiliye adına yayımladığı genelgede, Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalinin protesto edilmesini istemişti.[9] Kendisi de 12 Kasım'da Yüksek Komiserlere gönderdiği telgraflarda, bu kentlerin önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgalini protesto etmiş; Bağlaşıklar'ın Türkiye'yi parçalama siyaseti güttüklerini; Türk ulusunun sonuna kadar haklarını savunacağını bildirerek, Amerika ve Avrupa kamuoyunun bu haksızlığı kabul etmeyeceği umudunu belirtmişti.[10] Öte yandan, 14 Kasım 1919 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Padişahça huzura kabul edilen General Hamdi Paşa, ona, büsbütün İngiliz yandaşı olan bir kabine kurarak İngiliz siyasasını güçle desteklemesini önermiş; şunları eklemişti:

'Dünyada bağlaşığımız olması gereken yalnız İngiltere olduğunu anlamalıyız... Buradaki Fransız yetkilileri sözde ulusal akım komedisini koşulsuz olarak destekliyorlar, çünkü Fransızlar, Türkleri kendi etkileri altına almak için bu ülkede (Türkiye'de) Alman siyasası uygulamaya kararlıdırlar'.

Bu bilgi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds tarafından şöyle yorumlanmıştı: 'General Hamdi Paşa. İngiliz Dostları Derneği'nin baslıca öğelerinden biridir; ama onun annesi bir Fransız ajanıdır'.[11]

Bu sırada, 22 Kasım'da Robeck'i ziyaret eden Tevfik Paşa, bırakışmanın süresinin epeyi uzamış olduğunu ve hangi koşullarla olursa olsun, barışın kurulmasını önermişti. Barış olunca, İngiltere'nin ve Türkiye'nin çıkarlarını sağlayıcı bir arajman yapılabileceğini; Türkiye'nin varlığını sürdürmesinde İngiltere'nin büyük çıkarları olduğunu; Padişahtan en küçük kademelere kadar, Türk halkının, İngiltere'ye, öteki hiçbir ulusa dayanamayacak güvenleri olduğunu; iki ülke arasındaki düşmanlık döneminin sürmesinin Padişah ve İngiliz yönetimi arasında kişisel temas kurulmasını engellemekte olmasından kendisinin ve Padişahın üzüntülerini beyan etmişti.[12]

Vahdettin'in İyilikseverliği

Yine bu sıralarda (25 Kasım), Padişah, Beykoz'daki köşkünü İzmir yetimlerine tahsis etmişti.[13] Ancak, Vahdettin, işgal güçlerine karşı duracak güce sahip değildi. Bununla birlikte, Aralık ayında, Kasr-ı Hümayununu, 'İptidai Ziraat Müessesi' yapılmak üzere Türk Çocukları Çalıştırma Derneği'ne ve Ocak 1920'de, Kağıthane sırtlarında kendine ait, tahminen 130 bin lira değerindeki arsayı Ermeni yetimlerine bağışlamıştı.[14] Öte yandan, İngiliz Yüksek Komiserliği öğelerinden Andrew Ryan, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Forbes Adam'a gönderdiği mektupta şöyle diyordu:

'Türkiye'nin hiçbir bölümü, denetsiz olarak Türk yönetimine bırakılmamalıdır... Bu da barış konferansının görevidir. Halifelik, varlığını sürdürecekse, Halifenin dünyevi gücünün İngiltere'den başka herhangi bir devletin denetimine geçmesine izin vermemek İngiltere'nin başlıca politikası olmalıdır'.[15]

İngiliz Dostları Derneği de, 27 Kasım'da, Padişaha takdim ettiği andaçta şöyle diyordu:

‘İlkin İstanbul’da ve hatta Majestelerinizin yakın maiyeti arasında başlamış olan isyan akımı, şimdi birçok gizli komplolar kuruyor. İngiliz yanlısı siyasa uygulanması için buyruk vermenizi istirham eyleriz. Damat Ferit’in önderliği altında bir kabine kurulması gereklidir’.[16]

Kasım ayının sonlarına doğru, Ahmet Fevzi Paşa başkanlığında bir kurul, Osmanlı yönetimi adına incelemeler yapmak üzere Sivas’a ulaşmıştı;[17] ama Mustafa Kemal bu kuruldan kuşkulanıyordu. Onun bu kuşkusunun ne kadar yerinde olduğunu, 12 Şubat 1919’da sona eren haftayı kapsayan 23 Aralık 1919 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu bir bakıma haklı çıkarıyordu. Rapor şu bilgiyi veriyordu:

‘Padişahın onayıyla Fevzi ve Hurşit Paşalara gizli talimat verilmiştir. Bu talimata göre, Anadolu’da Padişaha karşıt olan “gizli güçler” hakkında el altından soruşturmalar yapılacak ve ona karşı sadık duygular telkin edilecektir. Kurula, cumhuriyetçi görüşleri cesaretlendirmemesi; adil olan Padişah lehinde duyguların cesaretlendirilmesi; seçimleri hünerle kullanan ve ulusal akımın tahakkümü altında olan İttihatçılara karşı propaganda yapılması konularında yönerge verilmiştir’.[18]

Vahdettin Amerika’ya Ümit Bağlıyor

15 Aralık’ta İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu:

‘Kısa bir süre önce Padişah, soru sormak için değil, kendi makamını ve durumunu düşündüğü için benimle görüşmek istemişti. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine danıştım. Padişahla görüşmenin yararsız olacağını söylediler. Padişah, kendisini bize teslim etmiştir; çünkü tek dayanağı İngiltere yönetimidir ve barışın gerekliliğinden çok, Türkiye’nin bugünkü durumunun sürmesi onu düşündürüyor’.

Robeck, görüşme dileğini reddettiğini telgrafında eklemiş; onun bu davranışını İngiltere Dışişleri Bakanlığı onaylamıştı.[19]

‘Vahdettin, İngilizlerin bu davranışından umutsuzluğa ve kırgınlığa uğramış; Amerika’lılara yaklaşmak için kimi davranışlarda bulunmuştu. İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un Londra Belediyesi

(Guildhall)'ndeki konuşmasından beri İngiliz yönetiminin Türk aleyhtarlığının başını çektiğini; bunun, Türkleri, en azından saltanatı İstanbul'dan çıkarmaya karar verdiğini öğrenmiş olan Vahdettin, Amerika yanlısı bir tutum benimsemişti. Padişah, Associated Press muhabirine 16 Aralık'ta verdiği ve Near East dergisinde yayımlanan demecinde, Türkiye'nin özgür olmasında Avrupa'nın çıkarı bulunduğunu; İslam Dünyası'nın ancak bu suretle sükûna kavuşacağını söyledikten sonra, 'ABD'den milyonlarca Türk ve İslamların ümitlerinin istinatgahı' diye söz etmişti.[20] Padişah, ayrıca, bu söyleşi sırasında, bir an önce barış dilediğini, çünkü bu konudaki gecikmenin savaştan daha kötü olduğunu belirtmişti. Ona göre, belirsizlik, halkın maneviyatını çökertiyor; onlarda sefalet ve hastalıklara yol açıyordu. Avrupa devletleri için hayati bir nokta, Doğu'da huzuru getirecek bir barış yapmaktı. Bunu da, Türkiye'nin bağımsızlığını sürdüren bir antlaşma sağlayabilirdi. Ona göre, Türkiye'deki hükümetlere karşın halk iyiydi. Barış olur olmaz iç sorunlar ele alınacak ve Vahdettin, bunun için Yüce Devletler'in uygarlaştırıcı yardımlarını diliyor; şöyle diyordu:

'Yeni Türkiye'ye, onun yeniden dirilişine, toplumsal ilerlemesine içtenlikle inanıyorum. Halkımıza genel eğitim ve ayrıca refahın çağdaş araçlarını sağlayabilirsek... yeniden inşa edilecek Türkiye, Doğu'da barış ve ilerlemenin odağı olacaktır. Bu sonuca ulaşmak benim sarsılmaz kararımdır.'.[21]

Sina Akşin'e göre, Vahdettin, devletin bağımsızlığından ne

redeyse büsbütün vazgeçmeye hazırdı, ama geniş ve haşmetli bir imparatorluğun gölgesinde, hayalinin gerçekleşmesine izin verilmek koşuluyla, 'kurnaz Padişah', özellikle Amerika'ya ilerici bir görüntü vermek gerektiğini bildiği için ona göre 'idare-i lisan' ediyordu. Onun, Amerika'lılara ikinci yakınlık davranışı 26 Aralık günü, selamlıkta, Amerikan yardım kurulu başkanı Binbaşı Davis Arnold'u kabul etmesiydi. Daha sonra Davis'e 3. rütbeden Osmani nişanı verilmişti.[22] Daha kimi Amerikan öğelerine de nişanlar verilmişti. Ancak, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un hastalanmasıyla birlikte Amerika'nın Avrupa siyasasından çekilmeye başladığı anlaşılınca başka bir kapı çalmak zarureti belirmişti. Bu kapı, Fransa'ydı; çünkü İstanbul'un Osmanlı başkenti

olmaktan çıkarılması kararı başta olmak üzere, Türkiye'nin başına gelen felaketlerin İngiltere'den kaynaklanmış olduğu izlenimi yaygındı.[23]

Bu arada, Hey'et-i Temsiliye, 18 Aralık'ta Sivas'tan ayrılarak, 27 Aralık'ta Ankara'ya taşınmıştı. İki gün sonra da, Osmanlı Savaş Bakanı Cemal Paşa'nın önerisini görüşmüş olan Bakanlar Kurulu, Mustafa Kemal'in nişan ve madalyalarının iade edilmesini; onun, Ordu'dan çıkarılmadığını; kendi dileğiyle ayrılmış sayıldığını karara bağlamış; karar, Padişahın onayına sunulmuştu.[24] Öte yandan, yeni yıl (1920) girerken, Tevfik Paşa, 1 Ocak'ta İngiliz Yüksek Komiserliği ne giderek Komiser vekili Richard Webb'le görüşmüş ve ulusal akımın, tüm olarak ülkenin görüşlerini yansıtmadığını söylemişti. Webb, Lord Curzon'a 4 Ocak'ta gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

'Tevfik Paşa, İttihat ve Terakki'nin bu ülkede yeniden dirilmeye başlamış olduğuna dair Avrupa'da meydana gelmesi olası kötü izlenimleri önlemek ve İngiltere yardım ederse, bunun en iyi bir durum yaratacağına Yüksek Komiseri inandırmak amacıyla, herhalde Padişahın telkini üzerine Yüksek Komiserliğe gelmiştir'.[25]

1

İnal, s.2111; Akşin II, s.81; İDA, FO 371/4160/150644: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no.37, 9.10.1919.

2

İstanbul Basını, 3.10.1919; Cebesoy I, s.230; Türkgeldi I, s.245 ve 249; Göztepe, s.220.

3

Söylev I, s.156; Nutuk III, s.138; Kansu II, s.386; Göztepe, s.223; İstanbul Basını, 9.10.1919.

4

İDA, FO 371/4160/157495: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 14.11.1919; ikaz,

8.10.1919.

5

İDA, FO 371/4159/13955.

6

Akşin II, s.103.

7

İDA, FO 371/4160/152025: Robeck'ten Curzon'a yazı, İstanbul, 4.11.1919.

8

İstanbul Basını, 17 ve 19.11.1919.

9

ATTB, s.115.

10

Baytok, s.25; Şimşir I, s.224.

11

İDA, FO 371/4161/159449: İngiliz Karadeniz Ordusu Genel Kurmayi, İstanbul, gizli istihbarat raporu, 14.11.1919.

12

İDA, FO 371/4161/15988: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı, İstanbul,

22.11.1919.

13

İkdam, İfham, 26.11.1919: ‘Türk milletinin babası Padişahımizin yeni bir iyili -gi; Sarıhan II, s.224.

14

Akşin II, s.85.

15

İDA, FO 371/4161/161872: Ryan’dan Adam’a yazı, İstanbul, 26.11.1919.

16

İDA, FO 371/4227/166948: İngiliz Askeri İstihbarat Sefi’nden Savaş Bakanlığı’na gizli yazı, Londra, 1.1.1920.

17

Tasvir-i Efkâr, 2.12.1919; Alemdar, 5.12.1919; Karabekir, s.377.

18

İDA, FO 371/4161/168774: Robeck’ten Curzon’a gizli yazı, İstanbul, 23.12.1919; ilişikte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 12.12.1919.

19

DBFP IV/1, s.936; Jaeschke, s.180.

20

Alemdar, 24.2.1920

21

Akşin II, s.259-260; Times, Londra, 17.12.1919.

22

Akşin II, s.260; Sabah, 28.12.1919; Takvim-i Vekayi, 19.1.1920.

23

Akşin II, s.272.

24

Bu karar 4 Şubat 1920'de Padişah tarafından onaylanacaktır. Sarıhan II, s.265.

25

İDA, FO 371/4161/174128: Webb'den Curzon'a yazı, İstanbul, 4.1.1920.

Çukurova Olayları

Bu gelişmeler yer alırken, Fransızların Ermenilere göstermiş olduğu hoşgörü yüzünden Çukurova'daki durum kötüleşmeye başlamış; 5 Ocak 1920'de kaydedilmiş olan Maraş olaylarında Fransız berkitici güçleriyle ulusal güçler arasında çarpışmalar olmuştu. Kimi yerlerde, aralarında Ermeni birlikleri de olan Fransız güçleri Türk köylerini yakmaya, yağmalamaya başlamışlardı.[1] 8 Ocak'ta Urfa'da Fransızlara karşı mücadele başlamıştı.[2] Öte yandan, Times gazetesi muhabirine göre, Padişah, Meclisi açmamak niyetinde olmakla birlikte, Kara Vasıf'ın baskısı üzerine, 10 Ocak'ta ani olarak Meclisin açılmasını emretmişti. Oysa ki, Hürriyet ve İtilaf Partisi ve İngilizler, Meclisi açtırmamak için bütün güçleriyle uğraşıyorlardı. Sonunda, Meclis, 12 Ocak günü, 72 mebusun huzurunda açılmıştı. Meclisin açıldığı Pazartesi günü, gazetelerde, Padişahın hasta olduğu haberi çıkmıştı. Türkgeldi'ye göre, 'Hünkar, ziyade müteheyyiç olmasıyla', hastalığını bahane ederek Meclise gelmemişti.[3] 12 Ocak günü açış söylevini İçişleri Bakanı Damat Mehmet Şerif okumuştu.[4]

13 Ocak'ta, 160.000 kişinin katılmış olduğu Sultan Ahmet mitingi yapılmıştı. Mitingde İstanbul, İzmir ve Edirne'nin Türkiye'den koparılmaması gerektiği belirtilmişti.[5] Bu sırada, Padişahın İstanbul'dan çıkarılması konusu zirveye erişmişti. 13 Ocak günlü Figaro adlı Fransız gazetesinde Denys Cochin, İstanbul'un Türk İmparatorluğu'nun başkenti olmasını sürdürmesine karşı çıkmıştı. Nouvelle gazetesi de bu görüşe katılmış ve şu önerilerde bulunmuştu:

'Padişah ve Türk yönetimi İstanbul'dan çıkarılmalı, Bursa'da ve daha muhtemelen, Anadolu'nun kalbi olan

Konya'da bir Türk Sultanlığı kurulmalıdır. İstanbul, boğazlar ve hinterlandın bir bölümü Bağlaşık Devletler'in yönetimi, denetimi ve güvenliği altında uluslararası bir bölge biçimine getirilmelidir'.

Öteki Fransız gazetelerine göre, Türkler Avrupa'dan kovulursa Fransız çıkarları bundan hiçbir kazanç sağlamayacak; tam aksine, herşeyi

yitirecekti. Kimi İngiliz gazeteleri de bu konuda Türkler lehinde yazılar yayımlamışlardı.[6] Öte yandan, İstanbul'la boğazların Türklerde kalması için Türkiye'nin her yanından İstanbul'a telgraflar gönderilmişti.

1

TİH IV, s.82; Saral, s.175; Özalp, s.74.

2

Saral, s.223.

3

Takvim-i Vekayi, 13.1.1920; Türkgeldi, s.254.

4

İDA, FO 371/4161/170895: Webb'den Curzon'a oldukça ivedi ve gizli telgraf, İstanbul, 13.1.1920.

5

İstanbul Basını, 14.1.1920.

6

İDA, FO 371/4156/171137: Derby'den Curzon'a yazı, Paris, 14.1.1920; Ilgar, s.140; Oztoprak, s.128].

Padişahın Uykuları Kaçıyor

Bu gelişmeler kaydedilirken, İngiliz Yüksek Komiserliği öğelerinden Andrew Ryan'la 16 Ocak'ta görüşen eski Sadrazam Damat Ferit, Padişahın, fiziki olarak çökmesine yol açabilecek bir halet-i ruhiye içinde olduğunu; moralinin pek düşük olduğunu; geceleri uyuyamadığını ve yemek yemediğini; tek emelinin, babasının İngiliz yandaşı siyasasını sürdürmek olduğunu; İngiltere'nin yüreklendirici tek bir sözünün onun fiziki ve moral gücünü yeniden canlandıracağını söylemiş; şunu sormuştu: 'Berlin'den yönetilen siyasi Panisla-mizmin ve Bolşevizmin çifte tehlikesine karşı savaşımda İngiltere Halifeliğin yüce etkisini kullanamaz mı?' Ona göre, İngiltere bunu yaparsa, Damat Ferit, kendi durumunu yeniden gözden geçirerek iktidara geçme 'fedakârlığını' gösterecekti. Ryan, ona, bu konuda en az ümit bile olmadığı yanıtını vermişti.[1] Öte yandan, 17 Ocak'ta, İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Savaş Bakanı Cemal Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın Türk Ulusçulara yardımda bulundukları bahanesiyle görevden uzaklaştırılmalarını talep etmek kararı almışlardı. Bunun üzerine, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı, üç Yüksek Komisere 21 Ocak'ta gönderdiği resmi yazılarda, bu Paşaların görevlerinden istifa ettiklerini ve bu istifaların Padişah tarafından kabul edildiğini bildirmişti.[2]

Bir süre önce, Savaş Bakanı Cemal Paşa, görevden çekilmeden önce, Mustafa Kemal'in askerlikten istifa etmiş olarak kabulü ve nişan ve madalyalarının ona geri verilmesi için 193 sayılı tezkere ile Padişaha başvurmuş; Padişah, 4 Şubat 1920 tarihli İrade-i Seniy-ye ile Mustafa Kemal'in nişan ve madalyalarını geri vererek onun askerlikten istifa etmiş olduğunu ilan etmişti.[3] Böylelikle, Vahdettin, Kemalistlerle barışmış olduğu izlenimini yaratmaya çalışmış ve 1920 yılı Şubat ayında huzuruna kabul ettiği ulusçu milletvekillerinden Mazhar Müfit'e şöyle demişti: 'Hey'et-i Temsiliye benim tacı saltanatımın pırlantasıdır. Allah sizden razı olsun; vatan ve milleti, saltanatı ve halifeliği kurtardınız'. Padişahın, yurdu düşmandan kurtarmak için nasıl bir çare düşünüldüğü sorusuna Mazhar Müfit şu yanıtı vermişti: 'Efendimiz Anadolu'ya ve hatta Bursa'ya kadar teşrifleriyle mesele hallolunur... Halk, Padişahlarını başlarında görürse bir kıyam-i umumi olur ki, düşman buna mukavemet edemez'. Vahdettin

öfkelenerek sert bir tavırla ayağa kalkıp, ‘Beyefendi, ecdad-i izamımın payitahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz’ diye sorunca, Müfit şu yanıtı vermişti: ‘Hayır, milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında ecdad-ı izamınız gibi milletin başına geçmenizi teklif ediyorum’.[4]

İngilizlerin Sinsi Planları

2 Şubat 1920’de, İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden, Damat Ferit’in yakın dostu ve Türk düşmanı olarak tanınmış olan Andrew Ryan, Kemalistlere karşı daha sinsi ve İngilizlerin geleneksel ‘böl ve yönet’ ilkesine uygun bir politika uygulanmasını öneriyordu. Ona göre, ‘iyi niyetli Türklerle uzlaşmazlar arasında ayrım yapılmalı; ulusal akıma dahil ılımlıların yardımıyla’, Türkiye’nin geleceğinin Bağlaşık Devletler’e bağlı olduğuna inananlardan oluşan bir grup meydana getirilerek ulusal akım ikiye bölünmeliydi. Başında Padişahın bulunacağı bu gruba ‘katlanılabilir’ bir barış önerilmeliydi. Bu denli bir barış, ‘Türk bağımsızlığı nazariyesine’ saygı gösteren ‘formüllere bürünmüş’ olmalıydı. Bolşevik tehdidi yüzünden uygulanması gereken bu siyasayı İngilizlerle Fransızlar ortak olarak yürütmeli idiler. İlk adımda, Padişahın desteği kazanılmalı; Bağlaşık Devletler’in isteklerine göre davranacak bir Türk yönetimi iş başına getirilmeli; illerde yetkisini kurabilmesi ve mali çöküntüden kurtulması için bu yönetime yardım edilmeliydi. Böylece, Ali Rıza Paşa’nın yerini alacak yeni Sadrazam olarak Damat Ferit’i düşünen Andrew Ryan sanki Padişahın ağzıyla konuşuyor; Ferit’in yeniden erke geçmesini destekliyordu. Padişahın çevresinde ‘ılımlılardan’ oluşan bir grup meydana getirilmesi önerisini yineleyerek, Türkiye’nin Rusya’ya karşı kullanılabileceğinden söz ediyordu.

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Ryan’in bu önerileriyle ilgili olarak şu yorumu yapmıştı:

‘Ryan’ın, şimdiki durumla ilgili değerlendirmesini genellikle desteklerim... Herhangi bir önemi olacak bir Türk devleti barış antlaşmasından yaşam sağlayacaksa, İngiliz yönetiminin o devlet üzerinde etkisi olması gereklidir. Ancak, İngiltere, ülkedeki kimi güçlü öğelerin işbirliğini sağlamazsa bu denli etkiye daimi olarak sahip olamayacak ve bunu kullanamayacaktır.

Şimdiki Padişah, kendi durumumuzu sağlamlaştırmada belki en iyi araç olacaktır'.[5]

Öte yandan, bir süreden beri Maraş'ta Fransızlarla yapılan kanlı çarpışmalardan sonra, Türk güçleri 12 Ocak'ta Maraş'a girmişlerdi.[6] 16 Şubat'ta ise ikinci Anzavur ayaklanması başlamıştı. Bu gelişmeler kaydedilirken, 18 Şubat'ta, Londra Konferansı'nın

İstanbul'u Türklere bırakmak kararını almış olduğu Sadrazam Ali Rıza'ya bildirilmişti.[7]

Bu sıralarda, eski Sadrazam Damat Ferit, hem Padişahla, hem İngiliz siyasi temsilcileriyle sıkı temas halinde bulunuyor; erke geçmek için entrika çeviriyordu. Padişah, Ferit'i işbaşına getirmeyi çok istiyordu, ama merkezi hükümetin Anadolu'dan tecrit edilmesi olasılığından korkuyor; İngilizlerin onayı alınmazsa bu denli bir yönetimin hiç bir değeri olmayacağını anlıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck Padişaha bir dereceye kadar yardımcı olmaya çalışıyor; 29 Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği oldukça gizli telgrafta, Türkiye'de, o sırada Londra'da oturum yapan barış konferansının kararlarına karşıt olanların etkisi yüzünden Bağlaşıklar'la Türkler arasındaki durumun her geçen gün gerilmekte olduğunu kaydetmiş; şöyle demişti:

'Barış konferansının niyetleri konusunda bize vaktinde bilgi iletiniz. Anladığıma göre, İzmir ve Trakya Yunanistan'a verilecektir. Bu doğru ise, barış ancak silah gücüyle empoze edilebilir... Barış koşulları daha ılımlıysa, bunun, ulusçu akımın muhaliflerine ve Padişaha duyurulması için daha az gizlilikle bildirilmelidir. Ulusçulara karşıt öğeleri ancak barış koşulları yumuşaksa kullanabiliriz. Trakya'da, Edirne dahil ve İzmir'de bir çeşit Türk egemenliği sürdürülecekse Padişahın etrafında Ulusçulara karşı bir blok oluşturmaya hemen başlayabiliriz'.[8]

Ancak, Türkiye'ye kabul ettirilecek barış koşulları hiç de ılımlı değildi.

Süleyman Şefik'le Padişahın Gizli Planı

Bu arada, Çukurova'da Kemalistlerle Fransızlar arasında çıkan boğuşma üzerine, Bağlaşıklar'ın da baskısıyla Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart'ta

erkten çekilmek zorunda kalmıştı. Bağlaşıklar'ın amacı Damat Ferit'i erke getirmekti. Mustafa Kemal, 4 Mart'ta Padişaha gönderdiği telgrafta onu bu konuda uyarmış; ama bu sırada Padişah, kimi İngiliz dostu yakınlarının aracılığıyla İngiliz temsilcileriyle entrika çeviriyordu ve Kemal'e kulak vermek istemiyordu. Vahdettin'in yakınlarından biri ve eski Ferit kabinesinde Savaş Bakanı olan Süleyman Şefik Paşa İstanbul'daki İngiliz öğeleriyle temas etmişti ve gizli bir plan gereğince, herhalde Ferit'in başkanlığında yeni bir kabine kurulması için çalışıyordu. Padişahın da bundan bilgisi vardı. Bu plan şöyleydi:

'Bağlaşık Devletler ve özellikle İngiltere onaylarsa, dışarıdan hiç bir yardım gerekmeksizin ulusal akıma karşı etkin ve başarılı önlemler alınabilir. Bu konuda güvence verilirse, Padişah, güçlü bir kabineyi işbaşına getirebilir. Padişahın tek dileği, Osmanlı makamları ulusal akıma karşı gerekli önlemleri alırken, İngiltere'nin, öteki Bağlaşık Devletler'in karışmalarına engel olmasıdır. İngiltere bunu onaylarsa, Padişah, güçlü bir kabine kurulması için gerekli hazırlıkları yapmaya başlayacak; geçici bir süre için, "renksiz" bir kabineyi erke getirecektir'.[9]

Süleyman Şefik'le Vahdettin'in bu gizli planı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgiyle karşılanmıştı ve Padişaha bu konuda yardımcı olmaya gönüllü idiler. Ancak, yetkililerden W. S. Edmonds'a göre, Türklerin akıllarını başlarına getirmek için tek çare olarak İstanbul resmen işgal edilmeli idi. Bakanlık Müsteşarı Lord Hardinge, Türklerin İstanbul'dan kovulmalarını istiyordu. Bununla birlikte, Robeck'in önerisi 6 Mart'ta Bağlaşık Yüksek Konseyi'ne sunulmuş, ama Konsey bunu onaylamamıştı.[10] Dolayısıyla, bu planın Bağlaşıklar'ca onaylanmaması üzerine, Vahdettin, Ferit'i iktidara getirmekten vazgeçmiş; Sadareti Deniz Bakanı Salih Paşa'ya önermek zorunda kalmıştı.[11]

1

İDA, FO 371/4162/176296: Webb'den Curzon'a yazı, İstanbul, 28.1.1920.

2

İDA, FO 371/4161/17184 ve 17242: Robeck'ten Curzon'a oldukça ivedi ve gizli telgraflar, İstanbul, 17 ve 21.1.1920.

3

Cemal Paşa'dan Padişaha dilekçe, 30.12.1919; Aktepe: Belleten XXXII, s.456; İDA, FO 371/5165/E 261: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.1.1920.

4

Kansu II, s.539-540.

5

İDA, FO 371/4162/176296: Webb'den Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 28.1.1920; ilişikte, Ryan'ın 16.1.1920'de Ferit'le yaptığı görüşme hakkında raporu.

6

İrade-i Milliye, 16.2.1920.

7

İstanbul Basını, 18.2.1920; Tasvir-i Efkar, 19.2.1920; İfham, 20.2.1919.

8

İDA, FO 371/5042/E 864; DBFP VII/1, s.378: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, 29.2.1920.

9

İDA, FO 371/5165/E 2611: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 58, 3.3.1920.

10

İDA, FO 371/5042/E 946: Curzon'dan Robeck'e gizli telgraf, Londra, 6.3.1920.

11

Sonyel I, s.205.

İstanbul’un Bağlaşıklar’ca Resmen İşgali

Bu gelişmelerden ve Çukurova’daki olaylardan kaygılanan Bağlaşıklar, Dışişleri Bakanlarının Londra’da yapmış olduğu görüşmeler sonunda, İstanbul’un geçici olarak resmen işgal edilmesine karar vermişlerdi.[1] Bağlaşık Yüksek Komiserleri, Londra’dan almış oldukları talimat üzerine, İstanbul’un işgalini 10 Mart’ta kendi aralarında görüşmüşler; Ulusçu öğeleri tutuklatmak kararını almışlardı.[2] Aynı gün kendi hükümetlerine gönderdikleri ortak telgraflarda, barış koşullarının, Türkleri, barış antlaşmasını imzalamamaya, imzalarlarsa oyalanmamaya, onaylarlarsa uygulamamaya zorlayarak onların isyan etmelerine; Padişahın tahtından çekilmesine ya da görevine son verilmesine; yerine yeni bir Padişahın atanmasına; Mebusan Meclisinin İstanbul’dan Ankara’ya taşınmasına; Anadolu’da yeni bir yönetim kurulmasına; Trakya ve Anadolu’da birçok Hristiyan-lara karşı genel bir kırıma girişilmesine; Avrupa kıtasında Türklerle Bulgarların Yunanlılara karşı, Anadolu’da Türk, Arap ve Bolşevikle-rin Bağlaşıklar’a karşı ortak davranışlarda bulunmalarına yol açması olasılığına değinerek kendi yönetimlerini uyarmışlardı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, Padişahla yönetiminin ve Mebusan Meclisinin Anadolu’ya taşınmalarının kötü olmayacağı, ama Türklerin bildiği barış koşullarını hafifletmedeki gecikmenin ciddi bir durum yaratabileceği görüşünü öne sürmüş; Müsteşar Lord Hardinge, Osmanlı yönetiminin Anadolu’ya taşınmasının bir tehlike kaynağı biçimine gelebileceği uyarısında bulunmuştu.[3]

12 Şubat’ta oturumlarına başlamış olan Londra Konferansı 12 Mart’ta sona ermişti. Aynı gün, birkaç gün önce Marmara’ya açılmış olan İngiliz filosu İstanbul’a dönmüştü.[4] Bu arada İstanbul’un işgaline hazırlanan İngilizler 14 Mart’ta telgrafhaneyi denetlerine almışlardı. İtalyan kaynakları, İstanbul’un 16 Mart’ta işgal edileceğini Türklere duyurmuşlardı.16 Mart sabahı, Bağlaşık Yüksek Komiserleri, Sadrazam Salih Paşa’ya bir nota vererek, İstanbul’un o gün resmen işgal edileceğini bildirmişlerdi.[5] Bu sırada,

Padişah, bir darbeyle tahtından indirilerek yerine Veliahtın geçirilmesi olasılığından korkuyordu. Saraydaki bekçiler berkitilmiş; koridorlara, resepsiyona ve Sarayın her kapısına bekçiler yerleştirilmişti. Padişahla şehzadeler, Bağlaşıklar Türkleri İstanbul'dan çıkarırlarsa ne gibi davranışta bulunulması konusunu görüşmüşlerdi. Veliaht, Padişahla ailesinin Konya'ya taşınmalarını önermişti.[6]

Bu arada, 16 Mart sabahı Bağlaşıklar başkenti resmen işgal etmişlerdi. Bu münasebetle yayımladıkları resmi bildiride Kemalist-leri eleştirmiş, ama Padişahın erkte kalmasını ve onun yetkilerini desteklediklerini açıklamışlardı. İşgal haberi Fransa Yüksek Komiserliği temsilcisi M. Ledoulx tarafından Vahdettin'in mabeyincisi vasıtasıyla bildirilince, Padişah, Bağlaşık Devletler'in temsilcileriyle her zaman işbirliği yapmayı dilediğini ve işgalden üzüntü duyduğunu bildirmiş; ama işgal bildirisinde kendi yetkisiyle ilgili güvenceyi takdir ettiğini; İstanbul'daki baslıca milliyetçi önderlerin tutuklanmasından rahatlık duyduğunu; Bağlaşık Devletler böyle bir karar almamış olsa, bunu bizzat kendisinin almak zorunda kalacağını açıklamıştı.[7] Aynı gün, Padişahın çağrısı üzerine Hüseyin Rauf, Vehbi Hoca ve Abdülaziz Efendi, Mebusan Meclisini temsi-len Saraya giderek, ulusun savaşıma kararlı olduğunu ve sonuna kadar savaşımı sürdüreceğini bildirmişlerdi. Vahdettin, onlara, Mecliste sözlerine dikkat etmelerini öğütlemiş; İngilizlerin, isterlerse Ankara'ya gidebileceklerini söylemişti.[8] Ayrıca, Damat Ferit'in yeniden Sadrazam yapılmamasını dilemeye giden Meclis başkanı vekili Hüseyin Kazım ve Abdülaziz Mecde Beylere, 'ben istersem

Rum Patriğini, Ermeni Patriğini, Hahambaşı'yı da Sadrazam yaparım' demişti.[9]

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal ulusa yayımladığı bildiride, Bağlaşıklar'ın yurdu sömürgeleştirmek için girişmiş oldukları davranışları anlatarak ulusal birliğin meydana getirmiş olduğu direniş ve dayanış önünde bu saldırıların eridiğini; o gün, İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'nin 700 yıllık yaşam ve egemenliğine son verdiklerini; böylelikle, Türk ulusunu, bağımsızlık hakkını ve geleceğini savunmaya zorladıklarını bildirmişti.[10] Yine Kemal, Hey'et-i Temsiliye adına Bağlaşık temsilcilerine,

Meclis Başkanla-rına, ABD ve yansız devletlerin Dışişleri Bakanlarına çektiği telgraflarda bu işgali protesto etmiş; şunları eklemişti:

‘Bu son darbe, 20. yüzyılın uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere, özgürlük, yurt ve ulus duygusu gibi bugünkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere indirilmiştir. Hiçbir güç bizi yaşama hakkımızdan yoksun bırakamaz’.[11]

15 ile 21 Mart 1920 dönemini kapsayan İngiliz gizli istihbarat raporu da şöyle diyordu:

‘İyi bilgiye sahip kaynaklara göre, Padişah, başkentteki Ulusçuların Bağlaşık Devletler’ce ekarte edilmiş olmalarından çok sevinmiştir, çünkü bunu yapmamış olsalardı onlara karşı bizzat Padişahın harekete geçerek aynı şeyi yapması ve yetkisindeki az sayıda güçle başarısızlığa uğraması; böylece tahtından değilse bile saygınlığından yoksun kalması ihtimali vardı’.[12]

Bu gelişmelerin sonucu olarak 3 Nisan’da Salih Paşa kabinesi istifa etmiş; Padişah, danışmanlarından bir çoğunun önerilerine karşıt olarak, 5 Nisan 1920 tarihli Hatt-ı Hümayun’la Damat Ferit’i, ‘ehliyet ve rüyeti’ dolayısıyla dördüncü kez Sadrazamlığa; Dürriza-de Abdullah’ı da Şeyhülislamlığa getirmiş; bırakışmadan bu yana yavaşça iyileşmeye yüz tuttuğunu iddia ettiği siyasi durumu, ‘milliyet’ adı altında yapılan ‘kargaşalıkların’ ağırlaştırmış olduğunu; buna karşı o güne kadar alınmasına çalışılan önlemlerin yararlı olmadığını; bu ‘isyan halinin’ sürmesinin daha korkunç durumlar yaratabileceğini; dolayısıyla, bunlara neden olanlar hakkında kovuşturma yapılmasını; ama, ‘aldatılarak bu isyana katılan ya da araç olanların’ genel affa tabi tutulmasını; tüm Osmanlı ülkelerinde düzen ve sükuneti geri getirecek önlemlerin alınmasını; Bağlaşık Devletler’le içten ve güven verici bağlar kurulmasını; devlet ve ulusun çıkarlarının hak ve adalet esaslarına göre savunulmasını ve barışın bir an önce akdine çalışılmasını önermişti.[13] Padişah, ayrıca, Damat Ferit’e, partiler üstü bir kabine kurmasını buyurmuş; bunun sonucu olarak 5 Nisan’da çoğunlukla renksiz politikacılardan oluşan zayıf bir kabine kurulmuştu. Bütün Bakanlar kendi yetenek ve karakterlerinden çok Padişaha olan bağlılıkları nedeniyle atanmışlardı.[14] 7 ve 14 Nisan tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarına göre,

Damat Ferit kabinesi, büsbütün İngiliz yanlısı politika izleyecekti ve Türkiye'deki tüm davranışları İngiltere'nin yöneteceğine ve İngilizlerin yönergelerine göre davranılırsa, Avrupa'nın Türkiye'ye karşı olan tutumunda iyileşme olacağına inanıyordu.[15]

7 Nisan'da Damat Ferit İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret ederek, onunla, ulusal akımı bastırmada uygulanacak yöntemler konusunu görüşmüş; hükümetinin tüm tinsel yetkisini kullanacağını; ancak, inatlarını sürdürenlere karşı güç kullanılmasının da gerekli olacağını belirtmişti. Robeck'e göre, Anzavur'un,

Marmara'nın güneyinde Ulusçulara karşı başlatmış ve epeyi başarı sağlamış olduğu iddia edilen akımın, hükümetin elinde ilk silah olduğunu; onun, birkaç gün önce Bandırma'yı işgal ettiğini; hükümetin o sırada onu Balıkesir Mutasarrıfı atayarak durumunu yasallaştırmış olduğunu kaydetmişti. Ferit, bu gücün Anadolu'da Ulusçulara karşı örgütlenmesi ve kullanılması için yardım dilemişti. Robeck, Londra'ya şunu bildirmişti: 'Onlara yardımda bulunma görüşüne sempatiyle bakıyorum'.[16] Öte yandan Mustafa Kemal, 8 Nisan'da yayımladığı genelgede, 'vatan hainliği açık olan; düşmanın süngüleriyle görevlendirilmiş bulunan Damat Ferit'i ve hükümetini hiç bir biçimde tanımayacağız' demişti.[17] Aynı gün, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret eden Damat Ferit, ulusal akımın merkezi hükümete biat etmeyen yandaşlarına boyun eğdirmek göreviyle erke gelmiş olduğunu; bu amaç için, Padişahın yetkisini de kapsamak üzere, tinsel güç kullanacağını; ancak fiziki güce de gereksinim olacağını bildirmişti.[18]

Yeni Sadrazam göreve başlar başlamaz 10 Nisan'da genel bir bildiriyle, Türk ulusal akımını, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumunu tehlikeye düşüren bir 'fitne ve fesat' olarak nitelendirmiş; 'asilerin başkentle Anadolu arasındaki ilişkileri kesmeye çalışmalarının yurda en büyük ihanet olduğunu' öne sürmüş; 'ulusal örgüt adı altında toplanmış olan bu asi akımın Anadolu'yu korkunç bir istilaya uğratmak ve devletin başını gövdesinden ayırmak felaketini hazırladığını'; yurt ve ulusu 'kendi sahte savlarına kurban edenlerin ülkenin en azılı düşmanları olduğunu' iddia etmiş; pişman olanlara, bağlılıklarını Padişaha beyan etmek için bir hafta süre vermiş; ulusal akımın önderlerini ve Padişahın buyruklarına itaat etmeyenleri ağır cezalarla tehdit etmişti.[19] Şeyhülislam Dürrizade El-Seyit

Abdullah da, aynı gün yayımladığı fetvada, ‘Padişahın emri olmadan asker toplayanların ve Osmanlı ülkesinin muvasala, münakale ve muhaberesini kesenlerin’ öldürülmelerinin şer’an caiz olduğunu ilan etmişti.[20] Ferit, İngilizlerin ve Padişahın izniyle, ulusal akımı ezmek için çeşitli bölgelerde Kürtlerle entrika çevirmeye başlamış ve 18 Nisan’da çıkardığı bir emirle, Süleyman Şefik Paşa’nın komutası altında, ulusal güçlere karşı harekete geçecek Kuvay-ı İnzibatiye’yi kurmuştu.[21]

22 Nisan 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Damat Ferit’in Ulusçulara karşı yayımlamış olduğu bildiri 15 Nisan’da Anadolu illerine dağıtılmış; Ulusçuların Padişaha biat tarihi 22 Nisan’a kadar uzatılmıştı. Öte yandan, İstanbul’da Nemrut Mustafa Paşa’nın başkanlığı altında toplanan askeri mahkeme 11 Mayıs’ta Mustafa Kemal ve en yakın arkadaşlarını (Karabekir dışında) yokluklarında ölüme mahkûm etmiş;[22] 24 Mayıs’ta Padişah ölüm kararını onaylamış; Damat Ferit de bir genelgeyle bunu kamuya duyurmaya çalışmıştı.[23] Bir süre önce, 11 Nisan’da Padişah, bir İradeyle Mebusan Meclisi’ni kapatmış ve anayasa gereğince dört ay içinde genel seçim yapılacağı sözünü vermişti. 12 Nisan’da polis Meclise girerek oradaki mebusları dışarıya çıkarmış ve binayı kilitleyerek mühürlemişti.[24]

Bu gelişmelere karşın, 14 Nisan 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Padişah, Anadolu’daki başlıca Ulusçuların tutumundan ve özellikle Baş Çelebinin, Padişah ve Şeyhülislamca çıkarılmış olan fetvaların, Halifeliğin, Hristiyanlara boyun eğmiş olması nedeniyle geçersiz olduğunu açıklamış olmasından ve Şeyh

Sünusü’nün davranışlarından kaygılanıyordu.[25] Bu sırada Ulusçular da 16 Nisan’da hazırladıkları ve başta Ankara Müftüsü Börek-çizade Mehmet Rıfat Efendi’nin imzası olmak üzere 153 Müftü ve din adamlarının imzalarını taşıyan bir fetva çıkararak;[26] Abdullah’ın fetvasını etkisiz bırakmışlardı.[27] Ankara’daki İstiklal Mahkemesi, Ferit ve yakınlarını yurda ihanet sucundan gıyaben ölüme mahkûm etmişti;[28] ayrıca, Büyük Millet Meclisi’nde 29 Nisan’da kabul edilen bir öneriyle İstanbul yönetiminin 16 Mart 1920’den (İstanbul’un resmen işgalinden) sonra imzalanmış olan tüm antlaşma, anlaşma ve sözleşmeleri geçersiz sayılmıştı.[29]

Bundan sonra Mustafa Kemal, 21 Nisan'da yayımladığı genelgede, 23 Nisan'da, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin oturumlarına başlayacağını açıklamıştı. Kısa bir süre önce de, 16 Nisan'da, Padişahı görmeye giden Prenses Ulviye; Kemalistlerin, Ulusçulara karşıt olan Anzavur'u ezmeye hazırlandıklarını; onların kaynakları ve insan gücü gözönunde tutularak, Ulusçulara karşı direnişin boşuna Müslüman kanı akıtacağını; Anzavur'un, İngilizlerin siyasetine yardımcı olan akımınının İslam Dünyası'nda memnunlukla karşılanmadığını ve Ulusçuların başarılı olmaları sonucunda Padişahın tahtından indirilmesi olasılığından kaygılandığını hiç çekinmeden Vahdettin'e bildirmiş; ancak Padişah buna kulak asmamıştı.[30] 19 Mayıs 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun iddiasına göre, Salihli'li [Çerkes] Ethem, Osmanlı kabinesi mensuplarını ve Padişahı öldürmek amacıyla İstanbul'a 40 kişi göndermek için komplo kurmuş; ama başarılı olamamıştı. Ancak, Damat Ferit ve yandaşları da Ulusçulara karşı girişmiş oldukları davranışlarda hüsrana uğramışlardı.[31]

1

Şimşir I, s.144; Ulubelen, s.233; Jaeschke, s.90; Bıyıklıoğlu, s.16; Baytok, s.92; Stratigos, s.103.

2

Söylev I, s.296, belge 253.

3

İDA, FO 371/5043/E 1297; DBFP XIII/1, s.21-22: Robeck'ten Curzon'a oldukça ivedi ve gizli telgraf, İstanbul, 10.3.1920 ve Bakanlık yorumları.

4

Alemdar, 13.3.1920.

5

Türkgeldi, s.259; Söylemezoğlu, s.191.

6

İDA, FO 371/5166/E 4270: Robeck'ten Curzon'a yazı, İstanbul, 12.4.1920;

İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 31.3.1920.

7

İDA, FO 371/5166/E 3253: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 25.3.1920.

8

Cebesoy, s.312; Kutay: Rauf Orbay, s.146.

9

Türkgeldi, s.26; Alemdar, 18.3.1920; İleri, 22.3.1920.

10

Söylev I, s.287; Speech, s.363-364; Öğüt, 17.3.1920;

İrade-i Milliye, 18.3.1920.

11

Söylev I, s.302.

12

İDA, FO 371/5046/E 3543: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no.17, 15-21.3.1920; Kürkçüoğlu, s.130.

13

İDA, FO 371/5047/E 3671: Robeck'ten Curzon'a telgraf, 5.4.1920; İstanbul Basını, 5.4.1920.

14

İDA, FO 371/5046/E 3393: İngiliz Genel Karargâhı'ndan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli telgraf, Londra, 13.4.1920.

15

İDA, FO 371/5167/E 4346 ve E 4510: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 7 ve 14.4.1920.

16

İDA, FO 371/5046/E 3072: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 11.4.1920.

17

ATTB, s.285.

18

İDA, FO 371/5047/E 3673: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 8.4.1920.

19

İDA, FO E/3531/3/44: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı, 15.4.1920.

20

İstanbul, Basını, 11.4.1920; İDA, FO 371/5047/E 4281: Robeck'ten Curzon'a yazı, 17.4.1920; Karabekir, s.638; İnal, s.205; Bıyıklıoğlu, s.82-83; Jaeschke, s.153.

21

İDA, FO 371/5068/E 3398: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, 17.4.1920; FO 371/5169/E 6904: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu.

22

İstanbul Basını, 24.5.1920.

23

Kansu II, s.583-586; Aydemir II, s.303.

24

Shaw II, s.849.

25

İDA, FO 371/5167/E 4510: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 14.4.1920.

26

ATTB, s.298; Karabekir, s.597; Öğüt, 19.4.1920; İrade-i Milliye, 22.4.1920.

27

Kemalist Basın, 16.4.1920; İDA, FO 371/5167/E 5353, E 5169 ve E 6904: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 29.4.1920 ve 2.6.1920; ATTB, s.278; Karabekir, s.635; B. Lewis, s.247.

28

Millet Yolu, 5.7.1920.

29

BMM.ZC., c.1, 7. oturum, 29.4.1920, s.145.

30

İDA, FO 371/5167/E 5072: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.4.1920.

31

İDA, FO 371/5168/E 6769: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.5.1920.

BÖLÜM 5

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NİN KURULUŞ DÖNEMİ

(Nisan 1920 - Ocak 1921)

Büyük Millet Meclisi Oturumlarına Başlıyor

İstanbul'un Bağlaşıklar'ca resmen işgalinden sonra, Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine, Türkiye'nin işgal altında olmayan bölgelerinden ivedilikle seçilen milletvekilleri ve başkentin işgalinden sonra Anadolu'ya geçmiş olan kimi Osmanlı mebuslarından oluşan Büyük Millet Meclisi (BMM) 23 Nisan 1920'de Ankara'da ilk oturumunu yapmış; Mustafa Kemal'i daimi Başkan seçmişti. BMM'nin görünürdeki amacı, Bağlaşıklar'ın tutsağı sayılan Halife-Padişahı sözde kurtarmak için uğraşmak; bağlılık beyan ettiği bu katın, her tür baskı ve zorlamadan kurtulunca, BMM'nin saptayacağı yasal görevi üstlenmesiydi.[1] Gerçekte, yurt ve ulusu kurtararak tam egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne kavuşturmak yönünde direnmekti.[1] [2] Mustafa Kemal 28 Nisan'da Padişaha gönderdiği gizli telgrafta, ulusun, Padişahlık katının yetki ve saygınlığını savunmak, 'din düşmanlarını' yurt dışı etmek ve ulusal bağımsızlığı yeniden kurmak amacıyla BMM'yi kurarak silaha sarıldığını bildirmiş; ulusal savunmayı Padişaha karşı bir ihtilal gibi göstermeye çalışan 'hainlere' kulak asmamasını önermiş; 'kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, ecnebi esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kerre müreccahtır' diyerek ulusun Padişah katına güveni olduğunu belirtmişti;[3] ama Padişahla kukla yönetimi ulusal akımı ortadan kaldırmak için davranışa geçmiş; bu akımın önderlerini gıyaben ölüme mahkûm etmişti.[4]

Mustafa Kemal 30 Nisan'da Bağlaşıklar'a ve yansız ülkelerin Dışişleri Bakanlarına gönderdiği notada bu amaçları yeniden yansıtmış; İstanbul'un işgalini yine protesto ederek, Halife-Padişah ile onun başkenti yabancıların egemenliğinde kaldığı sürece BMM'nin Türkiye'nin yazgısına yön vermek kararını almış olduğunu bildirmişti. Kemal'e göre, İstanbul yönetiminin buyruk ve fetvaları etkisizdi. Türk ulusu, 'kutsal haklarını savunmak ve onurlu bir barış sağlamak' azminde idi. Bu konuda, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, 'bu, Padişaha karşı bir ihtilal

bildirgesidir' yorumunu yapmıştı.[5] Öte yandan, arkasında Vahdettin bulunan Damat Ferit ve kabinesinin hareketlerini ihanet olarak niteleyen Türk Ulusçular Ferit yönetimini tanımayı reddetmiş; o hükümetin 16 Mart 1920'den sonra imzalamış olduğu tüm antlaşma, anlaşma ve sözleşmeleri yetkisiz ve geçersiz saymıştı.[6] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck 22 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanı vekili Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda şöyle diyordu:

'Ulusçu önderler Anadolu'da bir Padişah vekili atamayı kesinlikle düşünmüşler, ama bu görüşten vazgeçmişlerdir. Bu akımın önderleri Sultan-Halife'ye sözde sadık olduklarını; ancak onun baskı altında olduğunu; ama bir Padişah vekili atamanın düşmanların işine yarayacağını, çünkü Sultanlıkla Halifeliği bölme amacı güttüklerini açıklamaktadırlar'.[7]

1

Söylev I, s.306; Speech, s.381.

2

BMM.ZC. 6 ve 7.7.1920.

3

Mustafa Kemal'den Padişaha gizli telgraf, Ankara, 28.4.1920. BMM.ZC., c.1, 6. oturum, s.123-124; ATTB, s.305-307; İDA, FO 371/5168/E 6768: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 70; FO 371/5051/E 6944: Robeck'ten Curzon'a yazı, İstanbul, 10.6.1920; ilişikte, Mustafa Kemal'in Padişaha göndermiş olduğu gizli telgrafın sureti.

4

İstanbul Basını, 24-25.5.1920.

5

İDA, FO 371/5051/E 7090: Mustafa Kemal’den Bağlaşık Devletler Yüksek Komiser- lerine nota, Ankara, 30.4.1920; ATTB, s.314-315.

6

BMM.ZC., c.1, 7. oturum, 29.4.1920, s.145; c.3, 7.6.1920, s.126 ve 132.

7

İDA, FO 371/5049/E 5858: Robeck’ten Curzon’a gizli yazı, İstanbul, 22.5.1920.

San Remo Kararları

Bu arada, Bağlaşık Devletler'in Başbakanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye kabul ettirilecek barış koşullarına son bir biçim vermek amacıyla 19 Nisan'da San Remo'da oturumlarına başlamış;[1] beş gün süren görüşmelerden sonra, ileride Sevr'de Türk-lere kabul ettirilecek olan antlaşma tasarısının anahatlarını kaleme almıştı. Bu tasarıya göre, Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı Çatalca hattını izleyecek; 'Kürt bölgelerine' özerklik verilecek; İzmir bölgesi Yunanistan'a ilhak edilecek; Ermenistan'ın özgürlük ve bağımsızlığını tanıyacak; Ermeni sınırı Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'i içerecek ve bu konuda ABD Başkanı Woodrow Wilson hakemlik ederek yeni Ermeni sınırını çizecekti.[2] Bağlaşıklar, ayrıca, kendi aralarında imzaladıkları Üçlü Sözleşme [Tripartite Agreement] ile Türkiye'yi etki bölgelerine bölmüş; bu bölgelerdeki etkilerini sürdürebilmek için birbirlerini desteklemeye söz vermişlerdi.[3] [4] 30 Nisan'da Paris'e hareket eden Osmanlı kuruluna 11 Mayıs günü barış koşulları resmen tevdi edilmiş ve bunlara bir ay içinde yazılı olarak yanıt verilmesi istenmişti.[11]

Barış koşulları İstanbul ve Ankara'da açıklanır açıklanmaz bütün Türkiye yasa bürünmüştü, çünkü bu koşullar Osmanlı Devleti'ni ölüme mahkûm ediyordu.[5] Bu koşullar 22 Mayıs günü BMM'nde okununca büyük bir gürültü kopmuş; tüm milletvekilleri sert bir dille bu koşulları eleştirmiş; İngiltere ve Damat Ferit'e saldırmıştı. Mustafa Kemal oturumu kapatırken şöyle demişti:

'... Tüm ulusumuzun duygularını yansıtan bu heyecan ve üzüntüyü yitirmeden, bizi ölüme mahkûm etmiş olan düş-

manlarımıza karşı daha dayançlı ve daha etkin biçimde direniş yolları aramak amacıyla oturumu erteliyorum'.[6] Avrupa'nın bu insafsız saldırısı önünde ulusal ideal ilk kez baştan başa Türk halkını sarmış; küçük bir grup dışında, kamu, tek kurtuluş umudu olarak gözlerini Ankara'ya dikmiş; hemen her Türk Kemalistlerden yana geçmişti.[7]

Padişahın, ülkeyi tümüyle yıkmak amacı güden ve ‘şu mecelle-i menasıb’[8] olarak tanımladığı antlaşmayı onaylamak istemediği söyleniyordu.[9] Dahası, İngiliz Kıralı ve halkının ‘adalet ve insaf duygularına’ başvurmuş; İngiliz Kıralını, antlaşmanın bağımsızlıkla bağdaşmayan koşullarını yumuşatarak, Türkiye’nin hiç olmazsa Türk halkının yaşadığı illerini bölüşmeden kurtarmak amacıyla öteki Bağlaşık Devletler’e Türkiye adına bir dilekçe sunmaya çağırmış; Lord Curzon, İngiliz Kıralından Padişaha 5 Haziran’da şu yanıtı göndermişti:

‘Türkiye’nin geleceği Bağlaşık yönetimlerinin elindedir. Bu yönetimler, adil bir barış antlaşması hazırlamak için uzun süre sebat ve caba göstermişlerdir. Bütün yanlara karşı adilce davranacaklarına güvenilebilir’.[10] Veliaht Abdülmecit bu antlaşmanın Türkiye’yi köle seviyesine indireceğine inanıyordu.[11] 10 Haziran tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre Veliaht son günlerde Padişaha bir mektup göndererek, barış koşulları uygulanırsa ne gibi yöntem izlenmesini gerektiğini şöyle belirtmişti:

‘Barış koşulları Türkiye’nin ölüm kararıdır ve bu, büsbütün revizyona tabi tutulmazsa kabul edilemez. Halifeliğin

İstanbul’da bırakılması kararı değersiz bir ödündür. Padişah Bağlaşıklar’a şunu söylemelidir: kendisi (Padişah), var olan koşullar içinde Padişahlık ve Halifelik sorumluluklarını sürdüremez ve Peygamberin varisini seçmeyi onlara (Bağlaşıklar’a) bırakacaktır. Padişah, İslam Dünyası’na hitaben yayımlayacağı bir bildiride, kendi özgürlüğü iade edilinceye kadar dini önder olarak Halifelik görevlerinin askıya alınması gerektiğini bildirmelidir. Ayrıca, yönetimle Ulusçular arasındaki mücadeleye son vermek için, Padişah, yetkisini kullanmalıdır. Her iki yanı uzlaştırmak için bir şehzadenin başkanlığı altında Anadolu’ya bir kurul gönderilmelidir’.[12]

Öte yandan, Damat Ferit güçlükler içinde kıvranıyordu, çünkü bu kadar sert bir antlaşmayı imzalamasını kendi yandaşlarından bile ancak küçük bir azınlıktan başka kimsenin desteklemesini bekleyemezdi.[13] Bu nedenle ilkin, ne olursa olsun, antlaşmayı imzalamayacağını; Türk savını savunmak amacıyla bizzat Paris’e gideceğini açıklamıştı.[14] 29 Mayıs’ta Robeck’in İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gizlice ve acilen bildirdiğine göre Damat

Ferit, Türk savını İngiltere Başbakanı David Lloyd George'a anlatmak amacıyla en erken vakitte Paris'e gitmeyi önermiş; şunları eklemişti:

'Türkiye'nin güdüm altına verilmesi kararı alınırsa, Fransa'nın çürük ve Amerika'nın uyrukları yönetimde deneysiz olması nedeniyle, Padişahtan en son köylüye kadar tüm Türkiye'nin bu güdümün İngiltere'ye verilmesini içtenlikle desteklemektedir'.[15]

3 Haziran 1920 tarihli Journal d'Orient gazetesine göre, Ferit'e ve muhtemelen Padişaha karşı bir suikast planlanmış, ama başarılı olmamıştı.[16] Bu arada, antlaşma tasarısını değiştirme çabaları sürüyordu. Robeck de antlaşma tasarısının hafifletilmesinden yanaydı, ama bunun, Padişaha, Ferit aracılığıyla verilen bir ödün olarak gösterilmesini; esasen Türk halkına göre Ferit'in İngiltere'ye dayanan bir siyaset uyguladığını; bu biçim davranışın Padişahın saygınlığını artırarak ülkedeki ılımlıların onun çevresinde toplanmalarına; uzlaşmaya yanaşmayan ve İngilizlerden nefret eden 'aşırı eğilimlilerin' azınlıkta kalmalarına yol açacağını ve İngiliz uyruklu Müslümanlar arasında iyi izlenim yaratacağını öne sürmüştü.[17] Fransızlarla İtal-yanlar da antlaşmanın değiştirilmesinden yanaydılar.

Robeck, 10 Haziran'da Curzon'a gönderdiği özel ve gizli telgrafta şöyle diyordu:

'Sadrazamla yapmış olduğum görüşme sırasında, bana, ülkesi için tek umut olarak, kötü öğelerin eskiden yapmış oldukları gibi erke geçmelerini önlemek için tahtın verasetinde değişiklik yapılması ve Veliaht olacak genç prensin İngiliz usullerine göre yetiştirilmesi gerektiğine değinmiştir. Böylelikle, Türk politikasının esasını, yüzyıldan beri olduğu gibi İngiltere'ye dayanış oluşturacaktır... Sadrazam İngiliz devlet adamlarıyla dolaysız biçimde ilişki kuramayacağına göre, Osmanlı kurulundaki delegelere bile açıklayamayacağı konularda İngiliz yönetimiyle ilişkisini sürdürebilecek bir subayın atanması olanağını sormuştur. Barış koşulları değiştirilebilirse ve İngiltere Türkiye'nin geleceğinde başlıca bir rol oynayacaksa, bu ödünlerin, İngiliz politikasına dayanan Sadrazam ve Padişaha İngiltere'ce sağlanmış ödünler olarak takdiminde büyük yarar vardır. Bu, gelecekte kullanılacak en iyi alet olan Padişahın saygınlığını

artıracak; ülkedeki ılımlı öğelerin onun çevresinde toplanmasına yol açacak; bizden nefret eden uzlaşmazları azınlıkta bırakacaktır. Bu denli davranış Müslüman uyruklarımız arasında da iyi izlenim yaratacaktır, çünkü Padişaha bir Halife olarak aşağılık işlem yapılması Hindistan Müslümanları arasındaki başlıca memnuniyetsizliğe neden olmuştur'.

Ancak, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın İngiliz Yüksek Komiserine göndermiş olduğu yanıt şu olmuştu:

'Türkiye'ye en iyi öğüt olarak şu verilebilir: barış koşullarının saptanmış olduğu bu sırada ilacını çabucak yutmalı ve sonra, imparatorluklarından ne bırakılmışsa onu düzene koymaya çalışmalıdırlar; bu çalışmalarında İngiltere'nin yol göstericiliği ve desteğine güvenebilirler'.[18]

Yine Robeck, aynı gün (10 Haziran) Curzon'a gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal'in o günlerde İstanbul halkına bir bildiri ve Padişaha bir mesaj gönderdiğini; bildiride, ulusal güçlerin başarıları hakkında bilgi verdiğini; Padişaha özetle şu mesajın gönderilmiş olduğunu kaydediyordu:

Halife ve Padişahımız, İstanbul'un işgali ve onu izleyen korkunç gelişmelerin yaratmış olduğu durumu incelemek için Büyük Millet Meclisi olarak toplanmış bulunuyoruz. Amacımız, Padişahı, halkını ve ulusal bağımsızlığımızı savunmaktır... Türkiye'nin her yanından gelmiş olan milletvekilleri kimi konularda almış oldukları kararları sadakat ve alçak gönüllülükle Padişahımızın bilgisine sunmayı bir görev saymıştır. Ünlü Padişah. İzmir'in barbarca işgalinden sonra, uzun yıllardan beri Sultanları dünyanın en görkemli tahtlarına getirmiş olan bir ulus ne yapabilirdi? Ulus, sefil bir savaş sonunda, Padişahın, kendi ordularını seferber etme hakkından yoksun bırakılmış olduğunu görerek silaha sarılmış ve dinle ulusal saygınlığı kurtarmak için savaşıma geçmiştir. Padişahımız! Bugün İslam Dünyası her yanda silahlarından arındırılmış bulunuyor. Haşmetlû

Padişah, halkı aldatmaya çalışan ve ulusal savunmamızı bir isyan olarak göstermeye çalışan hainler vardır. Bu kişiler, ulusu sivil savaşa sürükleyerek ülkemizi düşman istilasına maruz bırakmışlardır... Düşman bayrakları anayurdumuzdan çekilmedikçe ulusal savunmamızı terkedemeyiz. Bu kişilerin kirli ayakları ulusal topraklarımızdan çekilmedikçe kutsal savaşımımızı sürdürmek zorundayız. Padişahımız! Kalbimiz sadakat ve

hürmetli duygularla doludur. Geçmişe oranla tahtınıza daha sıkı bağlarla bağlıyız. Meclisimizin ilk sözleri Halife ve Padişahımıza olan sadakatimizi yansıtmıştır. Meclisin son sözü de bunun aynıdır. Bu mesajı saygı ve tevazu ile sunarız. Büyük Millet Meclisi'nin buyruğuyla, Mustafa Kemal'.[19]

Ancak, Mustafa Kemal'in bu içten mesajına Padişah hiçbir yanıt vermemişti. Öte yandan, o sırada barış antlaşmasını Türklere zorla kabul ettirmek için bir maşa olarak kullanılan Anadolu'daki Yunan ordusunun Başkomutanı General Leonidas Paraskevopu-los 24 Haziran'da yayımladığı bildiride, 'Kemalist partizanlarının, yalnız yenen Bağlaşıklar'ın kararlarına karşı koyan asiler olmakla kalmayıp kendi ülke ve Padişahlarının da düşmanları olduklarını' bildirmişti.[20]

1

DBFP VIII/1, s.20-143.

2

İDA, FO 371/5108/E 4333: Vansittart'tan Curzon'a yazı, Paris, 5.5.1920. San Remo tasarısı için bkz. BFSP, c.113; Cmd. 964 (1920).

3

İDA, FO 371/5095/E 4107: Adam'dan Tilley'e yazı, San Remo: Üçlü Sözleşme'nin sureti; DBFP XVIII/1, s.141-143.

4

İDA, FO 371/5108/E 4614; DBFP XIII/1, s.70: Derby'den Curzon'a telgraf, Paris, 11.5.1920.

5

G. Lewis, s.66.

6

BMM.ZC., c.2, 22.5.1920; İDA, FO 371/5170/E 8567: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.7.1920; Sonyel II, s. 80 vd.

7

Mikusch, s. 251-252.

8

Gostepe, s.293.

9

İDA, FO 371/5168/E 6631: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 20.5.1920.

10

İDA, FO 371/5048/E 5441l DBFP XIII/1, s.81: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 27.5.1920 ve Curzon'un yanıtı, Londra, 5.6.1920.

11

İDA, FO 371/5178/E 6631: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 20.5.1920.

12

İDA, FO 371/5169/E 7554: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 20.6.1920; ilişikte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 10.6.1920. Yukarıdaki metin İngilizceden çevrilmiştir.

13

İDA, FO 371/5040/E 5858: Robeck'ten Curzon'a yazı, İstanbul, 22.5.1920.

14

İDA, FO 371/5168/E 6631: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 20.5.1920.

15

İDA, FO 371/4180/E 8369: Robeck’ten İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na oldukça ivedi ve gizli telgraf, İstanbul, 29.5.1920.

16

İDA, FO 371/5050/E 6937: Robeck’ten Curzon’a yazı, 8.6.1920.

17

İDA, FO 371/5109/E 6335; DBFP XIII/1, s.81-85: Damat Ferit - Robeck görüşmesi, İstanbul, 9.6.1920.

18

İDA, FO E 6335/56/44; DBFP XIII/1, s.85: Robeck’ten Curzon’a gizli ve kişisel telgraf, İstanbul, 10.6.1920

19

İDA, FO 371/5051/E 6944: Robeck’ten Curzon’a yazı, İstanbul, 10.6.1920; FO 371/ 5168/E 6768: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 70, 26.5.1920. Yukarıdaki metin İngilizceden çevrilmiştir.

20

İDA, FO 371/5135/E 10918: General Leonidas Paraskevopulos’un bildirisi,

24.6.1920.

Sevr Antlaşması ve Tepkileri

Bu sırada, Damat Ferit'in tüm çırpınış ve mürayilikleri sonuç getirmemiş ve Haziran ortalarında antlaşma tasarısını teslim almak amacıyla Paris'e gitmişti. 22 Temmuz 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, o sırada Damat Ferit'in ülke dışında olmasından yararlanan eski İçişleri Bakanı Ahmet Reşit, kendi çıkarlarından başka birşey düşünmüyor; Damat Ferit'e karşı Kemalistlerle çevirmeye çalıştığı entrikalar konusunda eleştirilince şunları söylüyordu: 'Kendimi kurtarmak zorundayım. Fransızlar bana bir gün Fransa

Suriye'sinde Müslüman Genel Valisi olmak umudunu verdiler. Devletin genel yıkımını gözönünde tutarak kendi kişisel çıkarlarımı korumam gerekmektedir. Emeklilik maaşıyla geçinmeye çalışan bir emekli asla olmayacağım'.[1] Reşit, Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına katılmış; 18 Haziran'da Padişaha sunduğu andaçta merkezi hükümetle Ankara arasındaki ayrılığın Osmanlı barış kurulunun görevini güçleştirmiş olduğunu; birleşik bir cephe kurmak için uzlaşma yoluna gidilmesi gerektiğini öne sürmüş; Padişahı, Anadolu'yla uzlaşma çabalarında kişisel olarak rol oynamaya ikaz etmiş; herşe-yin Padişahın davranışına dayandığını vurgulamıştı.

15 Temmuz tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Ulusçuların eylemlerinden epeyi rahatsız olan Padişah, 25 Haziran'da Mustafa Kemal'e gönderdiği özel mektupta, onu, ülkenin 'yüce çıkarlarını korumak' amacıyla hükümet tarafından alınmış olan kararlara riayet ederek, ülkeyi felakete sürüklemekte olan ayrılık ve düşmanlığı sona erdirmeye; askeri güçlerini hükümetin emrine vermeye çağırmıştı. Padişah, devletin o sırada yıkımının kaçınılmaz olmasına karşın, halkı, içine düşmüş olduğu çıkmazdan kurtarmanın tarihi bir görev olduğunu vurgulayarak bu güç görevde Ulusçuları yardımcı olmaya; güçlükler çıkarmaktan sakınmaya ve son başarıları(!) ze-delememeye çağırmış; onların 'kötü eylemlerine' karşın, pişmanlık duyan her uyruğuna sevgi ve genel af uygulamaya hazır olduğunu bildirmişti. Aynı gün (25 Haziran), Nurettin Paşa aracılığıyla Ulusçulara bir yazı gönderen eski İçişleri Bakanı Reşit Bey de,

onları, Halife çevresinde toplanmaya özendirmiş; hükümetçe imzalanacak tüm antlaşmaların uygulanacağına dair Avrupa’yı inandırmanın önemine değinmiş; Kemalistlerin eylemlerinin ülkenin mahvını daha da süratlendirdiğini; ülkeyle Ulusçuların amaçları büyük ölçüde uyum içinde olduğuna göre isyanı sürdürmenin yurtseverlik ve mantıkla bağdaşamayacağını vurgulamıştı. Ancak tüm bu çabalar bir sonuç getirmemişti.[2]

Bu sırada, 14 Temmuz’da Paris’ten dönen Damat Ferit tutumunu değiştirmiş; görüşlerini Anadolu’daki ‘aşırı eğilimlilere’ kabul ettirmesi için kendisine izin verilirse antlaşmayı imzalamaya gönüllü olduğunu açıklamış; antlaşmanın bir ‘ölüm kararı’ olduğunu ve Türklerin ilmiği kendi boyunlarına geçirmemeleri gerektiğini öne sürenleri ‘sorumsuz çılgınlar’ olarak nitelemiş; antlaşma imzalanmazsa Türkiye’nin mahvına yol açacağına inanmış; antlaşma imzalandıktan sonra ülkeye düzeni geri getirmek için İngiltere Türk yönetimine yardımda bulunursa, başta Padişah olmak üzere ‘aklı başında herkesin’ antlaşmanın imzalanmasından yana olacağını Robeck’e bildirmişti.[3] Ferit, barış antlaşmasını Ankara’nın onaylamayacağını anlayınca. Padişahı, 22 Temmuz’da Yıldız Sarayı’nda bir Saltanat Şurası çağırmaya inandırmıştı. Gerek Padişah gerekse Sadrazamı bu denli sert bir antlaşmayı imzalamak sorumluluğunu yüklenmeyi istemiyorlardı, ama, ‘durumun, bu antlaşmanın imzalanmasını gerektirdiği’ özürünü öne sürerek bunun sorumluluğunu Saltanat Şurası aracılığıyla geniş bir kitleye yaymak yoluna gitmişlerdi.[4] Aralarında birçok Osmanlı yetkilileri, bakanlar, senatörler ve generaller bulunan seçkin davetlilerden oluşan Şura’da Ferit Paşa tartışmaya veya eleştiri yapılmasına izin vermemiş; barış antlaşması imzalanmazsa Yunan ordusunun Anadolu’yu işgal edeceği uyarısında bulunarak, toplantıda hazır bulunanlara antlaşmayı kabul edip etmedikleri sorusuna yanıt vermekle yetinmelerini tembihlemişti. Şura’da hazır bulunan Vahdettin, antlaşmanın imzalanmasından yana olanların ayağa kalkmasını istemiş; Mareşal Rıza Paşa dışında tüm davetliler ayağa kalkarak antlaşmayı kabullendiklerini belirtmişlerdi.[5]

Bu arada, İstanbul yönetimi, Şeyhülislam Dürrizade El-Seyit Abdullah’ın başkanlığında bir komisyonu barış koşullarını incelemekle görevlendirmiş;[6] bir süre sonra Barış Konseyi, antlaşmanın on gün içinde imzalanması

gerektiğini bildirmiş, aksi durumda İstanbul'la ilgili kararı geri alacağı tehdidiyle hükümeti korkutmuştu.[7] Bunun üzerine Babıali Ulusçularla anlaşmaya uğraşır gibi görünmüş, ancak anlaşmaya varılamamıştı.[8] Buna karşın İstanbul yönetimi, Senatörlerden Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Bern'deki Osmanlı Büyükelçisi Reşat Halis'e Osmanlı murahhasları olarak barış konferansına gidip antlaşmayı imzalamaları için yetki vermiş; kimi ödünler sağlamalarını öğütlemişti.[9] Ancak, murahhaslar bu ödünleri sağlayamamış ve 10 Ağustos'ta Sevr Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmışlardı.[10] Ferit, antlaşmanın imzalanmasını kabullenmekle hem kendi yurduna hem insanlığa hizmet ettiğine; gerçekte başka çıkar yol olmadığına; bunu imzalamamanın karşılığının felaket olacağına inanıyordu. Bu konuyla ilgili olarak 26 Temmuz'da Robeck'le görüşürken Ulusçulara karşı savaşmak ve ülkede düzeni yeniden kurmak için İngiltere'nin yardımını istemişti. Antlaşmanın imzalanmasında göstermiş olduğu cesaretten ötürü onu kutlayan Robeck, antlaşma onaylanınca Türkiye'de düzenin yeniden kurulması için İngiltere'nin işbirliğinde bulunacağı yolunda Ferit'e güvence vermişti.[11]

Kendi kabinesinde bile başgöstermiş olan baskıya dayanamayan Damat Ferit antlaşmanın imzalanmasından on gün önce görevinden çekilmiş; ama aynı gün yeni bir kabine kurmakla görevlendirilmişti. Bu beşinci kabineye daha çok 'evetçi' Bakanlar atanmış; böylelikle antlaşmanın imzalanması işlemi sırasında kabinenin oybirliğiyle iş görmesi güvence altına alınmıştı.[12] Sevr Antlaşması'nın imzalanmış olduğu haberi Türkiye'nin her yanında üzüntü yaratmış, öfkeyle karşılanmıştı. Öte yandan Ulusçular bu antlaşmanın uygulamasını önlemek için savaşmak cesaretini göstererek Sevr Antlaşması'na karşı Misak-ıMilli'yi seferber etmişlerdi.[13]

Bağlaşıklar, Kemalistlerin bu antlaşmayı kabullenmeyerek direnişte bulunacaklarını anlayınca, her yanda askerlerini terhis etmeye başlamış oldukları için, Ulusçuları ezmeye gönüllü olan Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un önerisi üzerine bu görevi Yunanlılara vermek kararını almışlardı.[14] Bu gelişmelerden sonra, İzmir bölgesindeki Yunan ordusu, Bağlaşık Yüksek Konseyi'nin Ve-nizelos aracılığıyla vermiş olduğu buyruk üzerine, Kemalist askeri birliklerini dağıtmak ve İzmir-Bandırma demiryolunu ele geçirmek amacıyla 22 Haziran'da saldırıya geçmişti.[15] Bunun ardından, yarı örgütlenmiş Kemalist birlikleriyle Yunan ordusu

arasında kanlı bir boğuşma başlamış; Temmuz'un sonlarına doğru Yunanlılar Bursa, Bandırma, Alaşehir ve Balıkesir'i işgal etmişlerdi.[16] Gerçekten Kemalistlerin askeri durumu o kadar kötüydü ki, Bakanlar Kurulu, başkenti Ankara'dan Sivas'a taşımak kararını almıştı.[17] Bu sırada Türk Ulusçular Tokat, Zile, Amasya, Bolu, Adapazarı ve Haymana'da başgöstermiş olan iç isyanlarla da uğraşmak zorunda kalmışlardı. Yine bu sırada Yunanlılar, Edirne de dahil, Doğu Trakya'yı işgal etmişlerdi.

Ancak, Sevr Antlaşması imzalanır imzalanmaz Bağlaşık Yüksek Konseyi Yunan askeri harekâtına son verilmesini buyurmuş; Yunan ordusu kolay saldırıya uğrayabilecek biçimde açıkta kalmıştı; oysa ki Yunan Başkomutanı General Leonidas Paraskevopulos Yunan ordusunun Ankara'ya kadar ilerlemesini önermişti. Bu gelişmeler den kaygılanan Padişah Vahdettin İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ve öteki Yüksek Komiserleri 21 Ağustos'ta Yıldız Sarayı'na davet etmişti. Robeck Vahdettin'le görüşürken Damat Ferit de hazır bulunuyordu. Robeck bu görüşmeyi şöyle anlatır:

'Padişah, çökmüş bir kişiyi andırır. Saçları büsbütün beyazdır ve kendisi, tahta geçeli beri uğramış olduğu gerginliğin birçok belirtilerini gösterir. Görüşmenin başlangıcında kelimelerini kekeliyor; sinirlilik ve duygusallık gösteriyordu... Zeki olduğu görünümünü veriyordu. Bende şu izlenimi yaratmıştır: karakteri pek güçlü olmayan ama kişisel olarak içten ve dostçadır. Dimağı söylenenleri bir dereceye kadar kavrıyor. İngiltere'nin gelecekteki yardımı konusunda biraz direniş gösterdi ve ülkesini yıkmış olan maceraperestleri sertçe kınadı. Onların Türk olmadıklarını öne sürerek, kurmuş oldukları kliklere saldırdı. Onların İngiltere ile Türkiye arasındaki geleneksel dostluğu ayaklar altına aldıklarını; ülkede çoğunluğu oluşturan gerçek Türk-lerin bu geleneğe sadık olduklarını ve bu dostluğu canlandırmak ve ona uymak için uğraştıklarını şöyleydi. Antlaşmanın imzalanması için buyruk verirken - ki bu antlaşma Türkiye'nin ölüm kararı idi - gelecekte İngiliz yardımına güvenebileceği ümidine dayanıyor. Türkiye'nin yaraları ve acıları derindir. Hayatta kalabilmek için bir dostun yardım eline gereksiniyor'.[18]

Ancak bu İngiliz yardımı bir türlü gelmiyordu ve geleceği de yoktu. Dolayısıyla Padişahla Sadrazamının umudları sarsılmaya başlamıştı. İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiserleri Sevr'in onaylanmasında ve Türkiye'deki durumun yatıştırılmasında Ferit'i engel olarak; Mustafa Kemal inandırılabilirse, Kemal'i de Sadrazam olarak görmeye başlamışlardı. Amaçları, Kemalistlerle uzlaşabilecek bir kabineyi erke getirtmekti.[19]

Öte yandan Damat Ferit, Robeck'in danışmanlarından birisiyle 1 Ekim'de gayet gizlice görüşerek, Padişahın, ulusal eğilimleri olan bir kabine ile işbirliği yapmak yerine muhtemelen istifa edeceğini, çünkü sabrının sonuna geldiğini; Padişah tahtını bırakırsa erke geçecek olan hükümetin Sevr Antlaşması'na kesinlikle karşı çıkacağını, çünkü Anadolu'daki ılımlı Ulusçular arasında bile bu antlaşmaya karşıt duygular olduğunu ve Padişah istifa ederse ciddi sonuçlara yol açacağını bildirmişti. 4 Ekim'de bu bilgiyi Curzon'a ileten Robeck şöyle diyordu:

'Ferit istifa ettikten sonra ülkeden ayrılmak kararı verirse, ona her türlü yardımı yapacağım. Padişahla Ferit tehlikeli bir duruma gelirlerse onları korumak için herşeyi yapacağım. Padişaha, şu anda istifa ederse ileride ülkesi için yararlı olma olanağını harcamış ve durumun daha da karışmış olacağını telkin ettim'.

Curzon 6 Ekim'de Robeck'e gönderdiği gizli telgrafta onun Damat Ferit'e vermiş olduğu güvenceyi onaylamış; Padişahı korumayı reddetmeyeceklerini, ama onu tahtından çekilmemeye inandırmasını önermişti.[20] 1 Ekim'de Curzon, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby'ye gönderdiği gizli telgrafta, işi geciktirmeden Sevr Antlaşması'nı onaylaması için Ferit üzerinde baskı kullanılmasını; bunu yapmazsa, antlaşmayı onaylayacak yeni bir Sadrazam bulunmasını yönermişti.[21] Bu arada, Robeck'in önerisi üzerine Padişah tahtından çekilme fikrinden vazgeçmiş; böylelikle Ferit'in iktidarda kalma çabalarına ilişkin son entrikaları da suya düşmüştü.

Öte yandan Padişah, Yüksek Komiserleri huzura davet etmiş; onlar da Damat Ferit'in görüşmeye katılmaması koşuluyla bunu kabullenmişlerdi. Görüşme 11 Ekim'de yapılmıştı. Konu, Anadolu'ya bir uzlaşma kurulu

göndermekti, ama Ferit buna engel olmaya çalışıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, görüşmeyi şöyle anlatır:

‘Bu görüşme sırasında Padişah, Damat Ferit’e sadık olduğunu göstermiştir. Padişah, Anadolu’ya bir kurul gönderilmesini kabullenmiş, ama bu kurulun görevinin, (Ankara’ca) öne sürülecek olan koşulları dinlememesi ve hükümete biat edilmesini sağlaması olduğunu; bu misyon başarısız olursa gelecekte ne gibi önlemler alınmasının saptanması gereğini vurgulamış; antlaşmanın, Bağlaşıklar’ın parlamentolarınca onaylandıktan sonra Türklerce onaylanmasını kabullenmiştir’.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda Müsteşar Lord Hardinge bu konuda şu yorumu yapmıştı: ‘Padişah, antlaşmanın Bağlaşık parlamentolarınca onaylanmasını niçin bekliyor? Yenilgiye uğratılmış olan düşman kendisidir ve barış koşullarını kabul etmelidir’.[22]

Robeck, 14 Ekim’de Curzon’a gönderdiği gizli telgrafta şunları belirtiyordu:

‘Padişaha ilkin antlaşmayı onaylaması için baskı yapılması ve bunu takiben, onun Ferit kabinesini istifaya zorlaması önerisi tiksindiricidir. Padişaha çok baskı yapılırsa istifa edebilir. Padişah istifa ederse onun yerini antlaşmaya karşıt olan Veliaht alabilir. Veliaht başa geçerse selefinin antlaşmayı onaylamış olmasını yasa dışı sayarak inkara kal-kışmasa bile ulusal muhalefeti kışkırtmada elinden geleni yapacaktır. Padişahın kişisel olarak güvendiği Sadrazamı antlaşmayı onaylamada kullandıktan sonra onu istifaya zorlaması gibi saygısızlıktan sonra tahtında kalmayı kabullenirse kendi durumumuz şimdiye oranla daha iyi olmayacaktır. Yüksek Komiserlerin kuklalarından oluşacak bir kabinenin kesinlikle hiçbir yetkisi olmayacağına göre hükümeti bizim devralmamız gerekecektir. Bunun sonucu olarak Ulusçulara karşıt ve Ferit’in sorumluluk duygusuna sahip olmayan bir hükümet başa geçecektir veya onun yerini ulusçu sempatizanı bir yönetim alacaktır ki onunla ne biz ne de Padişah işbirliği yapabilecektir’.[23]

Bu dobra sözlere canı sıkılan Curzon şu yorumu yapmıştı: ‘İstanbul’daki gelişmeler ve Fransızların üstün bir duruma gelmiş olmaları hiç hoşuma

gitmiyor. Oraya ne kadar ivedilikle bir elçi gönderirsek o kadar iyi olacaktır'.

Bunun hemen ardından, Varşova'daki İngiliz elçisi Sir Horace Rumbold, Türkiye ile normal diplomatik ilişkiler kuruluncaya kadar Yüksek Komiser rütbesiyle 9 Ekim'de İstanbul'a İngiliz Büyükelçisi atanmış; 17 Kasım'da Koramiral Sir John de Robeck'in yerini almıştı.[24]

Robeck, Curzon'a 14 Ekim'de gönderdiği daha ayrıntılı ve oldukça gizli yazıda, Padişahla üç Yüksek Komiser arasında 11 Ekim'de ayrı ayrı yapılmış olan görüşmeleri şöyle anlatmıştı:

'Padişah, 14 Ekim'de, öncelik hakkına göre ve sırasıyla Fransız, İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserlerini huzura kabul etti. Benimle 2 saat 15 dakika görüştü. Bu görüşmenin sonlarına doğru tercüman Emin Bey'i uzaklaştırdı ve Andrew Ryan'ın tercümanlık yapmasını rica etti. Padişah daha az asabiyet gösterdi. Ferit Paşa tarafından önceden bilgilendirilmiş olduğu anlaşılıyordu. Görünürde Ferit'e tamamen güvenmektedir. Herhalde Ferit'le birlikte hazırlamış oldukları kısa notlardan yararlanıyordu. Padişah, pek az karakter gücü olan ama zekâdan yoksun olmayan birisi olarak daha önce edinmiş olduğum izlenimleri doğruladı. Arada sırada konudan konuya geçiyor ve onun görüşlerini izlemek bazan güç oluyordu; ama görüş beyan ettiği konularda kesin ve tutarlıydı.

Padişah, Anadolu'ya Bağlaşıklar'ca bir kurul gönderilmesini ve bunu tinsel olarak desteklemeyi kabullendi. Ancak, ulusçularla işleme girişirken uygulanacak plana ek olarak güç gösterisinin de birlikte kullanılmasının daha iyi olacağını ima etti. Bu nokta üzerinde pek durmamakla birlikte, kurulun, öteki yanın, görüşmelerde bulunulması veya koşullar öne sürmesi dileklerine fırsat vermeyerek, onları uyarmak ve biata çağırmak göreviyle Anadolu'ya gönderilmesi gereğini güçle vurguladı. Ona göre, Ulusçular biat etmezse, ne gibi önlemler alınması gerektiği konusunda kesin anlaşma olmalıdır. Ulusçu önderlerin, Anadolu'daki kendi sadık uyruklarının birçoklarının kişilik ve çıkarlarını zorbalıklara tabi tuttuklarını ve bu cürümlerin gerektireceği cezalardan feragat etmenin güç olacağını vurguladı. Bağlaşıklar'dan mali yardım diledi. Halkının babası olarak konuştuğunu söyledi. Anadolu'ya gönderilecek kurulun üyelerinin kimler olması gerektiğini sordu. Kendi ülkesinin tek siyasasının İngiltere ile

işbirliğine dayandığını belirtti ve bu konuda benden yardım ve yol göstericilik diledi. Ona, bu konuda danışmalarda bulunacağımı söyledim; ama bu konuda öteki meslektaşlarıma danışmama itiraz etti. Kendisine eşlik eden resmi yetkili görüşmeden çekildikten sonra Padişah, kişisel tutumu hakkında güvenle konuşmaya başladı. İngiltere'ye dayanma politikasının kendisine babasından miras kalmış olan ve 40 yıldan beri sürdürmekte olduğu kesin inançlara dayandığını; o sırada Ulusçuların erke geçmeleri tehlikesiyle karşılaştığını; onların İttihat ve Terakki'nin yeni biçimi olduklarını ve o kişilerle, kendi ilke ve onurundan feragat etmemekle çalışamayacağını söyledi; şunları ekledi: "Antlaşmayı onaylamaya Türkiye öncülük ederse, bu, Anadolu'daki kıvılcımlara petrol dökecek ve Ulusçular, hükümeti, Türkiye'yi birçok şeylerden mahrum eden bu antlaşmaya boyun eğmekle suçlayacaklardır... Şu anda erke geçecek ılımlı herhangi bir kabine, daha sonra ulusçu bir kabinenin erke geçmesine ortam hazırlayacaktır". Bu görüşmelerden sonra biz, Yüksek Komiserler, Padişahın Ferit Paşa'dan ayrılmayı dilemediği izlenimiyle ayrılmış bulunuyoruz'.

Robeck, Padişaha arzedilmiş olan şu gizli andacı da raporuna eklemişti:

'Barış antlaşması şimdi bir olupbittidir. Sözde ulusal akım, onun önderinin geçen yıl övünmüş olduğu şeyleri yerine getirmemiştir. Düşünce yeteneğine sahip her kişinin görüşünce, aşırı eğilimlilerin izlenmesi gerektiğini öne sürdükleri yöntem üzerinde direnişleri Türkiye'yi yeni felaketlere sürükleyecektir. Bağlaşıklar, Türkiye'nin bu gibi felaketlere maruz kalmasını dilemiyor; tam aksine, barış antlaşmasının, bugünkü biçimiyle Türkiye'nin geleceğinin temelini oluşturmasını diliyorlar. Bu antlaşmayı Türkiye'den yana tadil etmeye hazır değillerdir; ancak, antlaşmanın Türkiye aleyhinde değiştirilmesini de dilemiyorlar. Yüksek Komiserlerin görüşünce, bu durumun, ülkedeki tüm unsurlara gayet açıkça bildirilmesi ve ülkenin iyiliğini gerçekten isteyenlere, Padişahın tahtı ve kişiliği etrafında ve antlaşmanın esasına göre birleşmesini sağlamanın vakti gelmiştir. Ülkede sivil savaş çıkmasından kaçınılması görüşünde olan Yüksek Komiserler, barışçı usullerle çoğunluğu, bu denli görüşlere yönlendirmenin olanaklı olacağını ümit ediyorlar'.

Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgiyle karşılanmış; çeşitli yorumlara neden olmuştu. Bakanlık yetkililerinden W. S. Edmonds şu

yorumu yapmıştı:

‘Bu rapor. Padişahın bu ülkeye (İngiltere’ye) dostluk duyguları beslediğini gösteriyor ve bu tavırda büyük ölçüde gerçek payı vardır. Ancak, Türkiye’de ılımlı bir hükümet kurmanın güçlüğü, ılımlı Türklere ilgi gösterilmemesidir’.

Francis Osborne adlı yetkili şunları eklemişti:

‘Padişah, (Anadolu’ya) bir elinde beyaz bayrak taşıyacak yatıştırıcı bir kurul yerine, elinde sopa taşıyacak bastırıcı bir kurulun gönderilmesini istiyor. Ancak, var olan sopa Yunan ordusudur ve bu da çok pahalıya mal olur. Belki, bu sopayı kullanmayı dilemesek bile onu elimizde sallayabiliriz. Padişah ulusçu önderleri affetmeyi istemiyor ve onların erke geçmelerinden korkuyor; ancak, onun korkusunu gerçekleştirecek belirti yoktur. Ulusçular direnişlerinden vazgeçmeye hazırsalar, onlar, hiç olmazsa kısa bir süre için ortadan kaybolabilirler. Bunu yapmazlarsa onları ortadan silmek için Türk güçlerini Avrupa’lı subayların denetimi altında hazırlamalıyız’.

John A. Tilley de şunları eklemişti:

‘Bu kurul, mukavemetin boşuna olacağını; Türkiye’nin yeni bir rejim altında uslu oturması gerektiğini ve böylelikle barış ve gönencin iade edilmesine yardımcı olacağını anlatmalı, ama başka hiçbir noktada ödün verilmemelidir’.[25]

Bu gelişmeler den sonra Damat Ferit 16 Ekim’de istifa etmek zorunda kalmıştı. Ferit’le ilgili resmi bildiride ‘sağlık durumunun iyi olmaması yüzünden’ görevinden çekilmiş olduğu bildirilmişse de, gerçekte, Bağlaşık Devletler’e, özellikle İngiltere’ye karşı uygulamış olduğu ‘yaltaklanma’ ve Kemalistlere karşı kullanmış olduğu ‘güç siyasasında’ başarısızlığa uğramış olması nedenleriyle iktidardan çekilmek zorunda kaldığını herkes biliyordu.[26] Beş gün sonra, biraz ulusçu eğilimli olduğuna ve uzlaştırıcı bir rol oynayacağına inanılan Tevfik Paşa kabinesi erke geçmişti.[27] Öte yandan, Yunan Başbakanı Venizelos da 15 Kasım’da Yunanistan’da yapılan genel seçimde ‘büyük bir yenilgiye uğratılmış’;[28] Yunanistan’dan kaçmak zorunda kalmıştı.[29]

Bu sırada İngilizler Türkiye’yi kendi etkileri altında tutmak; Türklere Sevr Antlaşması’nı zorla onaylatmak ve ulusal akımı ortadan kaldırmak amacını gerçekleştirebilmek için iki adama güveniyorlardı: Padişah Vahdettin ve eski Sadrazamı Damad Ferit. İngi-lizlerin aleti biçimine gelmiş olan Padişahla Sadrazamının karakter ve yetenekleri hakkında İngiliz öğelerinin ne gibi görüşleri olduğu, özellikle İngiliz Yüksek Komiseri Robeck.’in Damat Ferit erkten düştükten sonra 22 Ekim’de Curzon’a gönderdiği uzun yazıda yansıtılmıştı. Robeck bu yazıda Vahdettin hakkında şöyle diyordu:

‘Padişah zayıf karakterli, oldukça sinirli, pek heyecanlı, korkaklık düzeyinde ihtiyatlı birisidir. Damat Ferit ise diktatörlük düzeyinde inatçı; çevresinde olup bitenlerden habersiz; öldürülmekten korkan, kimseye güvenmeyen, müsrif ve Bağlaşıklar’ın kendisini desteklediğine Padişahı inandıracak kadar şantajcı birisi olarak tanımlanmıştır’.

Ferit’e karşı yöneltilmiş olan tüm bu özelliklere karşın İngi-lizler ondan epeyi yararlanmışlardı. Onun 16 Ekim’de erkten çekilmesi üzerine Robeck, Curzon’a ertesi gün gönderdiği gizli telgrafta, Damat Ferit’in Londra’ya gitmesine izin verilmesini dilemiş; buna 21 Ekim’de Curzon şu yanıtı vermişti: ‘Türkiye, antlaşmayı onaylar onaylamaz Damat Ferit’in buraya (Londra’ya) Türk temsilcisi olarak atanması için yapılacak öneriyi incelemeye memnun olacağım’.[30]

Damat Ferit’le Venizelos’un erkten düşürülmelerini izleyen dönemde Fransızlarla İtalyanlar Sevr Antlaşması’nda kimi değişiklikler yapılması için gizli veya açık kampanyalara yardımcı olmuşlardı, ama aşırı Türk düşmanı olan İngiltere Başbakanı David Lloyd George tüm bunlara karşı çıkmış; Yunanistan’da erke geçen yeni hükümeti ve ülkeye dönen Yunan Kıralı Konstantin’i desteklemeye başlamıştı.[31] Bu arada Sevr Antlaşması’nı onaylaması için Tevfik Paşa kabinesine baskı yapılıyordu, ama İstanbul yönetimi Anadolu’yu yatıştırmak için Ankara’ya gönderilmekte olan Ahmet İzzet Paşa’nın başkanlığı altındaki kurul temaslarını bitirmeden önce buna yanaşmıyordu.[32] Bu gelişmeler kaydedilirken Kemalistlerin Ermenistan’a karşı sağlamış oldukları utku, 2 Aralık’ta imzalanan Gümrü Antlaşması’yla sonuçlanmıştı.[33]

Bu sırada Damat Ferit yine erke geçer ümidiyle İmparatorluk Partisi adı altında bir parti kurmaya karar vermiş ve bu konuda Padişaha başvurmuştu. Ancak Padişah, ona, bu görüşten vazgeçmesini ivedilikle bildirmişti. Bunun üzerine deprasyon geçiren Ferit, açıkça siyasi davranışlarda bulunmaktan vazgeçmişti.[34] Yine bu sırada Padişah, yeni İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'u 6 Aralık'ta özel olarak huzura kabul etmiş; kendi tercümanını savdıktan sonra Andrew Ryan'ın tercümanlık yapmasını istemişti. Rum-bold 12 Aralık'ta Curzon'a bu konuda gönderdiği gizli yazıda Padişahın oldukça ürkek göründüğünü, ama bir süre sonra bu ürkekliğinin heyecana döndüğünü; çok ve uzun konuştuğunu; Ryan'ın, onun sözlerini İngilizceye çevirmede güçlük çektiğini; Padişahın, geçmişe değinerek büsbütün İngiltere'ye dayanmış olan Kamil Paşa gibi Türk devlet adamının, İngiltere'nin sertliği veya onu desteklemeye hazır olmaması yüzünden, Türkiye'nin, Almanya'nın kucağına itilmiş olduğunu ve bunun Türkiye'ye felaket getirdiğini öne sürmüştü. Bunun üzerine Rumbold, bu konuda Almanya'ya yaklaşmış olan Türk halkını suçlamış; Tevfik Paşa'yla henüz görüşmediğini bildirmişti. Buna şaşan Padişah İngiltere'nin dostluğu üzerinde uzunca durmuştu. Kırk dakika süren görüşme sırasında Padişah İngiltere'den öğüt dilemiş; Rumbold, antlaşma onaylandıktan sonra İngiltere'nin bu öğütüne nail olunabileceğini ona bildirmişti. İngiliz Yüksek Komiseri, yazısına şöyle son vermişti: 'Padişah, zayıf ama iyi niyetli ve oldukça kaygılı ve vesveselidir. Öğüt ve destek için kime döneceğini bilmiyor. Hiç kuşkusuz, yardımımızı sağlamayı diliyor ve bu da, barış onaylandıktan sonra bizi iyi bir duruma getirecektir'.[35]

Anadolu'ya Gönderilen İzzet Paşa Kurulu

18 Kasım 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Tevfik Paşa kabinesi resmi veya gayri resmi olarak Ankara'yla kimi yazışmalarda bulunmuş ve Ankara yönetiminin İstanbul'dan oraya resmi bir kurul gönderilmesini kabul edebileceğini öğrenmişti. Hükümet, Padişahın da izniyle Ankara'ya şehzadelerden birini göndermeyi önermişti; ancak Padişah, Kemalistlerin ondan yararlanarak Anadolu'da kendisine muhalif bir Halife veya Sultan atamaları olasılığı korkusuna kapılmıştı.[36] İstanbul yönetimi Mustafa Kemal'le pazarlık yapacak güce sahip değildi. Gerçekte Mustafa Kemal'in Sevr Antlaşması'nı olduğu biçimde kabullenmesini beklemek saflık olurdu. Ancak, 'ılımlı' Kemalistleri kendi görüşlerinden

yana çekebileceğine ve Kemalistlerin arasına ayrılık tohumları serpebileceğine inanan Bağlaşık Yüksek Komiserlerinin kışkırtma ve özendirmelerine kapılmış olan İçişleri Bakanı Mareşal Ahmet İzzet Paşa, antlaşmada değişiklikler yapılacağı yolunda Bağlaşık Devletler'den güvence almadan Anadolu'ya gitmenin boşuna olacağını bildiği halde, bu sıralarda yücelik (megalomani) taslayarak kendisini Türkiye'nin birleştiricisi, belki geleceğin Sadrazamı olarak görerek, herşeyi şansa bırakmış ve Kemalistlere, antlaşmanın kesinlikle tadil edileceğine dair Bağlaşıklar'dan hiçbir güvence almadan Anadolu'ya bir kurul gönderilmesini desteklemişti. Bunu takiben, İzzet Paşa, Deniz Bakanı Salih Paşa, Tarım ve Ticaret Bakanı Hüseyin Kâzım, ulemadan Fatin Efendi, İstokholm Büyükelçisi Cevat Bey ve Babıali hukuk danışmanı Münir Bey'den oluşan kurul, 3 Aralık'ta, kararsızlık ve kuşku havası içinde İstanbul'dan Anadolu'ya hareket etmişti.[37]

5 Aralık'ta Mustafa Kemal, beraberinde Albay İsmet ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami olmak üzere, Bilecik'teki garda İstanbul kuruluyla görüşmüş; ancak bu kurulun, Türk sorununu çözümleyecek kesin yönergelerle gelmediğini anlamış; kurulun tüm ülkede yaratacağı zarar ve tehlikeyi sezerek,[38] onun kötü etkisini gidermek amacıyla, kurul mensuplarının İstanbul'a dönmelerine izin vermemiş ve onları kendisiyle birlikte Ankara'ya götürmüş;[39] onların, ulusal akıma katılmak amacıyla geldikleri propagandasını yaparak düşmanları tuşa getirmişti.[40] Kurul bir süre Ankara'da kaldıktan ve İzzet Paşa İstanbul'a dönünce kabineden istifa edeceğine dair söz verdikten sonra İstanbul'a dönecektir.

Mustafa Kemal'in Özgeçmişi

Bu sırada İngilizler, Mustafa Kemal'in karakter ve kişiliğine önem veriyor; onun hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi toplamaya çalışıyorlardı. İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı, 29 Ocak 1921'de Mustafa Kemal'le ilgili olarak İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli yazıda Mustafa Kemal'e karşıt kimi atıf ve iddialara ek olarak özetle şöyle diyordu:

'Bu rapor, (Mustafa Kemal'in) eski komutanı, okul ve kolej arkadaşları, onu iyi bilen İstanbul'daki ulusçu temsilci, eski Maliye Bakanı ve bırakışma kurulu üyesi tarafından verilmiş olan bilgiye dayanır... (Mustafa Kemal)

çocuk ve gençken oldukça çalışkan ve gayretliydi. Harp okulunda, Abdülhamit'in mutlakıyet rejimine karşıt bir hava içinde yetiştirilmişti. Bunun sonucu olarak ateşli ulusal duygulara kapıldı. Kendisini hiç de popüler yapmayan ihtilalci (dev-

rimci) görüşleri, hırslı, rekabet edici ve kendine fazla güveniri mizacı nedenleriyle sınıf arkadaşları arasında olağanüstü kişiliğe sahipti. Oldukça güç (üstün zekâ gerektiren) sınavlarda başarı sağlayarak Genel Kurmay Kolejine girdi. Kendisinden daha başarılı olan sınıf arkadaşlarını kıskanan bu oldukça zeki (parlak) gençle yakınlık kurmak olanaksız olmuştu... 1907'de Selanik'teki Genel Kurmaya atanmış ve orada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur... Göze çarpma tutkusuna karşın, Dünya Savaşı'nın başlamış olduğu tarihe kadar yetenekli bir yurtsever ve saygın bir kurmay subayı olmuştur. Savaş sırasında kendi yaşamına dikkat göstermemiş; Gelibolu'da Liman von Sanders'in buyruklarına kasten itaat etmemişti. Bunun sonucu olarak Enver Paşa'yla arası açılmış ve görevinden istifa etmişti. Onun, Enver ve Alman komutanla çekişmeleri, şimdiki Padişahı (o sırada Prens Vahdettin), Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl'ın taç giyme törenine katılmak üzere Viyana'ya seyahat ederken Mustafa Kemal'i de yaveri olarak yanına almaya inandırmıştı. Vahdettin'in amacı, Kemal'i, Enver'le İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında denge kurmada kullanmaktı. Mustafa Kemal bugün belki de varlıklı (zengin) olmakla birlikte; onun dürüst olmayan davranışlarda bulunmuş olduğunu sanmaya neden yoktur. İttihatçı önderler arasında hiçbir zaman kendi adına para geçirmemiş tek kişidir. Akıcı bir konuşma üslubuna sahip, becerikli bir politikacıdır; ancak, geniş kapsamlı sorunları ve onların sonuçlarını belki düşünemeyecek kadar bencildir. Dolayısıyla, bir yandan Kızıllar (Ruslar) tarafından ona kur yapılırken; öteki yandan Avrupa'ya meydan okuyan kendi ülkesinin ümitsiz yazgısının önderliğini yapabilecek yetenektedir'.[68]

[68] İDA, FO 371/6465/E 1473: İngiliz Genel Karargâhı'ndan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli telgraf, I. 9821, 29.1.1921.

1

İDA, FO 371/5170/E 10019: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.6.1920.

2

A.g. kaynak: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 15.7.1920.

3

İDA, FO 371/5053/E 8431; DBFP XIII/1, s.102: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 16.7.1920.

4

İDA, FO 371/5170/E 10707: Senatör Aristidi Paşa'nın görüşleri: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 29.7.1920.

5

İDA, FO 371/5170/E 10014: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.7.1920; Türk-geldi, s.126-131; Bıyıklıoğlu, s.299-301; ek bilgi için bkz. Sirel, BTTD, no.4, Ocak 1968, s.15-21.

6

İDA, FO 371/5169/E 6904: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 71, 2.6.1920.

7

İDA, FO 371/5109/E 8322; DBFP VIII/1, s.553-556: Vansittart'tan Curzon'a gizli telgraf, Paris, 17.7.1920; İkdam, 16.7.1920.

8

İDA, FO 371/5170/E 8234: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 23.6.1920.

9

İDA, FO 371/5053/E 8788: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 23.7.1920; Damat Ferit'in notası, alındığı tarih 22.7.1920.

10

İDA, FO 371/5111/E 9709 ve E 9750: Graham'dan Curzon'a gizli telgraf, Paris,

10.8.1920.

11

İDA, FO 371/5054/E 9666: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı,

İstanbul, 30.7.1920.

12

İDA, FO 371/5054/E 9174; DBFP XIII/1, s.114: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, 1.8.1920; ayr. bkz. Göztepe, s.20.

13

Adıvar, s.176.

14

Cab.P 23/21, 38(20), 18.6.1920; DBFP XIII/1, s. 25 ve 102; Metaksas III, s.739- 740; Mostras, s.31; Sonyel II, s. 86 vd.

15

İDA, FO 371/5133/E 7019: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf,

İstanbul, 22.6.1920.

16

DBFP VIII/1, s.102.

17

Karabekir, s.868-869; Kandemir, s.84-86.

18

İDA, FO 371/5055/E 11069: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı, İstanbul,

23.8.1920.

19

İDA, FO 371/5178/E 11702: Gizli Rapor ve Osborne'nun yorumu, Londra,

12.8.1920.

20

İDA, FO 371/5056/E 12215: Robeck'ten Curzon'a oldukça gizli ve kişisel telgraf, İstanbul, 4.10.1920; Curzon'dan Robeck'e, gizli telgraf, Londra, 6.10.1920; 28 Eylül'de, Ermeni saldırganlığı sonucunda Türk-Ermeni savaşı başlamıştı. Sonyel II, s. 27 vd.

21

İDA, FO 371/5056/E 12184; DBFP XIII/1, s.153: Curzon'dan Derby'ye gizli telgraf, Londra, 1.10.1920.

22

İDA, FO 371/5056/E 12658: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, 14.10.1920; Hardinge'in yorumu.

23

İDA, FO 371/5056/E 12832: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul,

14.10.1920.

24

İDA, FO 371/5279/E 12674 ve E 14375; DBFP XVII/1. s.2.

25

İDA, FO 371/5056/E 13038: Robeck'ten Curzon'a oldukça gizli yazı, İstanbul, 14.10.1920; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yorumları.

26

İDA, FO 371/5056/E 12785: Robeck'ten Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 17.10.1920; FO 371/5172/E 13945: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 21.10.1920; Göztepe, s.375.

27

Takvim-i Vekayi, no. 3988.

28

İDA, FO 371/4682/C 11246: Granville'den Curzon'a gizli telgraf, Atina,

15.11.1920.

29

Kordatu V, s.547.

30

İDA, FO 371/5057/E 13852: Robeck'ten Curzon'a yazı, İstanbul, 22.10.1920.

31

Söylev II, s.103 vd.

32

Sonyel II, s. 109 vd.

33

Sonyel II, s.34-35.

34

İDA, FO 371/6497/E 138: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no.97, 4.12.1920.

35

İDA, FO 371/5058/E 15871: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, 12.12.1920.

36

İDA, FO 371/5172/E 15525: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, 30.11.1920.

37

İDA, FO 371/5058/E 15535; DBFP XIII/1, s.196-198: Rumbold'dan Curzon'a yazı, 6.12.1920; Sonyel II, s. 109 vd.

38

Çok geçmeden bu kurulun kötü etkileri belirmeye başlamıştı. Daha çok kan dökülmeden barışa kavuşmak, Ankara yönetimine karşı propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmış; durumdan yararlanan milis gücü önderi Çerkeş Ethem, Ankara yönetimine karşı ayaklanmış ve kısa bir süre sonra, sıkıştığı bir sırada, Yunanlılara sığınmıştı. Adıvar, s.237.

39

Söylev II, s.364; Speech, s.445-446; Adıvar, s.233-236, Anadolu Ajansı, 6.12.1920; İDA, FO 371/6464/E 842: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 8.1.1921.

40

İDA, FO 371/6464/E 346; DBFP XIII/1, s.213-214: Rumbold’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 31.12.1920. İzzet Paşa kurulu bir süre Ankara’da kaldıktan sonra İstanbul’a dönecektir.

BÖLÜM 6

LONDRA KONFERANSI VE SONRASI

(Ocak - Temmuz 1921)

Konferanstan Önceki Gelişmeler

Yeni yıl (1921) girerken, Ulusçuların Doğu ve Batı görüşlerince saygınlıkları artmış bulunuyordu. Ferit'le Venizelos'un erkten düşmeleri; İzzet Paşa kurulunun başarısızlığa uğramış olması; 1920 yılı Eylül - Ekim aylarında Ermenistan'ı yenilgiye uğratarak o ülkeyle 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzalamış olmaları; Çerkeş Ethem'i yenerek milis gücünü bastırmış olmaları ve 10 Ocak 1921'de Albay İsmet komutasındaki Kemalist gücünün 1. İnönü savaşında Yunan ordusuna büyük bir darbe indirmiş olması,[1] Bağlaşık Devletler'i, özellikle İngiltere'yi, Sevr Antlaşması ve ulusal akımla ilgili siyasetlerini yenibaştan gözden geçirme gereğine inandırmıştı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold 20 Ocak 1921'de Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, Mustafa Kemal'in bundan böyle 'bir haydut reisi' olarak nitelenemeyeceğini; Anadolu'nun yabancı işgalinde olmayan tüm bölgelerinin Ankara yönetiminin 'pençesinde' olduğunu ve bu yönetimin, tüm yürütme yetkilerini bir bakıma yeterli olarak uyguladığını ve yakında çökmesini beklemenin boşuna olduğunu bildirmiş; şunları eklemişti:

'Türkiye'deki durum hemen hemen çözümlenemez bir kerteye gelmiştir... Sevr Antlaşması geleceğin temeli olarak kalacaksa, Bağlaşıklar, birleşik olarak geniş ölçüde bir sa- [1] vaşı göze almalıdırlar. Antlaşma tadil edilecekse, duruma bir çözüm bulunabilir ve bu da şu olabilir: ülke konusunu çözümlemede, Bağlaşıklar, Konstantin'in Yunanistan'a dönmüş olmasını özür olarak kullanmalı, Türkiye üzerindeki denetleri daha hazmedilir bir biçime sokarak, ama onların özünü değiştirmeyerek, İstanbul'da Padişahı temel taşı olarak kullanarak, yavaşça yeni bir durum yaratmalı; Padişaha, sağlam mali esaslara dayalı bir yönetim ve bir jandarma gücü kurarak, yetkisinin buradan dışarıya yayılmasında kesin ve içten yardımda bulunmalıdırlar'

İngiliz kabinesi 20 Ocak'ta Doğu Sorunu'nu görüşmüş ve Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılması amacıyla, Başbakana ve

Dışişleri Bakanına, Paris'te görüşmelerde bulunmak yetkisini vermişti.[2]

Gerçekte, İtalyanlarla Fransızlar da antlaşmada değişiklikler yapılmasından yanaydı. Bu arada, 21 Ocak'ta Paris'te yapılan görüşmelerden sonra, Barış Konseyi, 21 Şubat'ta Londra'da, bu konuda bir konferans yapılması kararını almış; 26 Ocak'ta, ilgili yanlara bu konuda çağrılar gönderilmişti. Ancak, İstanbul yönetimine gönderilmiş olan çağrıda, Mustafa Kemal'in veya Ankara yönetiminin yetkili bir temsilcisinin de Osmanlı kuruluna katılması koşulunu öne sürmüştü.[3] Ankara yönetimine bu konuda ayrı bir çağrı gönderilmemişti. Tevfik Paşa, durumu 27 Ocak'ta Mustafa Kemal'e duyurunca, Kemal, buna verdiği yanıtta İstanbul yönetimini tanımadığını bildirmiş ve Bağlaşıklardın doğrudan doğruya BMM yönetimine başvurmaları gerektiğini öne sürmüştü. Ayrıca, Tevfik Paşa'ya gönderdiği özel mesajda, İstanbul'un Ankara yönetimiyle barışarak Türk siyasi hayatındaki ikiliğe son vermeye ve Padişahı, ulusal istekleri yansıtacak tek kuruluş olarak BMM'ni tanımaya inandırmaya çağırmış; şu koşulları öne sürmüştü:

'Padişah, BMM'ni tanıdığını bildirmeli; eskisi gibi İstanbul'da oturmalı, ama BMM yönetimi şimdilik Ankara'da kalmalı; İstanbul'da hükümet adı altında bir kurul kalmalı; Padişaha BMM'nce maaş ödenmeli'.

Ancak, Tevfik Paşa bu koşulları kabullenmemişti.[4] Bu gelişmeler üzerine Kemal'le Tevfik arasında semeresiz telgraflar alınıp verilmişti. İspanyol tarihçisi Jorge Blanco Villalta'ya göre, Vahdettin, Bağlaşıklar'ın Mustafa Kemal'i de Londra konferansına çağırmalarından çok kaygılanmış; kendisini bir kukla gibi kullananların o sırada onu terk etmeye başladıklarını hissetmişti. Bu konuda Mustafa Kemal başarılı olursa, bu, padişahlığın ve Osmanlı hanedanının sonu olabilirdi.[5] Sonuçta, Mustafa Kemal, BMM'nin, ayrı olarak çağrılırsa, Londra'ya bağımsız bir kurul göndermesi için BMM'den yetki almıştı.[6] Bunu takiben, Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığında, Osmanlı kurulundan ayrı ve bağımsız bir delegasyon seçilmişti. Delegasyon, ancak resmen çağrılırsa Londra konferansına katılacaktı; ama vakit kazanmak için ve Misak-ı Milli'de saptanmış olan ulusal emelleri gerçekleştirmeye çalışmak amacıyla kesin yönerge aldıktan sonra, Antalya yoluyla Roma'ya hareket etmiş;[7] orada, delegasyon mensupları konferansa resmen çağrılmış olduklarına dair İtalya

Dışişleri Bakanı Kont Sforza'dan güvence aldıktan sonra Londra'ya hareket etmişlerdi.[8] Konferansın öngününde, Bekir Sami başkanlığındaki Kemalist kuruluyla Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul kurulu, aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakarak birleşmişlerdi ve bu da özellikle İngilizleri hüsrana uğratmıştı.[9] Yine konferansın öngününde, Rumbold'un Curzon'a 8 Şubat'ta bildirdiğine göre, Padişah, Londra konferansıyla ilgili gelişmeleri yakından izliyor ve Ankara yönetiminin, Türkiye ile Bağlaşıklar arasında olumsuz bir durum yaratması olasılığının kendi durumunu etkilemesinden kaygılanıyordu.[10] [11]

Öte yandan, 25 Şubat 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Mustafa Kemal, yaveri Salih, İsmet ve bir süre önce Ankara'ya geçmiş olan Fevzi Paşa ile birlikte savaş kesimini teftiş etmek amacıyla Ankara'dan ayrılmış; Eskişehir ve dolaylarını teftiş ettikten sonra karargâha dönünce şu konuşmayı yapmıştı:

'Kahraman askerlerimizin süngülerinden akan kan, Türkiye'nin kutsal topraklarına hayat veriyor ve bu, sevgili ulusumuzun bağımsızlığı için bir anddır (yemindir). Tarih, Türk'ün köle olduğunu asla kaydetmemiştir ve kaydetme-yecektir. Anadolu'nun bağımsızlık umutlarını boğmak için -Padişahtan en küçük yetkiliye kadar - (birkaç kişi dışında) İngilizlerle entrika çevirenler, Ordu'muzun gücü, enerjisi ve azmi karşısında hüsrana uğramışlardır. Yaşasın kahraman askerler!'[11]

1

BTTD, 17.2.1969, s.17; Saral, s.229.

2

İDA, FO 371/6464/E 1006; DBFP XVII/1: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 20.1.1921; İngiliz Kabinesi toplantısı, Londra, 20.1.1921.

3

İDA, FO 371/6464/E 1201; DBFP XVII/1, s.29: Hardinge'den Rumbold'a gizli telgraf, Paris, 26.1.1921.

4

Mustafa Kemal - Tevfik Paşa telgraflaşmaları, 28.1.1921; Söylev II, s.384-385; Speech, s.469; İDA, FO 371/6465/E 2021: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 7.2.1921.

5

Villelta, s.282.

6

Adıvar, s.243; Tarih IV, s.78.

7

İDA, FO 371/6465/E 1622: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf,

İstanbul, 4.2.1921.

8

BMM.ZC., c.8, 31.1.1921, s.36; ASD, s.157-159; Söylev II, s.469-489; Sforza, s.51-66; Davison, s.188.

9

İDA, FO 371/6507/E 387: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 3.3.1921.

10

İDA, FO 371/6465/E 1694: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 6.2.1921.

11

İDA, FO 371/6467/E 3343: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 25.2.1921. Yukarıdaki metin İngilizceden çevrilmiştir.

Londra Konferansı

21 Şubat'tan 10 Mart'a kadar süren Londra konferansında[1] kesin bir çözüme varılamamış ve 10 Mart günü, İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris'e, Yunan ordusunun Anadolu'da Kemalistlere karşı harekâta geçmede özgür olduğunu bildirmişti.[2] Ancak, konferans günlerinde Padişah Vahdettin İngilizlerle entrika çevirmeyi sürdürüyordu. Lord Curzon'un 2 Mart'ta Rumbold'a bildirdiğine göre, o hafta içinde kendisine nezaket ziyaretinde bulunmuş olan 80'lik ve hasta Sadrazam Tevfik Paşa, ona Padişahtan şu mesajı iletmişti:

'Padişah, ülkesinin ve tahtının tek ümidinin Türkiye ile İngiltere arasındaki eski dostluğun diriltilmesine dayandığına inanıyor. Bu dostluğu en iyi biçimde diriltmeye hazırdır'.

Curzon ona şu yanıtı vermişti: 'Barış sonuçlandırılıncaya kadar İngiltere kendi bağlaşıklarıyla sıkı işbirliğini sürdürmek sorumluluğu altındadır ve bağımsızca davranamaz'.[3]

1 Nisan 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Londra konferansı başlarken Osmanlı kurulu başkanı Tevfik Paşa'nın, Türk savını savunmayı Bekir Sami ve kuruluna bırakmış olması Padişahı epeyi kuşkulandırmıştı. Tevfik Paşa'nın oğlu ve Padişahın yaveri Ali Bey'in tüm uğraşılarına karşın, son günlerde, Padişahın Tevfik Paşa'ya karşı olan duyguları epeyi sertleşmişti. Vahdettin, Tevfik Paşa'ya gönderdiği mesajda, Ulusçuların Babıali zararına ortam (zemin) kazanmalarını sağlayıcı ve onları güçlendirici davranışlardan kaçınmasını ve İngiltere'yi Türkiye üzerinde örtülü güdüm kabulüne inandırmasını yönermişti. Öte yandan Damat Ferit, muhalefet önderlerinin 13 Mart'ta İstanbul'da yapılan toplantısında, hükümetle Ulusçular arasında bir anlaşma olursa Padişahlık imtiyazlarının kaldırılması olasılığından kaygılanan Padişahın Tevfik Paşa'ya olan tüm güvenini yitirmiş olduğunu öne sürmüştü.[4]

3 Mart 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu şunları belirtiyordu:

‘Padişahın, İngilizlerin ve Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin ellerinde aciz bir alet olduğu yolundaki ulusçu propaganda hala sürüyor. Bizzat Padişah, ulusçu kurulun etkisine dayanamayacağına kuşkulanmış olduğu Tevfik’i Londra’ya göndermiş olmanın akıllıca bir davranış olmadığına inanıyor. Padişah, Ulusçular Londra’da kendi programlarına göre ödünler sağlamayı başarırlarsa durumun daha da karışmasını beklemektedir. Önsezi şunu gösterir: Kemal, Londra’da başarı sağlarsa, ikinci özgürlük kahramanı olarak karşılanacak ve Padişahın saygınlığı, Balkan savaşlarında Enver’in Edirne’yi kurtarışı sırasında tahtta olan Padişah gibi gölgede kalacaktır’.[5]

Rumbold da 8 Mart’ta Curzon’a gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu: ‘Padişah, bana 7 Mart’ta göndermiş olduğu özel mesajda, Londra’daki gelişmelerin Türkiye’ye karşı daha iyi bir tutum izleneceğine ve Türk sorununu çözümleme şansını artırmış olduğuna değinerek bundan memnun kaldığını bildirmiştir’.[6] Yine Rumbold, Curzon’a aynı gün gönderdiği ikinci gizli telgrafta şöyle diyordu:

‘Selefimin de sık sık belirtmiş olduğu gibi, Türkiye’de, Padişahın kişisel durumunu güçlendirmenin ve ülkedeki ılımlıların onun önderliği altında toplanmalarının gerekli olduğunu İngiliz yönetiminin unutmayacağına güveniyorum. Padişah, İngiltere’nin hoşgörüsünü sağlama çabalarında içtendir ve uygun koşullar içinde yararlı bir rol oynayacak kadar zekidir’.[7]

Curzon’un 15 Mart’ta Rumbold’da bildirdiğine göre, Sadrazam Tevfik Paşa, o gün öğleden sonra, vedalaşmak üzere kendisiyle (Curzon’la) görüşerek, İngiltere’den iyi duygularla ayrılmakta olduğunu bildirmiş; Padişahın İngiltere ile daha sıkı işbirliği yapmayı; bir anlaşma ve ittifak kurmayı dilediğini yinelemiş; ancak, Tevfik Paşa, İngiltere’nin o sırada öteki Güçlü Devletler’le sıkı işbirliği içinde olmasını benimseyerek bu denli çözümün pratik olmadığını ve İngiltere’ce olumlu biçimde dikkate alınamayacağını anlayarak bu biçim bir öneride bulunmaktan kaçınmış olduğunu; efendisi Padişahın aklındakilerini, onun ne gibi bir geleceğe baktığını Curzon’a bildirmeyi gerekli gördüğünü söylemişti. Curzon, Tevfik Paşa’ya, bunun o sırada olanaksız olduğu yanıtını vermekle yetinmişti.[8]

Bu sırada Anadolu Ajansı (14 Mart'ta) ilginç bir haber yayımlamıştı. Bu ajansa göre, Yeni Gün ve Hakimiyet-iMilliye gazetelerinin güvenilir kaynaklardan sağlamış oldukları bilgiye göre, Padişah, o sırada Londra'da bulunan Tevfik Paşa'ya gönderdiği gizli telgrafta, Trakya ve İzmir'le ilgili olarak soruşturma yapılması kabul edilirse Sevr Antlaşması'nın öteki koşullarını kabullenmesini ona emretmişti. Hakimiyet-i Milliye gazetesi bu konuda şu yorumu yapmıştı:

'Bir yandan Avrupa basını, Bağlaşık devlet adamları Sfor-za ve Briand gibi Bakanlar ve düşman ülkelerin başkanları Sevr Antlaşması'nın Türkiye için ölüm olduğunu açıklarken, öte yandan, Osmanlı Padişahı, bu antlaşmayı kabul ediyor. Padişah, yalnız kendi ulusunu değil, ulus adına bu yabancı devlet adamlarını da utandırıyor'.

Yeni Gün gazetesi de şunları eklemişti:

Bu telgraf, Padişahın, ulusu satanların elinde tutsak olduğunu kanıtlıyor. Onlar gibi Padişah da yalnız kendi çıkarları ve tahtıyla ilgileniyor. Türkiye'nin ve İslam'ın tarihinde, kendi ülkesini hain düşmanlara teslim etmiş bir Padişah değil, bir kuş bile yoktur'.[9]

Öte yandan, bir süreden beri Ankara'da alıkonmuş olan Ahmet İzzet Paşa, kendisinin Kemalist başkentinde kaldığı sürece Damat Ferit'in Sadrazam olması olasılığının var olduğunu öne sürerek İstanbul'a dönmeyi istiyordu. Bir süre sonra da isteği yerine getirilmişti.

Londra konferansı sona ermeden kısa bir süre önce Padişah, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a özel bir mesaj göndererek onunla görüşmeyi dilemişti. Bunun üzerine Rumbold, bırakışma koşullarına uyarak Fransız ve İtalyan temsilcilerinin de Padişahı görmelerini sağlamış; 23 Mart'ta her üç temsilci ayrı ayrı huzura kabul edilmişlerdi. Rumbold, Padişahla yapmış olduğu görüşmeyi aynı gün Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda şöyle anlatıyordu:

'Padişah beni iki saat bir çeyrek meşgul etti. Salonda Sultan, ben ve yardımcım Andrew Ryan'dan başka kimse yoktu. Sultan, kendi tercümanını salıverdi ve Ryan'ın tercümanlık etmesini buyurdu; sonra da, Londra'da yapılmakta olan konferansla ilgili olarak Mustafa Kemal'den Tevfik

Paşa’ya gönderilmiş olan üç telgrafa değindi ve Ankara’nın, kendi tahtını tehlikeye düşürmek ve kendi yetkisini kırmak amacı güttüğünü söyledi; şunları ekledi: “Anadolu’daki durum şöyledir: bir avuç haydut, orada, erki ele geçirmiştir. Sayıları azdır, ama tüm olarak halkın boğazına ilmiği geçirmişlerdir ve halkın itaatkâr, korkak ve yoksul olmasından yararlanmaktadırlar. Onların gücü, tek kaygıları kendi çıkarları olan 16.000 subayın desteğine dayanır... Ankara önderleri bu ülkede gerçek çıkarları olmayan, ülkeyle kan veya başka ilişkileri olmayan kişilerdir. Mustafa Kemal, kökeni bilinmeyen Makedonya’lı bir asidir. Onun kanı Bulgar, Yunan veya Sırp kanı olabilir. Türk olmayan, Arnavut, Çerkeş olan hepsi de birbirlerine benzemektedir. Onlar arasında tek bir gerçek Türk yoktur. Buna rağmen, ben ve hükümetim, onların önünde güçsüzüz. Onların kıskacı o kadar etkindir ki, propaganda vasıtasıyla bile Türklere ulaşmak olanaksızdır. Gerçek Türkler merkeze sadıktır, ama tehdit ediliyor veya aldatılıyorlar. Bu adamlar bana boyun eğdirmeye çalışıyorlar ve dıştan, Bolşeviklerden yardım sağlamaya uğraşıyorlar. Bolşevik-ler şimdi Türk hududuna yaklaşmıştır. Ankara önderleri onlarla hala entrika çeviriyor.’”[10]

Rumbold, yazısını şöyle sürdürüyordu:

‘Padişah, Ankara önderleri Halifeliği İstanbul’dan kaldırmaya yeltenirse bunun Avrupa için çok tehlikeli olacağını vurguladı. Onların, Londra’da yapılmış olan önerileri kabullenmeleri ümidinin olmadığını ekledi. Maceraperest olarak nitelendirdiği bu önderlerin gerçekte bir uzlaşmaya varılmasını istemediklerini; onların gerçek amacının iktidarı ellerinde tutmak olduğunu; tahta karşı tutumlarından ve kendisine karşı olan düşmanlıklarından kaygılandığını belirtti. Padişaha, İngiltere’nin Londra konferansında oynamış olduğu iyi rolden (!) söz ettim. Ona, konferansta öne sürülmüş olan önerilerin, uzlaşmaya varılmasına olumlu bir zemin hazırlamış olduğunu anlatım; yeter ki, iyi niyetli tüm Türkler Padişahın önderliği altında birleşsin; makul bir barış yapılması fırsatından yararlansın ve İngiltere’nin eski dostluğunu kazansın; ama, aşırı eğilimliler aşırı taleplerde direnirse, bunun sonucu olarak kararsızlık ve olaylar çıkmasından kaçınılamayacağını anlatım. Padişah beni büyük dikkatle dinledi ve bana teşekkür etti; ancak, iç durum onu çok meşgul ediyor’.

Bu söyleşi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle izlenmiş; yetkililerden Francis Osborne, 26 Mart'ta şu yorumu yapmıştı:

'Bir Kıralı (Konstantin'i) Atina dışında tutamazsak bir Padişahı İstanbul'da tutabileceğimiz çok kuşkuludur. Açıkça, Ulusçuların Londra konferansındaki inkar edilmez başarıları İstanbul'da tehlike duygusuyla karşılanmış ve hoşa gitmemiştir. Ancak, Ankara önderleri yurtsever maceraperestlerdir ve Londra'da onlarla yapmış olduğumuz görüşmelerden sonra onlara karşı Padişahı kullanamayız. En çok yapabileceğimiz, iki yanı birleştirmeye çalışmaktır ve her fırsattan yararlanarak bunu yapmalıyız... Padişaha gelince, kendisi birkaç kez istifa etmekten söz etmiş, ama, onun yurtseverliğine değinerek ve ona sempati göstererek, tahtta kalmaya inandırmıştı. Bu usule yine başvurabiliriz ve ona, şu anda istifa etmesinin kendi halkına karşı ihanet gibi görüleceği söylenmeli ve kendi adına ulusçular üzerinde etkimizi kullanabileceğimiz bildirilmelidir. Ancak, onlara (Kemalistlere) saldırmak üzere olan Yunanlıları finanse ettiğimiz söylenemez'.[11]

İngilizler Londra'da Bekir Sami'yle tutsak değiş tokuşu yapmak için bir anlaşma imzalamışlardı ve Ulusçular üzerinde etki kurduklarını sanmışlardı. Oysa ki, İngiltere Başbakanı David Lloyd George, perde arkasında Yunanlıları Kemalistlere karşı savaşa kışkırtıyor ve onlara mali yardım sağlamaya çalışıyordu.

Rumbold, Curzon'a aynı gün gönderdiği özel ve gizli yazıda şunları ekliyordu:

'Padişah, kendi kişisel durumu hakkında oldukça içtenlikle konuşmuştur. Kendisine miras kalmış olan şeylerin, Ankara önderlerinin taleplerine boyun eğmesini olanaksız yaptığını vurgulamıştır. İngiltere'nin desteğinden kesinlikle emin olursa görevine devam edeceğini; aksi halde durumunu sürdüremeyeceğini ve istifa edeceğini söylemiştir. Dilediği yardımı sağlayamazsa iyi niyet gösterisi ona yardımcı olamaz. İngiltere dünyada en yüce İslam gücü olduğu için ondan yardım dilemesinin kendisince hakkı olduğunu; bu reddedilirse, imkânsız olan görevini bırakacağını; bu olursa, kendi kişisel özgürlük ve rahatlığının sağlanmasını dileyeceğini belirtmiştir.

Rumbold, İngiliz yönetiminin Türkiye'de birliğin kurulmasını dilediğini; Londra'ya giden Türk kuruluna Ankara delegelerinin de katılmasını dilemiş olmasının nedeninin, Ankara'yı, gerçekleri görmeye sevketmek olduğunu; dağın tepesinde yasayan bir adamın gerçek dünya ile olan ilişkilerini kesmiş olduğunu; İngiliz yönetiminin, Ankara'nın, Batı'daki durumu kendi delegelerinin gözleriyle görüp anlamasını dilediğini bildirmişti. Padişah, Mustafa Kemal'i iyi bildiğini; 'onu 20 veya 30 yıl Londra'da konaklayınız; 24 saat için kendi dağına çıkarınız ve derhal eski tipine döner' diyen Padişah, Ankara'nın Londra uzlaşmasını kabulü için hiçbir ümit olmadığını; oradaki önderlerin akımlarını sürdürmeyi yeğ tuttuklarını eklemişti. Bundan sonra, Ulusçuların Anadolu'da muhalif bir Halife, hatta Padişah atamaları kaygısını belirtmişti. Rumbold yazısını şöyle sürdürüyordu:

'Onu (Padişahı), aceleyle davranmamaya inandırmaya çalıştım, ama Padişah görüşlerinde direndi. Ona, bu konuda size (Curzon'a) danışmaya söz verdim. Padişah bu korkularında haklıysa; istifa eder veya tahtından indirilirse, İngiliz yönetiminin, onun kişisel güvenliğini sağlamaktan başka ne yapabileceğini görmek güçtür. Padişahın dilediği yardım, uzlaşmaya çalıştığımız Kemalistlere karşı tüm gücümüzle Padişahı desteklemektir. Maalesef, aşırı eğilimliler hala erktedir ve aklı başında öğelerin tahtın etrafında toplanmalarına imkân yoktur'

Rumbold, bu yazıyla birlikte bazı ekler de göndermişti. Eklerden biri, Rumbold'un Padişaha göndermiş olduğu ve Londra konferansından sonra, Türkiye lehinde kaydedilmiş olan gelişmeleri anlatan bir andaçtı. Andaçta özetle şöyle deniyordu:

'Lord Curzon'dan almış olduğum yetkiye dayanarak, Majestelerinize şunları bildirmek isterim: kendileri (Curzon) Majestelerinizin en güç bir dönemde ülkenizin çıkarlarına hizmet etmedeki gayretlerinizden dolayı, hükümetinin sizlere olan büyük sempatisini belirtmek isterim.
İngiliz yönetimi, Yakın Doğu'nun yatıştırılması konusunda Majestelerinizin belirtmiş olduğu dileğe ve göstermiş olduğu güce büyük itimatları vardır. Londra konferansında öne sürülmüş olan önerilerin ülkenizi yatıştırmaya katkıda bulunacağını ümit eder. Majestelerinizin zeki yol

göstericiliği altında Londra önerileri Türkiye'ye en uygun fırsatı sağlamaktadır'.

Mesajda, ayrıca, Padişahtan, Doğu Sorunu'nun çözümlenmesinde etkisini kullanması dilenmişti.

Bu konuyla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda kimi yorumlar yapılmıştı. Bakanlık yetkililerinden Heathcote-Smith, 31 Mart'ta kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu:

'Bu görüşmede, Padişah, Ankara'nın küstah ve tehdit edici tutumu dolayısıyla, kendi durumu ve Halife olarak yetkisi konularında gerçekten kaygılarını beyan etmiştir. Onun sözleri, kendi ulusunu gayet iyice anladığını göstermektedir. Mustafa Kemal'le ilgili olarak söylemiş oldukları, Türkiye'de yapılacak devrimlerin tüm güçle yabancılar tarafından sürekli, daimi ve yerinde yapılmasının gerektiğini göstermektedir - aksi halde, Türk, kendi eski tipine döner ve devrimler değersiz olur'.

Francis Osborne adlı yetkili ise şu yorumda bulunmuştu:

'Kendi görüşümce, onuru incinmiş olan Padişah, durumu, ulusal açıdan değil, kişisel açıdan görüyor. Onun durumu, hiç kuşkusuz güçtür; ancak ulusal akımı, ülkede çıkarı olmayan ve Türk olmayan haydutların zulmü olarak göstermesi saçmadır. (İtalya'nın ulusal önderi ve çete başı) Garibaldi gibi, Mustafa Kemal de haydut ve yurtseverdir ve ona saygı göstermemek ve hayran kalmamak güçtür'..[12]

1

Bu konferansla ilgili olarak bkz. Sonyel II, s.126-132.

2

DBFP XV/1, s.367; Frangulis II, s.207.

3

İDA, FO 371/6466/E 2866; DBFP XV/1, s.68-69: Curzon'dan Rumbold'a yazı, Londra, 2.3.1921.

4

İDA, FO 371/6508/E 4193: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.4.1921.

5

İDA, FO 371/6507/E 3487: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no.100. 'Merkezi hükümet ve Ulusçular', 3.3.1921.

6

İDA, FO 371/6467/E 3065: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf,

İstanbul, 8.3.1921.

7

İDA, FO 371/6467/E 3066: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, 8.3.1921.

8

İDA, FO 371/6467/E 3343: Curzon'dan Rumbold'a gizli yazı,

Londra, 15.3.1921.

9

İDA, FO 371/6573/E 4854: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no.169, 7.4.1921.

10

Bu sırada, Kemalistlerle Bolşevik Ruslar arasında (16 Mart 1921'de), Moskova'da bir dostluk antlaşması imzalanmıştı.

11

İDA, FO 371/6467/E 3665: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, 22.3.1921; Osborne yorumu.

12

İDA, FO 371/6468/E 3765: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 23.3.1921.

İkinci İnönü Zaferi

Londra konferansı Doğu Sorunu'na tüm yanların kabullenecekleri biçimde bir çözüm bulamamıştı. Bu konferanstan dargın çıkan Yunanlılar sorunu silah gücüyle çözümlemeyi yeğ tutuyor; İngiltere Başbakanı Lloyd George'un da kışkırtmasıyla, 23 Mart'ta Türk Ulusçulara karşı harekâta geçiyordu. Yunan saldırısı sırasında Kemalist gücü Eskişehir'de mertçe direnmiş; Yunanlıları geri çekilmeye zorlamış ve böylelikle, Türkler, İkinci İnönü zaferini kazanmışlardı.[1] 4 Nisan 1921 tarihli İngiliz Deniz İstihbaratı raporuna göre, aralarında İzzet Paşa da olan Osmanlı kabinesi mensupları, bu zafer üzerine, Padişahın elini öpmek ve zaferi kutlamak amacıyla Saraya gitmişlerdi. Ancak, onların bu davranışı iyi karşılanmamıştı, çünkü o sırada Padişah Yunanlılardan çok Kemalistlerden korkuyordu. Ayrıca, oldukça vesveseli olan Vahdettin, Sultan Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden kısa bir süre sonra, başka bir Sadrazamın ülkeye dönüşünün, Tevfik Paşa'nın da yakında Londra'dan dönüşüne benzerliğini, kendisinin de tahttan indirilmesi olasılığına bağlamış; büyük korkuya kapılmıştı. Öte yandan, bir süre önce Ankara'dan dönmüş olan İzzet Paşa, Mustafa Kemal'e vermiş olduğu sözü tutarak kısa bir süre sonra kabineden istifa etmişti. Vahdettin, İzzet Paşa'ya pek güvenmiyordu.[2]

Bu sırada, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Anadolu ve İstanbul'daki Ulusçuların arasında daha ılımlı bir grubun meydana çıkması ve tüm akıma egemen olacak kadar etkili olması ümidini yansıtmaya başlamış; 13 Nisan'da Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda şunları belirtmişti:

'İzzet Paşa ve Bekir Sami gibi adamları kıyasen ılımlı saymak doğruysa, onların, kendileri gibi aynı görüşlere sahip öteki kişilerle birlikte yeni bir akımın nüvesini oluşturmalarına yardım etmek olanaklı olabilir. Böyle bir akım, birleşik bir Türkiye yararına Padişaha veya hiç olmazsa tahta bağlılık göstererek, Bağlaşıklar'la yapılacak yeni görüşmelerde, karşılıklı ödün verilmesi için çalışacaktır'.[3]

Yine bu sırada İstanbul'a dönen Tevfik Paşa, Londra konferansında uygulamış olduğu yöntem konusunda Padişaha bilgi vermiş; konferansın öngünününde hasta olduğunu; Osman Nizami Paşa, Fransız ve İtalyan devlet adamları Aristide Briand ile Carlo Sforza'nın önerisi üzerine, Türk çıkarlarının öne sürülmesini Anadolu kuruluna bırakmaya inandırıldığını; ancak, Padişahla yönetimin onayı alınmadan yapılacak herhangi bir anlaşmanın yasal olmayacağını İngiltere ve Fransa'nın anlamış olduklarını; Güçlü Devletler'in İstanbul'la Ankara arasında bir uzlaşmaya varılmasına büyük önem verdiklerini anlatmış; Padişah, bu davranışlarını onaylamazsa istifa etmeye hazır olduğunu vurgulamıştı. Padişah, ona güveni olduğunu söylemiş, ama Anadolu'daki muhasım akımdan kaygılandığını eklemiş; Tevfik Paşa onu yatıştırmaya çalışmıştı.[4]

Vahdettin'in Özgeçmişi

Son Osmanlı Padişahı Mehmet Vahdettin 2 Şubat 1861'de İstanbul'da doğmuştu. Babası Sultan Abdülmecit, annesi Gülistu Kadın'dı. Doğumundan kısa bir süre sonra babası ölmüş; annesi tarafından yetiştirilmişti. Onun yetiştirilmesinde Abdülhamit de rol oynamıştı. Sarayda birçok şehzadelerin en küçüğü olduğu için rahat bir yaşam sürmüştü. Okumaya meraklı idi; müzikten hoşlanırdı. Orta boylu, bedenen zayıftı. Az konuşur, birini dinlerken uyur gibi bir hal alırdı. Sarayda cariyeler arasında büyüyen ve gençliğinde yakışıklı olan Vahdettin kadınlardan çok hoşlanırdı.

Padişah Abdülhamit tahtından indirildikten sonra yerine V. Mehmet Reşat geçmiş; veliahtlığa Yusuf İzettin getirilmişti. Vahdettin küçük olduğu için onun veliaht olma ümidi yoktu; ancak Sultan Reşat, Vahdettin'e ikinci veliaht unvanını vermiş; Yusuf İzzettin'in intiharı üzerine de Vahdettin resmen veliaht olmuştu. Ancak, İttihat ve Terakki Partisi önderi Mehmet Talat Paşa Vahdettin'den hiç hoşlanmıyor; onun veliahtlığını istemiyordu. Sultan V. Mehmet yaşamını yitirince, Talat Paşa, V. Murat'ın oğlu Selahattin Efendi'yi tahta çıkarmak istiyordu. İttihat ve Terakki Partisi de bu kararı almıştı. Bunu duyan Vahdettin, o tarihten sonra İttihatçılara düşman olmuştu. Ancak, çok geçmeden Selahattin Efendi ölünce veliahtlık kesinlikle Vahdettin'e kalmıştı.

Bu arada, Avusturya imparatoru ve Macaristan kıralı Francoise Joseph'in ölümü üzerine, Veliaht Vahdettin, cenaze törenine katılmak üzere Viyana'ya

gönderilmiş; Avusturya'lılar tarafından parlak biçimde karşılanmıştı. Almanya imparatoru II. Wilhelm onu ülkesine davet etmişti. Vahdettin, maiyetinde Mustafa Kemal Paşa ile Albay Naci Bey olmak üzere, 1917 yılı Aralık ayında Almanya'ya gitmiş; askeri erkan tarafından iyi karşılanmıştı. Veliaht, orada, Almanya orduları yüksek kurmayı Mareşal Hindenburg ve General Lu-dendorf ile görüşmüştü. Öğleyin, Almanya imparatoru Vahdettin'i ziyarete gelmiş; birçok generallerle birlikte yemek alınmıştı. Yapılan görüşmeler sırasında imparator ve Hindenburg, Türk ordusunun Çanakkale'de göstermiş olduğu kahramanlık ve başarılardan ve Mustafa Kemal'den övgüyle söz etmiş; bu etkinliklerden sonra Vahdettin'le maiyeti 1 Ocak 1917'de İstanbul'a dönmüştü.

Bir süre sonra, influenzaya tutulmuş olan Sultan Mehmet Reşat, 3 Temmuz 1918'de yaşamını yitirmiş; bunun üzerine, Vahdettin, 4 Temmuz'da, 58 yaşında, 36. Padişah olarak tahta geçmişti. O sırada Karlsbad'da tedavide bulunan Mustafa Kemal Paşa, Padişahın başmabeyincisine bir telgraf göndererek, cülusundan dolayı yeni Padişahı kutlamış; şunları belirtmişti: 'Efendimizin tahta cülusları, bendenizde vatanımızın saadet ve selâmeti nokta-i nazarından fevkalade ümitler tevlit etti... Vatanın, milletin, ordunun baziçe olmaktan halas edileceği kanaaat-i tammesi tesiri vakii tadil eylemiştir. Ubudiyet ve tazminat-i çakeranemin zat-i şahaneye arzını rica ederim'.[5]

Vahdettin'in tahta geçmesi üzerine, Madrid'deki İngiliz elçisi Lord A. Hardinge, İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'a 9 Temmuz 1918'de şu gizli yazıyı göndermişti:

'Bugün, Türkiye'nin Sultanı Vahdettin'le ilgili olarak gö-

rüşmüş olduğum Prens Aziz Hasan, onun [Vahdettin'in] pek yetenekli bir adam olmadığını; zulüm ve kine meyleden bir entrikacı olduğunu, Enver Paşa ile İttihat ve Terakki Komitesi'ne güçle ve kalben karşıt olduğunu söylemiş; şunları eklemiştir: "II. Sultan Abdülhamit'in yönetimi günlerinde, kardeşinin hizmetinde faal bir casustu; ama şimdi herhalde epeyi dikkat ve ihtiyatla davranacaktır. Bütün Osmanlı şehzadeleri gibi, o da, sıkı ve sürekli nezaret altında yaşamıştır. Daha önceki değersiz ve uykulu Sultana oranla daha genç ve yetenekli olmakla birlikte, onun tahta geçişi Türk siyasasında herhangi bir değişiklik yapmayacaktır, çünkü İttihat ve Terakki

Komitesi bu siyasetin iplerini hala elinde tutuyor ve bu örgüt kolayca devrilemez'.[6]

Rumbold'un 21 Nisan'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu '1920 Yılı Türkiye Raporu' adlı belgede, danışmanlarından Andrew Ryan, Vahdettin'in özgeçmişini şöyle anlatıyordu:

'Sultan Prens Vahdettin 4 Haziran 1918'de Sultan VI. Mehmet olarak tahta çıktı. 1861 yılı Ocak ayında doğdu (?); Sultan Abdülmecit'in hayatta kalan son oğludur. Şehzade olarak İstanbul boğazı kıyısındaki kendi evinde inzivayı bir yaşam sürdü. Türk çevrelerinde İttihat ve Terakki'nin muhalifi olarak bilinen Vahdettin, siyasi hayatta açık bir rol oynamadı. Kendisi oldukça zeki, hoş ve terbiyeli birisidir ve görünürde ülkesine hizmet etmeyi; hanedanını korumayı ve ülkesindeki çeşitli unsurlara adaletle işlem yapılmasını diler... Onun zayıflığı, korkaklığı ve ihtiyatlı davranışı, daha güçlü bir adamın yapabileceği, tahtı üstün bir etmen biçimine getirmesine engel olmuştur. Bağlaşıklar'ın siyasası, onu bir alet gibi kullanmak ve durumunu güçlendir-mekse onlara olağanüstü hizmette bulunacaktır.

Bırakışmayı izleyen dönemde meydana gelmiş olan karmaşık durumun üstesinden gelebilmesi için devlet adamlarına ait üstün niteliklere, Bağlaşıklar'ın desteği olmadan sahip olması gerekecekti. Görünürde onun içten inancı, Türkiye'nin kurtuluşunu sağlamak için İngiltere'nin hoşgörüsüne dayanır. Zarif görünümlü ve son derecede asabi olan Vahdettin oldukça acınacak (patetik) bir kişidir; ancak, gayet güç bir görevi vakarla sürdürmektedir. Konuşurken büyük asabiyet gösterir, ama konuşması yavaşça düzelir; görüşlerini güçle ve açıkça serdeder; ama konuları birbirine karıştırır. Biraz Fransızca bilir, ama bu dilde konuşmaz. Özel hayatında iskânsal yoktur, ancak, sorunlardan kurtulmak için kadınların dostluğuna sığınır... Onun Veliaht Abdülmecit'le olan ilişkileri kopacak kadar gerilmiştir. Damat Ferit Padişaha çok bağlıdır. Padişahın İzzet Paşa'ya karşı önyargıları vardır. Tahtını yitirme korkusuyla ve kendi hanedanının ve Halifeliğin geleceği hakkında kuşkuludur'. [7]

1

İDA, FO 371/6467/E 3613; 6508/E 4200; DBFP XVII/1, s.97-98: Sir Eyre Crowe yorumu, Londra, 22.3.1921.

2

İDA, FO 371/6498/E 6250: İngiliz Gizli Deniz İstihbarat Raporu, 4-10.4.1921.

3

İDA, FO 371/6468/E 4615: Rubold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 13.4.1921

4

İDA, FO 371/6513/E5730: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no, 197; 21.4.1921.

5

Şapolyo, s.458-462; Mango 176-177

6

İDA, FO 371/3410/12379; Hardinge'den Balfour'a gizli yazı, Madrid,

9.7.1918

7

İDA, FO 371/6469/E 5233: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 27.4.1921; Türkiye Yıllık Raporu, 1920.

Londra Konferansından Sonraki Gelişmeler

Bu sırada, Londra konferansında kararlaştırılmış olan kimi konularda, özellikle İngiliz savaş tutsaklarının Malta'daki Türk tutsaklarla değiş tokuş edilmeleri konusunda Kemalistlerle İngilizler arasında anlaşmazlık çıkmış; daha birçok sorunlarda bu ilişkiler adeta savaşa doğru yönelmiş; İngilizler, Kemalist limanlarını abluka etmeyi tasarlamış; açıktan açığa Yunanlılara yardımda bulunma tehdidi savurmuşlardı.[1] Ancak, Fransızlarla İtalyanlar, kendi çıkarları için Kemalistleri el altından destekliyorlardı. Bunun üzerine, Rumbold, 4 Mayıs'ta Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti:

'Bağlaşıklarımız (Fransa ve İtalya), Ankara'da aşırı eğilimlilerin zaferinden[2] yararlanarak Mustafa Kemal'le görüş birliğine varırlarsa, tek yasal yönetim olarak Padişahın yetkisini desteklememiz kendi çıkarlarımız yararına olacaktır. Dolayısıyla, İstanbul'la Ankara hükümetleri arasındaki farkı sürdürmeli ve her iki hükümet de birleşirse, Ankara hükümetinin ortadan kalkarak Padişah hükümetinin varlığını sürdürdüğü izlenimini vermeliyiz'.[3]

Bu gelişmeler kaydedilirken, İngiliz Yüksek Komiseri Rum-bold, yaz tatilini geçirmek üzere Londra'ya hareket etmeden önce, öteki Yüksek Komiserlerden ayrı olarak, İngiltere yönetiminin de dilediği gibi, Padişaha saygı gösterilmesini sağlamak ve onun, ülkede tek yasal kaynak olduğunu kendisine bildirmek amacıyla, 23 Mayıs'ta huzura kabul edilmiş; bu görüşmede tercüman olarak Andrew Ryan da hazır bulunmuştu. Padişah, ilkin, Yunanlıların İstanbul'a yakın yerlerde yapmış oldukları barbarlıklara değinmiş; onların bir imha planı uyguladıklarını öne sürerek, Müslüman halkın karşılaşmış olduğu korkunç sahneleri anlatmıştı. Rumbold, İngiltere yönetiminin, Padişahın sözünü etmiş olduğu olaylar konusunda soruşturma yapmak üzere o bölgeye bir komisyon gönderilmesine öncülük ettiğini bildirmiş; İzmit'le Yalova'daki durumun gerçekten kötü olduğunu kabullenmişti. Padişah, İngiliz yönetiminin bu konuda yapmış olduğu gayretlerden ötürü teşekkürlerini sunmuştu. Ona göre, bir yandan

Yunanlılar imha siyasası uygularken, öte yandan Ankara önderlerinin, kendi kişisel amaçları için olaylar çıkardıklarını; masum ve mustarip halkın her iki yanın da kurbanı olduğunu; kendi ülkesinde çılgınca görüşleri olan birçok kişiler bulunduğunu; Bolşevik yardımına güvendiklerini; Ankara'da Bekir Sami gibi ılımlı bir kişinin yerine Moskova'dan yeni dönmüş olan birisinin (Yusuf Kemal) atanmış olduğunu; tek çözümün, barışın İngiltere tarafından kurulmasına dayandığını; ancak bu barışın adalete dayanması gerektiğini; İzmir ve Trakya'daki nüfusun Türk olduğunu söylemişti.

Rumbold, İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un ilk fırsatta Anadolu'daki çatışmaya müdahale edeceğini; Kemalistlerle Yunanlılar arasındaki savaşın pek sürmeyeceğine inandığını, çünkü her iki yanın da uzun bir savaşı sürdürecek kadar kaynakları olmadığını bildirmişti. Padişah, Kemalistlerin Bolşeviklerden güç aldığını öne sürerek Bolşevik tehdidine yeniden değinmişti. Ona göre, Bol-şevikler, Kafkasya ötesine itilmeliydi; aksi halde, yalnız Türkiye'nin değil, tüm dünyanın barışı tehlikeye düşecekti. Ancak, Yunanlılar İzmir ve Trakya'da kaldıkları sürece Türkiye'nin yarası iyileşmeye-cekti. İzmir'le Trakya Türkiye'ye geri verilirse, Bağlaşıklar'ın deneti altında yansızlaştırılarak, Avrupa ile Asya arasında tampon bölge biçimine getirilebilirlerdi. Kritik duruma ancak bu biçimde son verilebilirdi; aksi halde, sonuç felaket olacaktı. Bundan sonra Padişah, İngiltere'ye karşı geleneksel hayranlık beslediğini ve Türkiye'nin tek umudunun İngiliz görüşlerini benimsemekle gerçekleşebileceğine inandığını eklemişti.

Vahdettin-RumboldgörüşmesiİngiltereDışişleriBakanlığı'nda ilgiyle izlenmiş; yetkililerden W. S. Edmonds bu konuyla ilgili olarak 1 Haziran'da şu çıkmayı kaleme almıştı:

'Şimdiki komplikasyonlar sona erdiğinde Padişahın görevinde kalacağını tahmin etmek olanaksızdır. Görevde kalırsa değerli bir dost olabilir. Bu arada, Türkler, iki hükümetin varlığından yararlar sağlıyorlar. Ankara, Bolşevik yardımıyla bize meydan okurken, İstanbul, Bolşevik hayaletini öne sürerek İngilizlerden yardım ve ılımlı ayrıcalık hakları istiyor. Gerçekte, Türkler, Bağlaşıklar'la Bolşevik-leri birbirlerine karşı koz olarak kullanıyorlar'.

Francis Osborne adlı yetkili şunları eklemişti:

‘İki hükümetli oyun, (Londra) konferansında başarılı olmuştur ve yine yararlı olabilir; ancak, Padişahın ve onun Dışişleri Bakanı’nın görüş ve demeçleri Ankara’nın bilinmeyen yönü dolayısıyla dikkate alınamaz’.[4]

1

Sonyel II, s. 146 vd.

2

O sırada Misak-i Milli zararına Bağlaşıklarla anlaşmalar imzalamış olan Bekir Sami, Dışişleri Bakanlığı’ndan istifaya zorlanmış; yerine, 16 Mart’ta 1921’de Ruslarla Moskova Antlaşması’nı imzalamış olan Yusuf Kemal (Tengirsenk) getirilmişti. Sonyel II, s.150 vd.

3

İDA, FO 371/6511/E 5263: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraf, İstanbul,

4.5.1921.

4

İDA, FO 371/6470/E 6213: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraf, 25.5.1921.

BÖLÜM 7

SAKARYA SAVAŞI VE SONRASI

(Temmuz - Aralık 1921)

Savaş Başlıyor

Bu arada, Bekir Sami'nin Londra'da Fransa, İtalya ve İngiltere ile imzalamış olduğu ve Misak-ı Milli'ye karşıt olan anlaşmaların BMM yönetimince kabul edilmemesi üzerine, Kemalistlerle bu Devletlerin araları açılmıştı.[1] Yunanlılar da işgal ettikleri bölgelerde Türklere karşı barbarlıklarını sürdürüyorlardı. Mali sıkıntı ve savaş bitkinliği içinde bulunan Yunan yönetimi, ikinci İnönü yenilgisinin yüzkarasını siler ve kendi yararına Türklerle en iyi koşullara göre anlaşmaya varır umuduyla bir zafer kazanmak için yeni bir harekâta hazırlık yapmaya başlamıştı.[1] [2] Bu amaçla karar alınmış ve Yunan Kıralı Konstantin, Yunan ordusunun başına geçmeyi kabullenerek 12 Haziran'da İzmir'e ulaşmıştı.[3]

7 Temmuz'da, Konstantin'in başkanlığında İzmir'de oturum yapan Yunan Savaş Konseyi, Yunan ordusunun Kemalistleri Ankara'ya kadar kovalamak kararını kabullendikten dört gün sonra, 11 Temmuz'da, Yunan saldırısı İzmir savaş kesiminde başlamıştı. İlkin, Yunan ordusu pek az direnişle karşılaşarak ilerlemiş; 13 Temmuz'da Afyon Karahisar'ı işgal etmişti.[4] Üç gün sonra Türk-lerin her yanda yenilgiye uğratıldıkları bildirilmişti. Bu arada Kütahya ve Eskişehir de işgal edilmiş; Atina katedralinde dini törenler düzenlenmiş; tüm Yunan basını, kendi deyimlerince, 'Yunan tarihinin en büyük zaferinden' övgüyle söz etmişti.[5] Bu Yunan başarıları, İstanbul'da, Türk Ulusçulara karşıt olan çevrelerde bir akım başlatmış; bu çevreler, Kemalist orduları yenilirse bir hükümet darbesi yapmayı ve Damat Ferit'i yeniden erke getirmeyi planlıyorlardı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser vekili Frank Rattigan, 21 Temmuz'da Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti:

'Oldukça gizli ama güvenilir bir kaynaktan öğrenmiş olduğuma göre, Kemalist güçleri yenilgiye uğratılırsa, burada (İstanbul'da) bir hükümet darbesi yapılacaktır. Görünürde bu plana göre, erkteki kabinenin Kemalist yanlısı tüm üyeleri, aralarında Sadrazam ve Dışişleri Bakanı (Tevfik ve İzzet Paşalar) olmak üzere tutuklanacak ve Damat Ferit'in Sadrazamlığı altında yeni bir kabine kurulacaktır. Padişahın da bu planı desteklediği

bildirilmektedir. Böylelikle, Kema-listlerin saygınlığı kırılınca, Bağlaşık yanlısı bir yönetim, buradaki ve Anadolu'daki ılımlıları pekiştirerek Bağlaşık Devletler'le adil bir uzlaşma pazarlığına girişecektir'.[6]

Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville, Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzis'le görüşerek, Yunan yönetimine, Kemalistlere karşı kazanmış olduğu utku üzerine arabuluculuk zamanının gelmiş olduğuna inanıyorsa, doğrudan Lord Curzon'a başvurması gerektiğini bildirmişti. Buna yanıt veren Bakan, arabuluculukla ilgili herhangi bir davranışın Yunan çıkarlarına karşıt olacağını; öteki Bağlaşıklar'ın da bu konuda kendisiyle aynı görüşte olduklarını bildirmiş; Eskişehir'in Yunanlıların eline geçmiş olduğu haberinin ardından, Yunan ordusunun henüz bitmemiş olan görevini büsbütün yerine getirmesi görüşünde Yunan Başbakanı Gunaris'in kendi görüşüne katıldığını ve Kemalist akımının büsbütün çökmek üzere olduğuna inandığını Lord Granville'e bildirmişti. İngiliz elcisinin Yunan yönetimine yapmış olduğu bu öneri Yunan halkından gizli tutulmuş ve ancak 18 Mart 1922'de, Baltazzis'in Kathimerini adlı Yunan gazetesinde çıkan bir mektubunda açıklanmıştı. Yunan Generali Ioannis Metaksas, bu konuyla ilgili olarak anılarında şöyle der: 'Belirsiz bir utkuyla sarhoş olan Yunan yönetimi, İngiliz önerisine karşı çıkmış ve böylelikle ulusal soruna uygun bir çözüm bulunmasına ilişkin son fırsatı yitirmişti.[7]

Öte yandan, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri, Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı isyan çıkacağına inanıyordu. İngiliz Yüksek Komiser vekili Frank Rattigan, bu isyanın, Bolşevik-Enver grubu tarafından başlatılarak, savaşın sonuna kadar sürdürülmesi amacının güdülmesinden kaygılanıyordu. Rattigan, Yunanlılara aşırı davranmamalarını ve Ankara'daki 'ılımlıların' işbasına geçerek barışı imzalamalarını kolaylaştırmalarını önermiş; aksi durumda, tüm Türk halkının kendilerine karşı birleşerek direnişi belirsiz bir süre sürdürmeleri ve bunun sonucu olarak her iki yanın felakete uğraması olasılığına değinmişti.[8] Ancak, Yunanlıların bu beklenmedik başarısı Kemalist önderleri şaşırtmış; ama soğuk kanlılıklarından yoksun bırakmamıştı. Batı savaş kesimi Komutanı İsmet Paşa, kesin bir yenilgiden kaçınmak için, tüm sorumluluğu üzerine almış olan Mustafa Kemal'in izniyle, Türk ordusuna, Sakarya ırmağının doğusuna çekilmek buyruğunu vermiş;[9] Ordu, düzen içinde geri çekilmişti. Atina'daki İtalyan temsilcisi, Yunanlıların hemen hemen

hiçbir sahra topu ve savaş gereci ele geçirmediklerini ve pek az tutsak aldıklarını öğrenmişti. Bağlaşık çevrelere göre, Mustafa Kemal, Anadolu'nun içerilerine çekilmeye iki ay önce başlamış; tüm gereçleri, dahası, Eskişehir'deki silah atölyelerini daha önceden kaldırmış; geri çekilmeyi ustalıkla başarmıştı. Zaman, Kemalistlerden yanaydı;[10] [11] ama Yunan ilerlemesi sırasında durum o denli tehlikeli bir noktaya gelmişti ki, Kemalistler, Ankara'yı boşaltarak başkenti Kayseri'ye taşıma kararı almışlardı.[11]

Bu sırada İstanbul panik içindeydi. Padişahın yönetimini temsil eden İzzet Paşa, bu yönetimin korkularını dile getiriyor; düşmanca davranışların mümkün olan en erken vakitte sona erdirilmesini; İngiliz yönetiminin en azından kabulleneceği koşulları öğrenmeyi diliyordu. Onun dileğini Londra'ya ileten İngiliz işgal gücü Başkomutanı Tümgeneral Sir Charles Harington, 'Korku içindedirler ve ivedilikle davranıyorlar' diyordu.[12] İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Ankara'nın Misak-ıMilli üzerinde direnmeyi sürdüreceğini açıklamış olan İstanbul'daki Kemalist temsilcisi Hamit Bey'e, Kemalistlerin, Yunan başarılarının yaratmış olduğu yeni durumu hazmetmeleri gerektiğini bildirmişti.[13] Kemalistler açısından durum gerçekten oldukça ciddiydi.

1

İDA, FO 371/6492/E 5846: 30 Nisan 1921 tarihli rapor. Bu antlaşmalarla ilgili olarak bkz. Sonyel II, s.117 vd.

2

İDA, FO 371/6513/C 5898: Granville'den Curzon'a yazı, Atina, 6.5.1921.

3

İDA, FO 371/6517/E 6721: Lamb'dan Curzon'a gizli telgraf, İzmir, 12.6.1921

4

İDA, FO 371/6522/E 8176: Lamb'dan Curzon'a gizli telgraf, İzmir, 15.7.1921.

5

İDA, FO 371/6524/C 8397 ve C 8464: Granville'den Curzon'a gizli telgraflar, Atina, 20 ve 21.7.1921; FO 371/6473/E 8433: Rattigan'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 21.7.1921; FO 371/6527/E 9622: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu,

4.8.1921.

6

İDA, FO 371/6473/E 8433: Rattigan'dan Curzon'a gizli telgraf, 21.7.11921; FO 371/ 6527/E 9622: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 4.8.1921. Yine Rattigan, Curzon'a 26 Temmuz'da gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu: 'Babialinin resmi bir yetkilisi dün Mr. Matthews'a telefon ederek, Kazım Karabekir'in Padişaha bağlılık ve sadakat telgrafı göndermiş olduğunu bildirmiştir. Karabekir'in aşırı eğilimlilere karşı olduğu gözönünde tutulursa, bu haber oldukça önemlidir'. İDA, FO 371/6473/E 8613: Rattigan'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul,

26.7.1921.

7

İDA, FO 371/6524/C 8463; DBFP XVII/1, s.232-234: Granville'den Curzon'a gizli telgraf, Atina, 21.7.1921; Metaksas III, s.50; Renti, s.88; ayr. bz. Stratigos, s.240; Vakka, s.440; I Diki Ton Eks - Ralli'nin ifadesi, s.375-388.

8

İDA, FO 371/6524/E 8257: Rattigan'dan Curzon'a gizli telgraf, 24.7.1921.

9

İncedayı, s.81; Bayur, s.800; Altay, s.290.

10

İDA, FO 371/6523/E 8363: Osborne yorumu, Londra, 21.7.1921. Savunma Bakanı Fevzi Paşa, BMM'nin 22 Temmuz 1921 günlü oturumunda, 'ilerleyen Yunan ordusu mezarına yaklaşıyor' demişti. Tarih Vesikan, c.II, s.8.

11

İDA, FO 371/6525/E 8990: Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 6.8.1921; Arıkoğlu, s.237. Mustafa Kemal, Karadeniz'den ve Fransız savaş sahasından uzak olan Kayseri'yi yeni başkent olarak Sivas'a yeğ tutmuştu.

12

İDA, FO 371/6524/E 8739: Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 28.7.1921.

13

İDA, 6525/E 8886; DBFP XVII/1, s.339-340: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 1.8.1921.

Vahdettin’in Rumbold’la Yaptığı Yeni Görüşme

Bu olaylar kaydedilirken, Padişah, 6 Ağustos’ta İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’u özel olarak huzura kabul etmiş;

Rumbold, ona, İngiliz Kiralının göndermiş olduğu şu mesajı tebliğ etmişti: ‘Padişahın, yakında, kendi komşularıyla barış içinde olan birleşmiş bir Türkiye’yi yönetmesini umut ederim’. Padişah bu mesajdan memnun olmuş; Kıralın sağlığını sormuş; hükümdarların birbirlerine karşı doğal bir ilgi gösterdiklerini ve Kıralla Bakanlarının Yakın Doğu sorunuyla ilgilendiklerini bildiğini söylemişti. Sözlerini sürdüren Vahdettin, Türkiye’nin o sıradaki ıstıraplarından sorumlu olanların tüm nüfusun yüzde 10’unu oluşturduklarını iddia etmiş ve savaşı durdurmak için İngiltere’nin neden müdahale etmediğini sormuştu. Rumbold, Bağlaşıklar’ın, Küçük Asya’daki savaşı durdurmak ve Yunanlılarla Türk Ulusçular üzerinde baskı kullanmak için ne denli pratik araçları olduğunu göremediğini; Bağlaşıklar’ın savaş ve düzensizlikten bıkıp usanmış olduklarını ve herşeyin üstünde barış dilediklerini vurgulamıştı. Padişah, kendisinin diplomat olmadığını, ama, Bağlaşıklar’ın İzmir’e, Ege’ye ve Karadeniz’e birkaç savaş gemisi göndermelerinin, o sırada çatışma durumunda olan yanların akıllarını başlarına toplamalarına neden olabileceğini öne sürmüş ve “60 milyonluk Alman ulusu Bağlaşıklar’ın buyruklarına uyuyor, ama Yunanistan gibi küçük bir devlet bunlara uymuyor; bu nasıl olur?” diye sormuştu. Rumbold, eski bir düşman olan Almanya’nın silahtan arındırılmış olduğu; ancak savaşın sonlarına doğru Bağlaşık ittifakına katılmış olan Yunanistan’ın çok miktarda silahı olduğu yanıtını vermiş; Padişah, o sıradaki savaşın süresizce sürüp sürmeyeceğini sormuş; sürerse, Anadolu’nun büsbütün yıkılacağını ve tüm ülkenin mahvolacağını belirtmişti. Rumbold, savaşın süresizce devam etmeyeceğini; ancak, müdahale zamanının henüz gelmediğini bildirmişti. Padişah bu sözlerden memnun olmuş ve hükümetinin, Ankara’daki yetkililerle temas kurmak için elinen geleni yaptığını; ama başarı sağlayamadığını; o sırada Fransa ile İtalya’daki Kemalist temsilcileriyle ilişki kurması için Salih Paşa’yı son

çare olarak bu ülkelere göndermek üzere olduğunu açıklamıştı. Rumbold'un daha sonra kaydetmiş olduğuna göre, Padişah, tüm görüşme sırasında kendisine dostça ve nezaketle davranmıştı.[14]

2 Eylül 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Padişah, o sırada erkte bulunan kabineye muhalefet ediyor ama herhangi bir değişiklik yapılmasını ve kabineye muhalefetten Bakanlar atanmasını tehlikeli görüyordu, çünkü yakında Ulusçularla Yunanlılar arasında başlayacak olan 'Ankara savaşında' Kemalistler yenilgiye uğratılırsa, savaşın öngününde siyasi sahada değişiklik yapılmasına neden olduğu konusunda kamunun kendisini suçlaması olasılığından çekiniyordu. Rapora göre, Padişah, savaşın kesin sonucuna kadar ihtiyatla davranacak ve Kemalistler Yunanlılarca Ankara'nın ötesine sürülürlerse kabinede değişiklik yapılmasından kaçınılamayacaktı. Bu değişikliğin alacağı şekil muhalefetin entrikalarına dayanıyordu ve herhalde ulusal savın Anadolu halkı arasında zayıflamış olmasının da bunda etkisi olacaktı.[15]

Bu sırada, Rumbold'un Curzon'a 7 Eylül'de bildirdiğine göre, İngiliz Yüksek Komiserliği baştercümanı, 4 Eylül'de, Osmanlı siyasetçilerinden, Sadrazam olarak Tevfik Paşa'nın yerini almaya çalışan ve Damat Ferit kabinesinde İçişleri Bakanlığı yapmış olan Reşit Bey'le görüşmüştü. Reşit Bey, barışın, yalnız İstanbul'da Padişah ve hükümetince imzalanarak onaylanabileceğini; çok geçmeden Ankara'nın başarısızlığa uğramış olduğunu kabulleneceğini ve çökeceğini iddia etmiş; Anadolu'nun her yanından seçilecek mil-letvekillerince oluşturulacak bir meclisten yana olduğunu; bu gibi bir meclisin Padişahın durumunu güçlendireceğini ve barış görüşmelerinin yeniden başlamalarına yol açacağını; Padişahın, Kemalist yönetimindeki bölgelerde yaşayan halka bir bildiri yayımlayarak, onları, savaşın korkunç felaketlerinden kurtarmada kendisine (Padişaha) yardımcı olmaya çağırabileceğini; bu denli bir bildirinin Mustafa Kemal'in sonu addedileceğini; ancak bu planın uygulanabilmesi için İngiliz desteğine gereksinim olduğunu vurgulamıştı. Reşit Bey, Rumbold adına Padişahla görüşmeyi önermiş, ama Rumbold buna karşı çıkmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri bu bilgiyi Londra'ya iletirken şu yorumda bulunmuştu:

Yaklaşık olarak her hafta, iktidarda olmasına inanan kimi yerel politikacı ilgimi çekmeye çalışır. İngiliz Dostları Derneği başkanı Sait Molla, Hürriyet

ve İtilaf Partisi başkanı Albay Sadık ve Mustafa Sabri Efendi, çeşitli tarihlerde desteğimi sağlamaya çalışmışlardır; ancak, ben, muhteris önderlerinin açgözlülükten başka birşey peşinde olmayan bu muhalefet gruplarıyla işlem yapmaktan dikkatle sakınırım'.[1]

Yine bu sırada, Sakarya ırmağı dolaylarında kanlı bir boğuşma başlamıştı. Sekiz gün süren savaş sonunda Kemalist ordusu Yunan ordusuna büyük bir darbe indirmiş; 18.000'den çok savaşçı yitirmiş olan Konstantin'in ordusu Eylül ortalarında geri püskürtülmüştü.[2] Bu yüce utkudan hiç de memnun kalmayanlar arasında Padişah Vahdettin de vardı. Olağan olduğu gibi kuşku ve vesvese içinde yaşayan Padişah, 1 Eylül dolaylarında Bağlaşıklar'a yanaşarak onların arabuluculuğuna başvuru zamanının geldiğini Tevfik Paşa'ya bildirmişti. Tevfik Paşa bunu kabineye yansıtmış ve kabine Anadolu'daki durum hakkında kesin bilgi sağlanmasını önermişti.[3]

Öte yandan Rumbold, 22 Eylül'de Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta şu bilgiyi veriyordu:

'Gizli ve güvenilir bir kaynaktan bildirildiğine göre, Tevfik Paşa, son günlerde yapılan kabine toplantısında, Anadolu'daki askeri durumun bir çıkmaza girdiğini söyleyerek, son zamanlarda diplomatlarla yapmış olduğu görüşmeler sırasında, Yunanistan Anadolu'yu derhal boşaltırsa, Trakya'nın o devlete verilmesini; İzmir bölgesinde de Yunanistan'a kimi ödünler verilmesini önermiş ve Bağlaşıklar'a resmen yaklaşma zamanının gelmiş olduğunu bildirmişti. Kabine üyeleri, bu konuda ilk davranışı Ankara'nın yapması gerektiğini öne sürerek buna karşı cık-mış; Tevfik Paşa, onlara, Sadrazam olarak kendi yetkisini kullanmak tehdidiyle karşılık vermişti. Tevfik Paşa'nın, bu davranışında Padişahtan esinlenmiş olduğu düşünce kaldırır. Çevrede dolasan görüşlere göre, yakında Damat Ferit yeniden Sadrazamlığa getirilecektir'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Forbes Adam bu konuda şu yorumu yapmıştı: 'Damat Ferit'in başkanlığı altındaki bir hükümet Ankara'yla ilişki kuramayacak ve onu etkileye-meyecektir; dolayısıyla, bir uzlaşmaya varılmasında bize yardımcı olamayacaktır'.[4] Bu arada, Kemalistler, 13 Ekim 1921'de Kafkasya Devletleri'yle oldukça yararlı Kars Antlaşmasını ve 20 Ekim'de de Fransa ile Ankara Antlaşması'nı

imzalayarak Bağlaşıkları bölmeyi; özellikle İngiltere ile Fransa'nın arasını açmayı başarmışlardı.[5]

Ankara - İstanbul İlişkileri

4 Kasım 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, 'İstanbul'da oldukça yetkili bir kaynaktan sağlamış olduğunu iddia ettiği şu bilgiyi Londra'ya iletmişti:

'İstanbul hükümetinin, Ankara yönetiminden, önemli konuları görüşmek üzere İstanbul'a bir temsilci göndermesini dilemesi üzerine, BMM yönetimi, Albay Süleyman Sırrı'yı Ekim ayı sonunda İstanbul'a göndermiş; bu kişi, Osmanlı Dışişleri ve Deniz Bakanlarıyla uzun görüşmelerde bulunmuştu. Bu görüşmelerin başlıca konuları, İstanbul hükümetinin yetkisi, Padişahın statüsü ve Türkiye'yi bir barış konferansında temsil edecek kurulun oluşumu idi. Ankara yönetiminin görüşleri şu noktalarda toplanmıştır:

1. Barışı sağlamak için İstanbul hükümetinin o güne kadar yapmış olduğu girişimler başarısız olmuştur;

2. İstanbul hükümeti, gerçekte, Padişahla Ankara'daki BMM arasında bir bağ olmaktan öteye gidememiştir;

3. Ankara yönetimi, Fransa yönetimiyle bir antlaşma imzalamıştır (Ankara Antlaşması) ve İtalya hükümetiyle de bir antlaşma imzalamak üzeredir.[6] Bu iki antlaşmanın sonucu olarak, İngiltere, iki bağlaşığının örneğini izlemeye zorlanacaktır;

4. Türk sorunları konusunda Avrupa'ya bir kurul gönderilecekse, bu kurul yalnız Ankara yönetimin temsilcilerinden oluşmalıdır;

5. Padişah, gerçek durumu anlamaz ve bu görüşleri kabul etmezse, sonuç, hem taht ve hem de İstanbul hükümeti için tehlikeli olacaktır'.

İngiliz İstihbarat Servisi, Padişahın çok güvendiği eski İçişleri Bakanına (ad verilmiyor) Ankara yönetimiyle öteki devletler arasında herhangi bir

anlaşma yapılsın veya yapılmasın, ‘son sözün, kendisine (Padişaha) ait olmasında direneceğini’ bir ajandan öğrenmiş olduğunu kaydediyordu.[7]

12 Kasım 1921 tarihli istihbarat raporu durumu daha da aydınlatıcı şu ek bilgiyi veriyordu:

‘Albay Süleyman Sırrı, Damat Ferit yönetimince çıkarılmış olan ve Ulusçuları asi ilan eden fermanın kaldırılması için İstanbul hükümetiyle görüşmelerde bulunmak üzere başkente gelmiştir. Sadrazamın çevresindeki bir ajandan öğrenildiğine göre, Padişah, 12 Ekim’de Şeyhülislamı huzura kabul etmiş; Şeyhülislam, Sırrı Bey’in bu konudaki görüşlerini ona anlatmış; Padişah, onu dikkatle dinlemiş, ama yanıt vermemişti. Tevfik Paşa da 13 Ekim’de huzura kabul edilmiş; saraydan ayrıldıktan sonra kabineyi özel

toplantıya çağırmıştı. Kabine, uzun tartışmadan sonra almış olduğu şu kararları Sırrı Bey’e de duyurmuştu: “Ferman, Halifenin askeri güçlerine muhalefet edenlere karşı çıkarılmıştı ve Halifenin o sırada askeri gücü olmadığı için zaman geçişine (mürur-u zamana) uğramıştır. Ulusçu yönetimi tanıyıcı yeni bir ferman çıkarmak gereksizdir, çünkü bu denli bir ferman, Avrupa’da, Halifenin Hristiyanlara karşı cihad ilân etmiş olduğu seklinde yanlış yansıtılabilir. Ulusçuların Padişahı tehditlerine gelince, Padişahın tahttan çekilmesi ülkenin iyiliği ve Ulusçuların yararına olmayacaktır. Ulusçuların bu denli bir yöntem önermiş olmaları, tutumlarında büsbütün hatalı olduklarını ve ülkenin iyiliği için çalışmadıklarını gösterir”’.

Albay Sırrı, bu noktaları Ankara yönetiminin dikkatine sunmak amacıyla ivedilikle Ankara’ya hareket edeceğini ve bu sorunu yeniden görüşmek üzere İstanbul’a bir diplomatik kurul gönderileceğini açıklamıştı. Ali Rıza Paşa, alınmış olan kararlar kesin ve değişmez olduğuna göre, böyle bir kurulun başarısızlığa uğrayacağı görüşünde idi. İstanbul’daki Ulusçu çevreler, Albay Sırrı’nın söz etmiş olduğu kurulun, Saruhan milletvekili Sabri, Muhtar ve Şeref Bey’lerden oluşacağına inanıyordu.[23]

Öte yandan, İstanbul’daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Harington 14 Kasım’da Padişah tarafından ilk kez huzura kabul edilmiş; kış mevsimini rahatlıkla geçirebilmesi için kendisine bir ev ayırmış olan

Padişaha teşekkür etmişti. Konuşma sırasında, Padişah, İstanbul ve Ankara yönetimlerini birbirlerine yanaştırmanın önemine değinmiş; Sadrazamla Bakanların bu konuda çaba gösterdiklerini; Türkiye'nin savaşa girmiş olmasını daima bir intihar olarak nitelendirdiğini söylemiş; İzmir'le Trakya boşaltılmazsa, bir anlaşmaya varılmasının umut edilemeyeceğini; yüce bir imparatorluk olan Türkiye'nin, orta derecede bir kırallık seviyesine indirilmiş olduğunu ve onun soysal (etnik) hudutları içerisindeki işlerini bizzat

kendisinin yönetme hakkına sahip olması gerektiğini vurgulayarak şunları eklemişti:

Ankara'daki aşırı eğilimlilerin sayısı yüzde on oranında bile değildir ve adil bir barış antlaşması yapılırsa, onlar, ortadan silinecektir. Türkiye, Yunan işgaline karşı birleşmiştir. Kendisinin (Padişahın) ve Bakanlarının Ankara üzerinde etkisi yoktur'.

Padişah, İstanbul'da barışı koruduğu ve yansız bir yöntem izlediği için Harington'a teşekkür ettikten sonra, İngiliz askerlerinin, başkentteki Türklerin duygularını incitmemek için daima dikkatle davrandıklarını söyleyerek onları methetmişti.[8]

Öte yandan, 26 Kasım tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Albay Sırrı, Kamil adını kullanarak BMM yönetiminin İçişleri Bakanına 21 Kasım'da gönderdiği gizli yazıda kısaca şöyle diyordu:

'Fransız ve İtalyan yönetimleriyle de anlaşarak, Irak ve Filistin'deki Müslüman halk arasında İngiltere'ye karşıt hiçbir propaganda yapılmadığına dair İstanbul yönetiminin İçişleri Bakanına güvence verdim... Saraydaki özel muhabirimizin açıkladığına göre, Padişah, Mustafa Kemal'e Mareşal, Gazi ve Ankara yönetiminin yüksek başkanı rütbe ve sıfatlarının verilmiş olmasından hiç de memnun olmamıştır. Nişan ve terfi verme Padişahın yetkisi içindedir; dolayısıyla, Ankara yönetiminin, Padişahın egemenlik haklarını kullanmış olması onu epeyi etkilemiştir'.[9]

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un da, 26 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda bildirdiğine göre, o sırada, İstanbul'daki

Bakanlar, Ankara yönetimine gittikçe daha çok boyun eğmeye başlamışlardı. Yalnız Sadrazam Tevfik Paşa

Kemalistlerle hiçbir işleme girişmeyeceğini söylemiş; İngiliz maliye uzmanı Sir Adam Block'la yapmış olduğu görüşme sırasında Ulusçuları 'asi' olarak nitelendirmişti.[10] Bu sırada, Yunanlılar, Batı Anadolu'da Padişahın egemenliği altında bir Anadolu Devleti kurmayı tasarlıyorlardı;[11] ancak bu davranışlarında başarılı olamamışlardı.

Yine bu sırada, 22 Kasım - 5 Aralık 1921 tarihli istihbarat raporuna göre, Padişahla Ankara yönetimi arasındaki anlaşmazlık yavaşça daha kötüye gidiyordu. İstanbul yönetimi, Ankara'nın temsilcisi Albay Sırrı aracılığıyla dileklerine vermiş olduğu yanıtı yetersiz bulmuş; Sırrı Bey yeniden İstanbul'a dönerek, Ankara'dan, ültimatom biçimini alan bir yanıt getirmişti. Bu yanıtta, Ankara'nın daha önceki dilekleri yinelenmiş ve Padişaha, tutumunu değiştirmesi için kısa bir süre verilmişti. Padişah yine olumsuz davranırsa, Ankara, Padişahın tahttan indirileceğine dair Şeyh Sünusi'den bir fetva almak tehdidinde bulunmuştu. İngiliz istihbaratına göre, Padişah, bu tehdide boyun eğmeyecekti; ancak, bu gelişmeler Padişahın aile çevresinde kaygı uyandırmıştı.[12] Padişahla Ankara yönetimi arasında çıkmış olan anlaşmazlık Osmanlı kabinesini de etkilemeye başlamıştı. Padişah kabinede değişiklik yapmayı yine düşünmeye başlamıştı. Olağan olduğu gibi, Damat Ferit yandaşları, fırsattan yararlanmaya çalışıyorlardı; ancak, İngilizler, kabinede değişiklik olursa Damat Ferit'in yeni kabinede yer almayacağına inanıyorlardı. Tevfik Paşa'nın yerine Sadrazam olarak Mahmut Muhtar Paşa'nın adından söz edilmişti; ama, Ali Rıza Paşa'nın daha uygun olacağına inanılıyordu. İngiliz istihbaratına göre, o sırada, Padişahla Kemal'in ilişkileri daha da kötüye gitmezse, bu denli bir kabine değişikliği yapılması olanaksızdı.[13] Öte yandan, İngiliz Yüksek Komiseri Rum-bold, İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa'yla da entrika çeviriyor; onun her fırsatta küçümsediği Mustafa Kemal'den kişisel olarak hoşlanmadığı için, Osmanlı hanedanını kurtarmak amacıyla Padişahı desteklemekten yana olduğunu kaydediyordu.[14]

Bu sırada Ankara'dan dönen ve daha önce İngilizlere 'güvenilir bilgiler sağlamış olan' bir ajanın hazırlamış olduğu şu rapor oldukça ilginçtir:

'Fransa ile ayrı barış imzalamış olan ve İtalya ile de bu denli bir barış antlaşması imzalamaya çalışan Ankara yönetimi, şimdi de İngiltere ile anlaşmaya varmayı dilemektedir. Henüz bütünlenmemiş olan savaş tutsakları değiş tokuşu, Anadolu'da iyi izlenim yaratmıştır ve şimdi birçok Türk-ler, ilk kez, İngiltere'nin sözünü tutmaya ve Türklere karşı adilce davranmaya hazır olduğuna inanmaktadır.[15] Ulusal yönetim, sağlamış olduğu Sakarya utkusundan coşmuştur ve Misak-ı Milli koşulları üzerinde direnmektedir. İngiltere, Yunanlılara tinsel ve edimsel yardımda bulunmayacağına dair Türklere güvence verirse, İngilizlerle anlaşmaya varmaya hazır olacaklardır. İran, Azerbaycan ve Kafkasya devletleriyle yapılmış olan anlaşmalardan sonra Ankara yönetiminin durumu, Türklerin görüşünce epeyi güçlenmiştir ve şimdi İngiltere ile eşit koşullara göre görüşmeler yapılabileceğine ve daha önceki gibi, bunun kendilerine dikte edilemeyeceğine inanmaya başlamışlardır. Ulusçular, üç Bağlaşık'la barış yapılırsa, Yunanistan'ın kolay bir av olacağına inanıyorlar. İstanbul'la Ankara hükümetleri birleşecek, ama Padişaha tolerans gösterilmeyecektir, çünkü Ulusçuların savına ihanet ettiğine inanılmaktadır. Dolayısıyla, istifa etmeye ve ülkeden ayrılmaya zorlanacaktır.

Bunu yapmazsa ölümle tehdit edilecektir. Padişahın yerini herhalde Abdülmecit alacaktır. Ulusçular, Halifenin yerine yeni birisinin atanmasına İngiltere'nin müdahalede bulunmasına tahammül etmeyecektir'.

Kemalistlerin İngilizlerle barış yapmalarının koşulları olarak da şunlar gösteriliyordu:

'Misak-ı Milli prensipleri üzerinde durulacaktır; ancak, Ulusçular, İngiltere'nin kabullenemeyeceği koşullar öne sürmeyi dilemiyor. Buna karşın, İstanbul'un güvenliği teminat altına alınmak koşuluyla, İngilizlerin dilediği biçimde boğazlardan özgürce geçişi kabule hazır olacaklardır. Doğu Trakya'yı Meriç hattına kadar geri istiyorlar. İzmir konusunda İngiltere bir yana çekilerek Türk ordusuna, Yunanlılarla uğraşma fırsatını verecektir'.

Bu belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Francis Osborne tarafından 14 Aralık'ta şöyle yorumlanmıştı:

'Bunun büyük bir bölümü blöftür ve çok geçmeden, Ulusçular, yeni koşullar öne süreceklerdir. En önemli şey, uzlaşma koşulları üzerinde anlaşmaya varacağımız vakte kadar onların sondajlarını dikkate almamaktır'.

Bu belge 7 Aralık'ta İngiliz kabinesine sunulmuş, ama bu konuda kesin bir karar alınmamıştı.[16]

Öte yandan, Rumbold'un görüşünce, bu sırada İstanbul'daki Bakanlar Ankara yönetimine gittikçe daha çok boyun eğmeye başlamışlardı. Yalnız Sadrazam Tevfik Paşa, Kemalistlerle hiçbir isleme girişmeyeceğini söylüyor; İngiliz maliye uzmanı Sir Adam Block'la yaptığı görüşme sırasında, Ulusçuları 'asi' olarak tanımlıyordu. Sadrazama göre, Kemalistlerin o sırada karşılaşmakta oldukları güçlükler oldukça büyüktü. Kürt isyanını bastıracak kadar askeri güçleri olmadığı için Kürtlerle anlaşma yoluna gitmeyi umut ediyorlardı. Enver de onlara güçlükler çıkarıyordu. Yine Sadrazama göre, Fransızlarla bir anlaşma imzalamamış olsalardı 'aşırı taleplerinde' direnemeyeceklerdi.[17]

Rumbold, 6 Aralık'ta Curzon'a gönderdiği yazıda İstanbul yönetiminin ihmal edilmemesini, ama herhangi bir antlaşmanın etkili olabilmesi için bunu Ankara yönetiminin de desteklemesi gerekeceğini; Damat Ferit'in 'namuslu ve birinci sınıf tek adam' olmakla birlikte yararlı olamayacak kadar gözden düşmüş olduğunu bildirmiş, özetle şunları eklemişti:

'Ankara'yı aynı hizaya getirecek bir uzlaşmanın olanaklı olmayacağını ve Bağlaşıklar'ın hiçbiri Kemalistlere karşı savaşmayacağına veya savaşamayacağına göre, uzlaşmanın Kemalistlerin lehinde olacağını çoktan anlamış bulunuyorum. Bu durumdan yalnız Yunanistan zarar görecek olsa pek önemli olmayabilir. Bu devlet (Yunanistan), savaş durumu olmadan Anadolu'daki geniş bölgeleri koruma yeteneğinden yoksundur. Ancak, kendi çıkarlarımızı da gözö-nünde tutmak zorundayız. Musul ilindeki Kürtlere ve Hris-tiyanlara karşı olan tinsel sorumluluklarımız dışında daha başka yükümlülüklerimiz de vardır. Sonuçta, Türkiye'ye bırakılacak olan tüm ülkedeki uyruk halklara karşı olan ve saygınlık sorunu oluşturan

sorumluluklarımızı yerine getirmek için, az da olsa, elimizden geleni yapmamız gerektiği kanısındayım'.

İngiliz çıkarlarına gelince, Rumbold, bunları şu dört noktada toplamıştı:

'1. Türkiye, Panislamist propagandanın merkezi olmamalı ve böylelikle, bize bağlı olan Mısır ve Arabistan gibi ülkelerde sürekli olarak olay kışkırtmamalı;

2. Türkiye, bize Irak'ta kolayca saldıramamalı;

3. Boğazlar açık kalmalı;

4. Türkiye, kendi uyruklarımızın orada yaşayabileceği ve iş yapabileceği, dayanılabilir bir ülke olmalıdır'.

Yazısını sürdüren Rumbold, 'büyük değeri olan' Padişaha karşı destek beyan etmiş; onun etkisinin o sırada büsbütün askıda bulunduğunu, ama Sultanlık katının, 'halk kitleleri üzerindeki etkisini süresiz olarak yitiremeyecek kadar oldukça saygıdeğer bir kuruluş olduğunu'; onun etkisi yenilenirse, Padişahın İngiltere için 'yararlı bir kaynak olabileceğini' vurgulamıştı. Rumbold, ayrıca, İngiltere'nin Mustafa Kemal'le ilişki kurması 'nazariyesini (teorisini)' desteklemiyor; şöyle diyordu:

'Bu nazariyenin (İngiltere) Dışişleri Bakanlığı'nda egemen olmadığını biliyorum, ama öteki daireleri ve danışmanlarını gittikçe etkiler gibi görünüyor. Kişisel olarak, ben, buradaki gelecekten çok umutlu değilim. Belki Ke-malistlere teslim olmak zorunda kalırız. Belki Bolşevikler, Enver'i, kendi naipleri olarak Ankara'da erke geçirebilirler. Şimdilik, sizin de önermiş olduğunuz gibi, Yunanlılarla Türkler arasında arabuluculuk yapmayı sürdürmeli; İstanbul'la Ankara'yı birbirine yanaştırmalı; bugüne kadar olup bitenleri bir düzene koymalı ve her iki Türk hükümetiyle, tüm Bağlaşıklar'ın katılacağı genel bir uzlaşma sağlamalıyız'.[18]

İDA, FO 371/6474/E 10273: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 7.9.1921.

2

Times gazetesi, Londra, 14.9.1921. Yunan Generali Ioannis Metaksas, Sakarya savaşında Yunanlıların, yaralılarla birlikte 30.000'e yaklaşık zayiat verdiklerini kaydeder. Metaksas III, s.576.

3

İDA, FO 371/6746/E 12085: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.11.1921.

4

İDA, FO 371/6530/E 10659: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 22.9.1921.

5

Sonyel II, s. 198 vd.

6

Gerçekte bu antlaşma yapılmamıştı.

7

İDA, FO 371/6478/E 13179: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1-14.11.1921.

8

İDA, FO 371/6535/E 12767: Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli telgraf, İstanbul, 15.11.1921.

9

İDA, FO 371/6497/E 13510: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 15-21.11.1921.

10

İDA, FO 371/6580/E 13914: Rumbold'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 26.11.1921.

11

İDA, FO 371/6480/E 13903; FO 371/7853/E 692: İngiliz Gizli İstihbarat Ra-porlari, 22.11.1921 - 5.12.1921 ve 16.1.1922.

12

IDA 6480/E 13903: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.11.1921 - 5.12.1921.

13

A.g. kaynak.

14

İDA, FO 371/6480/E 13903; DBFP XVII/1, s.518-520: Rumbold'dan Curzon'a özel ve gizli yazı, İstanbul, 10.12.1921.

15

O sırada Malta'daki Türk tutsaklarıyla Kealistlerin elindeki İngiliz tutsaklarının değiş tokuş edilmesi için anlaşmaya varılmıştı.

16

İDA, FO 371/6537/E 13664: İngiliz Genel Karargahı'dan İngiltere Savaş Bakanlığı'na yazı, ilişikte, İstanbul kaynaklı ve 29.11.1921 tarihli Gizli İstihbarat Raporu.

17

İDA, FO 371/6536/E 13327: Rumbold’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 29.11.1921.

18

İDA, FO 371/6480/E 13810; DBFP XVII/1, s.510-513: Rumbold’dan Curzon’a ozel yazı, İstanbul, 6.12.1921.

Yunan-Rum Eylemleri

Bu sıralarda, Yunanlılar, Osmanlı yönetimince seçimi onaylanmamış olan yeni Patrik Meletios Metaksas'ın da destek ve kışkırtmasıyla, Bati Anadolu'da Büyük Millet Meclisi'ne rakip olacak İyonya yönetimini kurmayı tasarlıyor; 10 Aralık'ta kurulmuş olan

Anadolu Derneği[1] adlı örgütün önderleriyle bu konuda görüşmelerde bulunuyorlardı. Bu denli bir yönetimin kurulmasıyla ilgili projeyi Anadolu Derneği öne sürecekti. Bunu, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Nikolas Votsis ilkin iyi karşılamış, ama 2 Aralık'ta, o sırada ülke dışına gitmiş olan Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris'in dönüşüne kadar görüşmelerin ertelenmesini önermişti. Öte yandan, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis de bunu destekliyordu. Bu konudaki görüşmelere Aralık ayının ikinci haftasında yine başlanmış; bunun sonucu olarak, derneğin yönetim kurulu, 9 ve 10 Aralık'ta, uzun süren tartışmalardan sonra aşağıdaki noktalar üzerinde anlaşmaya varmıştı. Bu noktalar, derneğin görüşlerini yazılı olarak istemiş olan Votsis'e gönderilen bir yazıya aktarılmıştı.

Aşağıdaki metin, Anadolu Derneği'nin konseyince onaylanmış olan müsveddenin İngilizcesinden çevrilmiştir:

'1. Yunanlılarca işgal edilmiş olan illerde Padişah adına geçici bir yönetim kurulacaktır. Söz konusu bölgenin askeri işgal altında bulunmasına karşın, orada ivedilikle milletvekili seçimleri yapılacak; Anadolu Derneği'nin gizli bir örgütü bulunan bölgelerde gizli seçimler yapılacak; derneğin siyasi programını uygulayacak olan bir meclis çağrılacaktır.

2. Mustafa Kemal'in güçlerini ve örgütünü ortadan kaldırarak ve bastırarak, Anadolu'yu, onun güçlerinden kurtarmak gerekmektedir; ama, ilk olarak yüce devletlerin müdahalesi veya arabuluculuğu için öne sürecekleri koşullara göre, Yunan yönetimiyle barış yapılmalı; sonuçta, Türkiye ile Yunanistan arasında bir ittifak kurulması için ortam hazırlanmalıdır.

3. Geçici yönetimce ve ‘Ulusal Meclisin’ onayıyla, adalet, polis ve öteki yönetim örgütleri kurulacaktır.

4. Yunan işgal ordusunun Başkomutanı, geçici yönetime, yeni hükümetin masraflarını karşılamak ve Mustafa Kemal’in güçlerine karşı eylemlere geçebilmek için kimi vergiler koyma izni vermelidir.

5. Yunan Başkomutanı, gönüllülerden oluşacak Anadolu ordusunun eğitim ve donatımından sorumlu olmalıdır. Bu ordunun er sayısı, tasarlanan geçici yönetimin askeri temsilcisinin de onayıyla, Yunan Başkomutanınca saptanmalıdır. Böylece, toplanacak olan ve hiç kuskusuz, birçok gönüllülerle berkitilecek olan bu güçler, çeşitli stratejik noktalarda Mustafa Kemal’in güçlerine karşı gönderilmelidir. Aynı zamanda, Yunan Başkomutanı, gerekirse, iyi Türkçe bilen kimi Yunan subaylarının Anadolu harekât ordusuna katılmasına izin verecektir.

6. Yukarıda önerilmiş olan ilgili ilk formaliteler bütünlen-dikten sonra, geçici yönetim, o sıradaki kabineyi, Anadolu Ulusal Meclisi’nin sempatisi olacak bir yönetimle değiştirmesi için Padişaha başvuracaktır.

7. Yunan yönetimi, Anadolu Derneği’nin İstanbul ve öteki yerlerdeki üyelerinin Bursa’ya taşınmalarıyla ilgili masrafı karşılayabilmesi için, ilk olarak, derneğin yönetim kuruluna 100.000 TL vermelidir. Bu paranın harcanan herhangi bir kısmı, Anadolu Ulusal Meclisi’nin açılışından hemen sonra, yeni belediye vergilerine yükletilerek Yunan yönetimine iade edilecektir.[2]

Yukarıda belirtilmiş olan 1, 3 ve 4. maddelerin Yunan Yüksek Komiserliğince tümüyle onaylanmadığı, 20 Aralık’ta derneğe bildirilmişti. Dolayısıyla, bu üç madde, Yunan çıkarları da dikkate alınarak değiştirilmiş; söz konusu bölgeden, ‘Sevr Antlaşma’sıyla saptanmış olan İzmir ve Trakya bölgeleri’ ibaresi çıkarılmıştı. Yapılmış olan değişiklikler sonunda yanlar metni kabul etmiş ve Yunan yönetimince de onaylanması için 27 Aralık’ta bir torpido gemisiyle Atina’ya gönderilmişti.[3] Ancak, bu örgütün gerçekleştirilmiş olduğunu kanıtlayıcı belge İngiliz arşivlerinde bulunamamıştır.

Ulusçulardan Nefret Eden İngiliz Yüksek Komiseri

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türklere ve genellikle Kemalistlere karşı nefret ve tiksinti duyuyor; ancak 'eski tip' Osmanlı Türklerine, özellikle Padişah Vahdettin gibi İngilizlere yaltaklananlara karşı biraz tolerans gösteriyordu. Bu sıralarda, İngiliz yönetiminin Mustafa Kemal'le ilişki kurmasına engel olmaya çalışıyor; her vesile ile Padişah Vahdettin'i desteklediğini açığa vuruyordu. 10 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği özel ve gizli yazıda şöyle diyordu:

'Ulusçular (Kemalistler)'le girişeceğimiz işlemlerde tutumlu davranmalıyız. Onların amacı, Ankara yönetimini İstanbul'da kurmaktır. Onların erkteki Padişaha karşı hiç toleransları yoktur ve Padişah şu üç seçenekle karşılaşacaktır: istifa, sürgün veya ölüm... Şimdiki durumda hem gücünü hem saygınlığını yitirmiştir, ama onun tahtından indirilmesi, ciddi düşünceli kamu arasında şok etkisi yapacaktır... Ankara'yı hizaya getirmemiz gereklidir ve onlarla işlemlerimizde kararlılıkla davranmalıyız. Padişahın kişiliği ve tahtta kalması arasında ayrım yapıyorum. Olağanüstü bir durumda onu korumaya söz vermiş bulunuyoruz. Bunun iki nedeni vardır: 1. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına bizim baskımızla izin vermiştir; 2. İstifa etmeyi ciddi olarak tasarlarken onu bu görüşten vazgeçirmiştik. Ancak, onun tahtında kalmayı sürdürmesi için hiçbir sorumluluk altında değiliz. Kendi görüşümce, Padişah, durumu oldukça umutsuz bir evreye gelinceye kadar görevinde kalmalıdır. Şu anda, pek az gücü vardır. Ankara'daki önderler ondan hoşlanmıyor ve Türkiye'deki halk arasında pek popüler değildir. Kemalistlere, İngilizlerle anlaşmaya vardıklarını gösterme fırsatını verirsek dost bir Padişahı terk ettiğimiz izlenimi yaratılmış olacak ve İslam Dünyası'nda Halifeliğin erkten düşürülmesine yardımcı olduğumuz sanılacak-tır'.

Rumbold'un iddiasına göre, Mustafa Kemal'le anlaşmaya varılamazsa Padişahla anlaşma yapılmasını destekleyen kimi öğeler vardı ve o sırada güçsüz olan ve sevilmeyen Padişahın ileride bir rol oynayabileceğini; Kemalistlerin onu ortadan kaldırarak yerine kendi 'mahlûklarını' koymayı dilediklerini kaydetmiş; Padişahın erkte kalmasını desteklemişti.[4] Dolayısıyla, Kemalistlerin, İngiliz Yüksek Komiserine güvenmemelerine ve eğer gerçekse, İngiliz yönetimine dolaylı biçimde yanaşmaya ve Bolşeviklerle daha sıkı bağlar kurmaya çalışmalarına şaşmamak gerekir.

Nitekim, 13 Aralık'ta Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti temsilcisi General Mihail Frunze bir kurulla birlikte Ankara'ya ulaşmış; parlak törenlerle karşılanmış;[5] bir ara gerginlik geçirmiş olan Türk-Rus ilişkilerinin iyileşmesine yol açmıştı. Onu, Sovyet Büyükelçisi Simeon [Semen] Aralov izlemiş; Rusya'nın çıkarlarını gözeterek Kemalist Türkiye'ye epeyi Sovyet yardımı sağlamıştı.[6]

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan, 17 Aralık'ta Veliaht Adülmecit'le özel olarak görüşmüştü. Veliaht, İngiltere'nin dünya savaşından önce Türkiye'yi terketmiş olmakla büyük hata işlemiş olduğunu; Türkiye'nin dostluğunun İngiltere gibi 'yüce bir devlet için' değerli olduğunu; ancak o devletin Türkiye'yi Rusya'ya karşı kurban ettiğini söylemişti. Ryan, İngiltere'nin tutumunun tek yanlı ve İngilizlerin ikiyüzlü olmadıklarını iddia edince, Veliaht tüm suçu İngiltere Başbakanı David Lloyd George'a yüklemiş ve İngilizlerin hala Ruslara yağ çektiği izlenimine sahip olduğunu göstermişti. Sözlerini sürdüren Abdülme-cit, Padişah Vahdettin'i, bırakışmadan bu yana devletin dizginlerini yitirmekle eleştirmişti. Bunun üzerine Ryan, güçsüz bir merkezi hükümetle ihtilalci bir Ankara yerine birleşik bir Türkiye görmeyi istediklerini iddia etmiş; Veliaht, bunun gerçekleşeceğine inandığını ve Ankara'nın, İzmir ve Trakya'yı düşmandan temizleyince, süresinin dolmuş olacağını söylemiş; boğazları İngilizlere armağan olarak peşkeş çekmiş; onların İngiliz denetiminde olmalarından memnun olacağını belirtmişti. Ryan, bu görüşmeyle ilgili olarak kaleme aldığı raporda Veliahtı 'içten ve geniş görüşlü, ama oldukça itici (kışkırtıcı) ve aşırı duygulu' olarak tanımlamış; tahta geçerse pek güvenilmez olacağı tahmininde bulunmuştu.[7]

1

Bkz. Adnan Sofuoğlu: Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul, 1996.

2

İDA, FO 371/7853/E 692: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no.496, 16.1.1922 -'Yunan Politikası', T/2, İstanbul, 14.12.1921.

3

A.g. kaynak, T/21, İstanbul, 29.12.1921.

4

İDA, FO 371/6480/E 13903; DBFP XVIII/1, s.518-520: Rumbold'dan Curzon'a özel ve gizli yazı, İstanbul, 10.12.1921.

5

İDA, FO 371/7881/E 147: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 6-19.12.1921.

6

Sonyel II, s. 190 vd.

7

İDA, FO 371/6481/E 14198: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 21.12.1921; ilişikte, Ryan'ın andacının sureti.

BÖLÜM 8

TÜRK SORUNUNA DİPLOMATİK ÇÖZÜM BULMA ÇABALARI

(Ocak - Ağustos 1922)

Yeni Arabuluculuk Deneyleri

1922 yılı girerken ilgili yanlar Türk sorununa diplomasi kanalıyla bir çözüm bulmaya çalışıyorlardı. Bu sırada Kemalistlerle görüşmek üzere Ankara’ya ulaşmış olan Cavaliere Alberto Tuozzi başkanlığındaki İtalyan Kurulu pek başarı sağlamadan 4 Ocak’ta İstanbul’a dönmüş; Tuozzi, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold’la görüşerek, Anadolu’daki durumu şöyle anlatmıştı:

‘Mustafa Kemal geçmişe oranla daha güçlüdür. Büyük Millet Meclisi’nin başkanı ve ulusçu güçlerin Başkomutanı sıfatıyla onun gücü bir diktatörün gücünü andırır. BMM yönetiminin amacı, Türkiye’nin gelecekteki başkentini Ankara’da veya Anadolu’da başka bir kentte kurmaktır. Padişah İstanbul’da kalacaktır. Mustafa Kemal, ulusal Meclisin başkentini Anadolu’da kurmakla İstanbul’daki hükümete yapılacak baskılardan kurtulmuş olacağını hesaplıyor. Başkenti Anadolu’da olacak bir Türk yönetimi çevredeki devletlerle veya onlara karşı entrika çevirmekte özgür olacaktır... Mustafa Kemal’den sonra gelen en önemli adam, kişisel dostu olan İçişleri Bakanı ve Malta sürgünü Fethi Bey’dir. Refet Paşa pek önemli değildir. Mustafa Kemal bir aksilikle karşılaşmazsa, Enver’in partizanları şimdiki durumda ona karşı tehlike oluşturamaz. Kemal’in amacı, üç Bağlaşık Devlet’le ayrı ayrı anlaşmalar yaparak Yunanlıları yalnız bırakmaktır... Ancak, (Türkler) bu siyasalarında başarısızlığa uğramış olduklarını anlamışlardır’.

Tuozzi, Türk Ulusçuların öteki ilişkileri konusunda da sağlamış olduğu bilgileri Rumbold’a aktarmıştı. Onun görüşlerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda büyük ilgi gösterilmiş ve yetkililerden Francis Osborne 9 Ocak’ta şu yorumu yapmıştı:

‘Signor Tuozzi’nin çizmiş olduğu tablo umutsuzluk yaratmıyor. Onun iddiasına göre Mustafa Kemal’in amacı, kendi diktatörlüğünü, İstanbul‘dan ve Halifelikten ayrı olarak büsbütün bağımsız ve Türk olan bir Anadolu’ya yaymaktır. Ancak, onun ülkesi silahlı çetelerin hüküm sürdüğü, hazi-nesi boş, savaş gereci olmayan ve ekonomik durumu oldukça kötü olan bir yer

olacaktır. Ayrıca, onun Bağlaşıklar'ı bölme planı da başarısız olmuştur. Tek umudu, Rusya'nın Kemalistlere sağlamış olduğu desteği üstlenecek olan Fran-sızlara dayanır. Bağlaşıklar, aralarındaki birliği sürdürür ve Padişaha bir antlaşma sunarak onaylatabilirlerse, Padişahın, Anadolu'ya başvurarak halkın desteğini sağlaması ve Kemal'i güç bir durumda bırakması olanaklıdır.'[1]

'Türk ulusal akımının önderinin Misak-ı Milli üzerindeki azmini iyi bilen İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a 15 Ocak'ta gönderdiği gizli telgrafta, Bağlaşıklar, Sevr Antlaşması'ndan çok daha iyi olan, ama Misak-ı Milli koşullarını büsbütün kapsamayan bir uzlaşma önerisinde bulunurlarsa ve Mustafa Kemal bunu reddederse, yeni önerilerin Padişaha sunulmasını; Bağlaşık Devletler'in tinsel desteğiyle, Padişahın 'şovenizmi ortadan kaldırmak amacıyla' kamunun yardımına başvurmasını önermiş; Yunanlılar Doğu Trakya'nın bir bölümünden ve İzmir'den uzaklaştırılır ve

Bağlaşıklar bu çözüm biçimini kendi araçlarına dayanarak, ne pahasına olursa olsun, uygulamak yönünde birleşirlerse, bunda başarı sağlanabileceği görüşünü öne sürmüştü. Onun bu görüşüyle ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Francis Osborne, 17 Ocak'ta kaleme aldığı çıkmada şu yorumu yapmıştı:

'... Burada, Sir Horace Rumbold, Ankara'da çözülme belirtilerinden söz ederken, Padişahın "passer en activi-te", Ulusçulara karşı harekete geçme zamanının geldiğine inanması önemlidir. Padişahın, antlaşmayı onaylayarak Anadolu'ya başvurması yine öneriliyor; ama bu başvuru başarısızlığa uğrarsa, antlaşmayı İstanbul bölgesi dışında uygulamak için aracımız yoktur. Sonra, ulusçu ordu hem Yunanlılar ve hem de bizim için hala bir tehlike oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bugünkü durumda yalnız Padişahla barış yapmak kumarını oynayamayız; bilakis, Kemal'le bir uzlaşmaya varmalıyız; ama durum değişebilir'.[2]

Bu sıralarda Padişah, yeğeni Prens Sami[3] aracılığıyla, 13 Ocak'ta Rumbold'a gizli bir mesaj göndererek, 'harekete geçme zamanının geldiğine inandığını' ve Ankara'nın yetkisine karşıt olarak kendi yetkisini kurmak amacıyla İngiltere'nin tinsel yardımı konusunda Rumbold'la görüşmeyi dilediğini bildirmiş; ancak Rumbold, Padişahı tek başına ziyaret

etmeyi usulsüz bulduğundan, öteki Bağlaşık Yüksek Komiserleriyle birlikte Saraya gitmeyi tasarladığını Curzon'a duyurmuştu. Fransız Yüksek Komiseri General Maurice Pelle o sırada İstanbul dışında olduğundan onun dönmesi bekleniyordu.[4] Curzon, Rumbold'un önerisini onaylamıştı.[5]

1

İDA, FO 371/7853/E 320: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, 6.1.1922; Osborne yorumu.

2

İDA, FO 371/7853/E 589; DBFP XVII, s.574-575: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 15.1.1922.

3

Rumbold'a göre, Prens Sami, üvey babası Ferit Paşa'dan daha az dengeliydi ve Ferit'i erke getirtmek düşü gören politikacılarla işbirliği yapıyordu.

4

İDA, FO 371/7853/E 676: Rumbold'dan Curzon'a özel ve gizli telgraf, 15.1.1922.

5

Padişahla bu görüşmenin yapılmış olduğunu gösteren herhangi bir belge İngiliz arşivinde bulunamamıştır.

Mustafa Kemal - Hüseyin Rauf İlişkileri

Bu sıralarda, bir süreden beri Kamu İşleri Bakanlığı yapmış olan Hüseyin Rauf'la Mustafa Kemal'in, kimi nedenlerden ötürü ve özellikle Kemal'in 'diktatörce davranışları' yüzünden arası açılmış; Rauf, 8 Ocak 1922'de görevinden istifa etmiş ve BMM'de Mustafa Kemal'e muhalefet eden ikinci gruba girmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 24 Ocak'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal'le Hüseyin Rauf'un arasının açılmış olduğunu bildirmiş; 19 Ocak günlü Vakit gazetesinde, Rauf'la birlikte Malta'da sürgün bulunmuş olan Ahmet Emin'in, Rauf Ankara'da Bakan iken onunla yapmış olduğu bir söyleşiyi dokuz sütun üzerinden yayımladığını; bu yazıda, Rauf'un, Halifelikle Padişahlığın eski yetkilerine yine kavuşması için mücadeleyi sürdüreceğini söylemiş olduğunu kaydetmiş; özetle şöyle demişti:

'Bana öyle görünüyor ki, Mustafa Kemal ve onu hâlâ sa-dakatla destekleyenler yine Bolşeviklere yönelmişlerdir... Mustafa Kemal, Padişahla daha iyi ilişkiler kurulmasından yana olan Envercilerin ve İttihatçıların muhalefetiyle karşı karşıyadır. Bu muhalefetin ipleri Berlin ve İsviçre'deki Türklerin ve Selanik'li sahte Yahudilerin elindedir.
Onlar, Mustafa Kemal'in durumunu sarsabilirlerse ve bu davranışları sonunda Padişah daha yetkili bir duruma gelirse, bu, Türkiye'nin lehine olacak ve Bağlaşıklar'ın görüşünce, Doğu'da barışçı bir uzlaşmaya varılmasını kolaylaştıracaktır'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Francis Osborne 1 Şubat'ta bu konuda kaleme aldığı çıkmada özetle şöyle diyordu:

'Tüm göstergelere göre, Mustafa Kemal'in durumu daha az güvence içindedir. Ulusçular da, ötekiler gibi, Yunanlıları Anadolu'dan çıkarma konusunda sık sık vermiş oldukları sözü yerine getirmeleri ve ilkbahar gelmeden önce barışı sağlamaları gerektiğini anlıyorlar. Ne olursa olsun, Fransızların, azınlıkları Türklerin ellerine teslim etmede bize blöf

yapmalarına izin veremeyiz. Ankara yönetimi çökerse, herhalde en çok Fransızlar zararlı olacaktır. Bu yönetim belki de çökmek üzeredir. Bunu önlemek için Ulusçuların tüm taleplerini tatmin edecek ve Mustafa Kemal'in saygınlığını artıracak bir barışa gereksinim vardır. Ancak, bu denli bir siyasa, Bağlaşık hükümetlerin teslim olmalarına ve baskı kullanmaktan vazgeçmelerine dayanır'.[1]

Bu arada, Sadrazam Tevfik Paşa'yla görüşen Rumbold, onun, İstanbul yönetiminin 'adil bir çözümü' kabule hazır olduğunu; bu denli bir çözümün, 'Anadolu'daki halkın çoğunluğunca da iyi karşılanacağını'; gerçekte, bunun, Anadolu'da kabul edilmesini sağlayacak araçlar olduğunu; Mustafa Kemal'le 'aşırı eğilimliler' bunu kabul etmezse yalnız bırakılacaklarını söylediğini bildirmiş; Tevfik Paşa'nın, İzmir'i kapsamak üzere, Anadolu'nun Yunanlılarca boşaltılması ve Trakya'da, 'azınlıklara gerçek güvenceler verilmek koşuluyla', Enez-Midye sınırını kabule hazır olduğunu; Ankara, Misak-i Milli'den az, ama adil olan bu koşulları kabullenmezse', Tevfik Paşa'nın, Kemalist akımının gücünü yıkabileceğine bizzat inandığını eklemişti.[2] Sir Horace Rumbold, danışmanlarından Andrew Ryan ve maliye uzmanı Adam Block, tüm umutlarını, görünürde Mustafa Kemal'e kafa tutan ve Halife-Sultana bağlı oldukları söylenen Hüseyin Rauf, Selahattin Paşa ve Vehbi Hoca'ya dayayarak Tevfik Paşa'yı destekliyorlardı.[3]

Bir söylentiye göre, Padişah, Hüseyin Rauf'la Kazım Karabekir'i kendinden yana çekmeye çalışıyordu ve İzzet Paşa aracılığıyla onlarla ilişki kurmuştu. 23 Şubat 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 'oldukça yetkili bir kaynak', tanınmış politikacı Mahmut Sadık'ın, Ocak ayı sonlarında Padişahtan Karabekir'e önemli bir mesaj götürmek için İstanbul'dan Sarıkamış'a hareket ettiğini bildirmişti. Raporda özetle şöyle deniyordu:

'30 Ocak'ta Mahmut Sadık; Ali Rıza ve İzzet Paşaların kendisiyle görüşmek istediklerine dair İzzet Paşa'nın yakın dostu Fatin Hoca'dan bir mesaj almıştı. Söz konusu Bakanlarla görüşürken, onlar, kendisinden, Padişah ve hükümet adına Karabekir'e bir mektup götürmesini dilemişlerdi. Özellikle Ali Rıza Paşa bu misyonun önemine ve yurtsever her Türk'e düşen göreve değinmişti. Mahmut Sadık yapılan dileği kabullenmiş; bunun

üzerine kendisine, Karabekir'e verilmek üzere, İzzetin imzaladığı bir mektup tevdi edilmişti. İzzet, aynı zamanda, Mustafa Kemal ve yandaşlarının ülkeyi kurtarılamayacak biçimde yoketmek-te olan affedilmez hatalar işlediklerini söylemiş; Padişah ve hükümetin Karabekir'in bağlılık ve yurtseverliğine büyük güvenleri olduğunu; dolayısıyla, Karabekir'den, kendisine gönderilmiş olan mektupta anahatları verilen hükümet politikasını desteklemesi dilenmişti.'

İngiliz ajanı, Karabekir'e yapılmış olan önerilerin aslını içeren belgenin bir suretini sağlayamamıştı, ama aşağıda belirtilenlerin, hükümetin Karabekir'ce desteklenmesini dilediği siyasi noktaların kısaltılmış metni olduğuna inanıyordu:

'1. Halifelik ve Padişahlık haklarının korunması ve güçlendirilmesi;

2. Bunu yapabilmek için var olan anayasanın değiştirilmesi;

3. Şu barış koşullarının kabulü:

(a) İzmir'in geri alınması;

(b) Avrupa'daki sınırın Meriç ırmağı boyunca olması; bu

olanaksızsa Midye-Enez hattının şu koşulla kabulü: bu hattın ötesindeki ülkenin keskisini saptamak için bir plebisit düzenlenmesi;

(c) Yüce Devletlerin, azınlıklar konusunda saptamış oldukları ilkelerin kabulü; kesinlikle saptanacak bir süre için bu bölgelerin yönetiminin geçici olarak kabulü;

(c) Kamu borçlarının bugünkü biçimiyle sürdürülmesi; hükümetçe resmen kabul edilen borçların ödenmesinin üstlenilmesi; bütçede, hükümetin bağımsızlığının korunması;

(d) Adli devrim konusunda anlaşmaya varılıncaya kadar, var olan karma mahkemelerin, devletin bağımsızlığı hiçbir biçimde kısıtlanmamak koşuluyla geçici olarak korunması'.

Padişahla söz konusu iki Bakan, bu koşulların Ankara yönetimince kabul edilmeyeceğine inanıyorlardı ve bu durumda Kazım Karabekir'i Ankara yönetimi üzerinde bu koşullara göre barış yapmak için olanaklı her baskıyı kullanmaya çağırmışlardı. Ondan, gerekirse şiddet kullanması istenmiş ve merkezi hükümetin, olanak içinde, her çeşit yardımına güvenebileceği kendisine bildirilmişti. Dahası, ulusçu kimi önderlerin, dilerlerse Avrupa'da ikamet edebilecekleri; bu amaç için merkezi hükümetin onlara para vereceği; ötekilere ise 'onurlu görevler' sağlanacağı belirtilmişti. Ancak, bu davranışlar hakkında yönetimin öteki üyelerine bilgi verilmemiş; Sadık'ın görevinin başarıyla sonuçlanmasını sağlamak için her türlü önlem alınmıştı. Bu bilgi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgi çekmiş; Bakanlık yetkililerinden Francis Osborne 28 Şubat'ta şu çıkmayı kaleme almıştı:

'Padişah, Kazım Karabekir ve Rauf Bey'i kendisinden yana çekebilirse belki Anadolu'yu Kemal'den kurtarabilir; ama bu iki etkili Ulusçunun tutumu hakkında pek az bilgimiz vardır. Bildiğimiz, ikincisinin (Rauf'un), son günlerde

Ankara'daki Bakanlar Kurulundan çekilmiş ve Mustafa Kemal'le arasının açılmış olduğudur'.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon da şunları eklemişti: 'Albay Rawlinson, her ikisinin de Kemal'e karşıt olduklarını söylüyor'.[4]

10 Mart 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, buna sözlü olarak yanıt veren Karabekir, Ankara yönetiminin uygulamakta olduğu aşırı siyasayı yumuşatmak için elinden geleni yapmaya çalışacağını, ama aynı zamanda, Sovyet yönetiminin uygulamakta olduğu politikanın ileride yaratması olası ciddi tehlikeler konusunda merkezi hükümeti uyarmıştı. Bu sırada, İstanbul yönetiminin Ankara'dan almış olduğu son bilgiye göre, görünürde Karabekir; Rauf, Refet Paşa, Selahattin ve ötekilerden oluşan muhalif grupları destekleme meyli gösteriyordu. Bu konuyla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Francis Osborne 1 Nisan'da şu yorumu yapmıştı: 'Bu kombinasyon (grup) Kemal'e karşı müthiş bir muhalefet oluşturacaktır'.[5] [6] Yusuf Kemal Kurulu

Kemalistler, Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris başkanlığında bir kurulun Bağlaşıkların başkentlerini dolaşacağını ve Doğu Sorunu'nu son bir çözüme bağlamak için, savaşan iki yan arasında yapılacak arabuluculuk koşullarını görüşmek üzere, Bağlaşıkların yakında Paris'te bir konferans düzenleyeceklerini duyunca; Bağlaşık devlet adamlarıyla ilişki kurarak kendi savları konusunda Avrupa kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal başkanlığındaki bir kurulu Roma, Paris ve Londra'ya göndermek kararını almış;[11] bunu, İstanbul'daki temsilcileri Hamit Bey aracılığıyla ilgili Yüksek Komiserlere bildirmişlerdi.[7] İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a 6 Şubat'ta şu bilgiyi iletmişti:

'Ankara'dan alınmış olan telgraf haberlerine göre, Yusuf Kemal, 6 Şubat'ta Adapazarı yoluyla İstanbul'a hareket edecek; 9 Şubat'ta İstanbul'a uğrayacak ve 11 Şubat'ta, Roma, Paris ve Londra'ya gitmek üzere, Lloyds Trestino gemisiyle Brindizi'ye hareket edecektir. Kendisine hukuk danışmanı Münir Bey, protokol şefi Ferit Bey ve sekreter Kemal Bey eşlik edecektir'.[8]

Bu arada, Kemalist kurulu BMM'ye yeterli bilgi ve Misak-ı Milli için çalışacağına dair güvence vererek Meclisin onayını sağladıktan sonra Ankara'dan ayrılmıştı.[9] Yusuf Kemal, dış ülkelere gitmeden önce İstanbul yönetimiyle anlaşmak ve bu yönetimi de Avrupa'da temsil edebilmek için Padişahın rızasını almak amacıyla Avrupa'ya İstanbul yoluyla gitmesi gerektiğine Mustafa Kemal'i inandırmıştı; ama kurul 15 Şubat'ta İstanbul'a ulaşınca, Yusuf Kemal; Tevfik ve İzzet Paşalarca aldatılarak, 23 Şubat'ta, bir arzuhalci gibi Padişahın huzuruna çıkarılmış ve güç durumda bırakılmıştı. Yusuf Kemal, Padişahtan, BMM yönetimini tanımasını dilemişse de, Vahdettin, ona karşılık vermek tenezzülünde bile bulunmamıştı. Yusuf Kemal'in, daha sonra, 'başarısızlıklarını görebilmek için gözlüğe gereksindiğini' öne sürdüğü Vahdettin[10] Ulusçuların en azılı düşmanıydı; dolayısıyla, Yusuf Kemal'in öne sürdüğü önerilere kulaklarını tıkamıştı.[11]

Öte yandan, İstanbul yönetimi de Avrupa'ya ayrı bir kurul göndermek kararını almıştı. Bu kurula Ahmet İzzet Paşa başkanlık edecekti. Böylece, Yusuf Kemal'in görevi karışık ve güç bir duruma getirilmiş; Türkiye'nin düşmanlarına iki yönetim arasında meydana gelmiş olan ikilikten

yararlanma fırsatı verilmişti.[12] Bu karara çok içerleyen Yusuf Kemal, Tevfik ve İzzet Paşaları yurt sevgisinden yoksun olmakla suçlamıştı.[13] Yeni Gün gazetesi, onları, ‘Damat Ferit’ten de tehlikeli hainler’ olarak nitelemiş; özellikle Ahmet İzzet Paşa hakkında şunları yazmıştı: ‘Son davranışı ile... kendini o kadar kirletmiştir ki, Hindistan’ın tüm lavantaları bile onu temizleyemez’[14]

Vahdettin, Kemalistlerden o kadar nefret ediyordu ki, İngiliz İstihbaratına bakılacak olursa, kendi ajanlarını harekete geçirmiş ve Yusuf Kemal’in kâtibi Kemal Bey’in[15] kayın pederinin evinde bulunan valizini kâtibin yokluğunda açtırarak içindeki gizli belgelerin fotoğraflarını çektirmiş ve bir mabeyincisiyle ivedilikle İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’a göndermişti.[16] İlgili belgelerin en önemlileri şunlardı:

1. Batı Savaş Kesimi Komutanı General İsmet Paşa’dan Yusuf Kemal’e mektup, 1 Şubat 1338 [1922]: ‘Kardeşim Yusuf Kemal Bey, bazı sorunların Bakanlar Kurulu’nda görüşülmesini doğru bulmadım. Sizin suskunluğu sürdür-

meniz çok iyi oldu. Şuna inanıyorum: Avrupa gezisinden tek amaç, Misak-i Millinin gerçekleştirilmesini sağlamak olmakla birlikte, Fransızların kucaklarına ahmakça düşmekten kaçınmalıyız. Çoğu kez belirtmiş olduğum gibi, Asya’dan başka koruyucu ve barınak bulamayız. Tanrı göstermesin, Rusların canını sıkarsak, bu, çökmemize neden olabilir. Gözönünde bulundurduğumuz amaç uğruna, Paris’e varışınızda, Franklin-Bouillon’un düzenlerine kapılmayıp ulusal saygınlığımızı güçlendireceğinize dair vermiş olduğunuz demeçten çok memnun oldum. Geziniz sırasında tutumunuzu saptayacağınızdan size biraz cesaret vermek için bu birkaç satırı yazıyorum. Paris’ten mektubunuzu beklerim. Dönüşünüzde bizi herhalde düşmanla yine boğuşur bulacaksınız. Tanrı sizlere ve bizlere başarı sağlasın’.

2. Yusuf Kemal kuruluna rehber olmak üzere hazırlanan yönergeler: ‘Dışişleri Bakanlığı, sayı 21 - İzmir sorunu. Ulusal dileğimizin İzmir’in boşaltılmasıyla yerine getirileceğini Poincare’ye anlatmalı.[22] Ruslarla yapılmış olan antlaşmaların metinleri anlatılmalı ve olağansa yanlış bilgi vermeli. Fransızları, ilkbaharda yapılması kararlaştırılan savaşta

kullanılacak mühimmatı göndermeye inandırmalı. Franklin-Bouillon'u, tinsel ve edimsel araçlarla kazanmaya çalışmalı; bunda başarı sağladıktan sonra, Londra'da yapılacak öneriler konusunda kendisiyle danışmalarda bulunmalı. Paris'te başarı sağlandıktan sonra Londra'ya hareket etmeli; aksi durumda İngilizlere yaltaklanmaktan kaçınmalı'.

3. Asya'daki İslam devletleriyle yapılmış olan antlaşmalar; Ruslara ve Fransızlara, maden işletmeleriyle ilgili olarak verilecek ayrıcalık hakları: son öneriler. Dışişleri Bakanlığı, no. 17 (gizli dosya) Yusuf Kemal Bey'de.

(A) Asya'daki İslam yönetimleriyle yapılmış olan anlaşmalar Misak-i Milliye tümüyle uymuyor. Bu anlaşmaların hazırlanması sırasında bir Sovyet delegesinin hazır bulunuşu, ulusal saygınlık için bir lekedir. Anadolu yönetiminin, bu anlaşmalardan siyasi veya askeri herhangi bir yarar sağlamış olduğunu sanmak gülünçtür. Batı'lı yönetimlerle bir anlaşmaya varmak, bu anlaşmaların iptalini gerektiriyorsa, bunun olanaklı olabileceğini sezdirmeli, ama yapılacak anlaşma, Misak-i Millinin çizmiş olduğu sınırları esas almalıdır.[23]

(B) Demir madenlerini işletme imtiyazı için Rusların, Çiçerin aracılığıyla göndermiş oldukları yıllık beş buçuk milyon altın rubleye karşılık, bu imtiyaz Fran-sızlara verilirse, onların ne kadar ek imtiyaz bedeli ödeyeceklerini gizlice öğrenmeli.

(C) Çiçerin'in, 11 Ocak 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi başkanına gönderdiği notada sözünü ettiği madenler konusunu Franklin-Bouillon ile görüşmeli; bu sorunu en geç 20 Mart'a kadar çözüme bağlama-lı ve vereceği yanıtı gizlice Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmeli'.

4. Dışişleri Bakanlığı kalem-i mahsus müdür vekili Ferit Bey'in İzzet Paşa'ya gönderdiği mektup: 'Dışişleri Bakanlığı, 29.1.1338 (1922), şifre: Misak-ı Milliyi gerçekleştirmek için yakında İstanbul'a hareket edeceğiz. Roma'ya gitmemiz daha önce kararlaştırılmış olduğu halde, orada durum oldukça karışık olduğundan, İstanbul'da dört gün kaldıktan sonra Paris'e hareket etmemizi daha uygun gördük. Paris'teki temsilcimiz Ferit Bey'le Bouillon, daha önce sözünü etmiş olduğumuz

belgeyi ivedilikle hazırlayarak bütünlememiz için bize telgraf gönderdiler. Sevr Antlaşması hakkındaki ve son kırk yıl zarfında verilmiş olan kapitülasyon ve ayrıcalık haklarının İngilizleri ilgilendiren madde ve bölümlerini kapsayan belgelerden oluşan dosyaları gizlice hazırlamanızı dileriz. Kurulumuz, İstanbul'da, Fransızların güvendiği etkili bir kişinin yardımından yararlanmayı siyasi nedenlerden ötürü gerekli görüyor'.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, yukarıda aktarılmış olan belgelere ek olarak daha bazı belgeleri de 7 Mart'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderirken şu yorumu yapmıştı: 'Bu belgelerin mevsuk (otantik) olup olmadıkları konusunda size güvence veremem, ama bana mevsuk görünüyorlar'. Belgeler, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgiyle izlenmiş; Bakanlık yetkililerinden Francis Osborne, bunlarla ilgili olarak 14 Mart'ta şu çıkmayı kaleme almıştı:

'... Padişah, Yusuf Kemal'in valizinden çalınan belgelerin suretlerini bize göndermekle, (İstanbul'la Ankara arasındaki) ilişkilerin durumunu en iyi biçimde gösteriyor. Rusların Anadolu'da neden maden imtiyazları istediklerini anlayamıyorum. Kendi ülkeleri işlenmemiş maden kaynaklarıyla doludur... Herhalde, Türkiye üzerindeki kıskaçlarını daraltmak ve bizi içeriye sokmamak için olsa gerek.'[17]

Görüldüğü gibi, İngilizler, bu belgelerin mevsuk olduğuna inanıyorlardı. Belgeler mevsuk olsun veya olmasın, son Osmanlı Padişahı Vahdettin, bunları gerçekten çaldırarak, Türkiye'yi işgalinde tutan düşman bir ulusun diplomatik temsilcisine göndermişse, ulusal akıma ve yurdu kurtarma çabalarına ihanet etmekle suçlanabilir.

Bu gelişmelerden sonra, Yusuf Kemal kurulu 1 Mart'ta deniz yoluyla Marsilya'ya hareket etmiş; üç gün sonra da Ahmet İzet Paşa ve maiyeti, Yusuf Kemal kurulundan önce Bağlaşık başkentlerine ulaşmak amacıyla, Yunan işgalindeki ülkelerden geçen Doğu Ekspresi'yle Londra'ya hareket etmiş;[18] ancak her iki kurul da, Türk-Yunan çatışmasının önlenmesini ve genel bir uzlaşmaya varılmasını sağlayamamıştı.[19]

İDA, FO 371/7881/E 1107: Rumbold'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 24.1.1922; Osborne yorumu.

2

İDA, FO 371/7854/E 996; FO 371/7855/E 1316: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf- lar, 21.1.1922 ve 30.1.1922 - Tevfik Paşa'yla yapmış olduğu görüşme hakkında rapor.

3

İDA, FO 371/7855/E 160: Block'tan Blacker'e yazı, İstanbul, 26.1.1922;

FO 371/7881/ E 2041: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 26.1.1922.

4

İDA, FO 371/7882/E 2219: İngiliz Gizli İstihbarat raporu, no. 548, 23.2.1922 -'Padişah ve Kazım Karabekir Paşa', R.321, İstanbul, 7.2.1922.

5

İDA, FO 371/7859/E 3493: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no.605, 30.3.1922.

6

Hakimiyet-i Milliye, sayı 4231; Tengirsenk, s.254-255; Bayur, s.255; İDA, FO 371/ 7855/E 1426: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, İstanbul, 6.2.1922.

7

İDA, FO 371/7854/E 1167: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf, 31.1.1922.

8

İDA, FO 371/7855/E 1426: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraf, 6.2.1922.

9

Tengirşenk, s.254; Bıyıklıoğlu I, s.425-426.

10

İDA, FO 371/7857/E 2760: Yusuf Kemal - Celal görüşmesi; Rumbold’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 7.3.1922.

11

Tengirşenk, s.256-257; Söylev II, s.445; Speech, s.548; İDA, FO 371/7856/E 2195 ve E 2567: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraflar, İstanbul, 25.2.1922 ve 6.3.1922; FO 371/7926/E 26661 ve FO 371/7942/E 4366: Rumbold - Tevfik görüşmesi, İstanbul, 6.3.1922; Pall Mall Gazette, Londra, 27.2.1922.

12

Bayur, s.104; İDA, FO 371/7856/E 2329; DBFP XVII, s.639-640: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraf, İstanbul, 27.2.1922.

13

Tengirşenk, s.258-259; Söylev II, s.445-446; Speech, s.458.

14

İDA, FO 371/7882/E 3299: Rumbold’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 20.3.1922; Yeni gün, 6.3.1922.

15

Rumbold, 7 Mart 1922’de Curzon’a şu ilginç gizli yazıyı göndermişti: ‘Aşağıdaki bilgi Ankara yönetiminin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’in sekreteri (kâtibi) Kemal Bey’den sağlanmıştır: ‘Kemal Beyin’ İstanbul’da

iken yapmış olduğu bir konuşma sırasında bildirdiğine göre, 1922 yılı başlarında, Şehzade (Prens) Ömer Faruk, İnebolu'dan İstanbul'a gönderildiğinde, milletvekillerinden Hamdullah Suphi bunu telgrafla Ankara'ya duyurmuş ve prensin, Anadolu'daki yönetimin basına geçmek istediğini bildirmişti. Bu telgraf Büyük Millet Meclisi'nde okununca, milletvekillerinden kimileri prense saldırarak onu eleştirmişlerdi. Padişahın İngilizlere satılmış olduğu milletvekillerine bildirilmiş ve onların, seçim bölgelerine dönerek Padişaha karşı mücadele başlatmaları için Meclis iki ay tatil edilmişti; ama bu propaganda, özellikle Sivas, Konya ve Erzurum'da pek başarılı olmamıştı, çünkü oraların halkı, Padişahlık ve Halifeliğe sadıktı'.[7857/E 2760]

16

İDA, FO 371/7857/E 2752 ve E 2757: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 7.3.1922; ayr. bkz. Sonyel: 'Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İngilizler', Belleten XLIX/154, 1975, s.257-264.

17

İDA, FO 371/7857/E 2757: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 7.3.1922; Osborne yorumu.

18

İDA, FO 371/7857/E 3040: Rumbold'dan Curzon'a yazı, 14.3.1922.

19

Sonyel II, s. 222 vd.

Tevfik Paşa - Rumbold Görüşmesi

Bu gelişmeler kaydedilirken, 25 Mart'ta İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'la görüşen Tevfik Paşa, bir gün önce Padişahça huzura kabul edildiğini ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a şu önerinin gönderilmesi buyruğunu verdiğini bildirmişti:

'İngiltere ile Türkiye arasında bir anlaşma yapılarak, tüm ulusların yararına olmak üzere, boğazların özgürlüğünün korunması görevi İngiltere'ye verilmelidir. İngiltere, kendi askerlerini veya emrine verilecek Türk jandarmasını kullanabilecektir. Boğazların özgürlüğünü sürdürmek için gerekli bölge İngilizlerin elinde olacaktır'.

Padişahın görüşünce, bu çözüm, Doğu Trakya ile Edirne'nin Türkiye'ye iadesine karşı olan itirazları ortadan kaldıracaktı, çünkü İngiltere, tüm uluslar adına boğazların koruyucusu olacak ve gelecek için hiçbir kaygısı olmayacaktı. Bu denli görüş, İngiltere'nin Halifeliğe düşman olduğuna ve Türkiye'yi yıkmak istediğine dair Hindistan ve öteki ülkelerde egemen olan görüşleri ortadan kaldıracaktı. Bu anlaşma, İngiltere'nin, Halifeliğin koruyucusu olduğunu tüm İslam Dünyası'na kanıtlamış olacaktı. Sadrazam, Bağlaşıklar'ın Türkiye ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmamayı üstlenmiş olduklarını bildiğini söylemiş; ancak, Padişaha göre, bu itirazı ortadan kaldırmak için, 1878'de yapılmış olan Berlin Kongresi'nde Kıbrıs'ın geçici olarak İngiltere'ye verilmiş olması ve İngiltere'nin Anadolu'yu koruyuculuğu altına almış olması örneğine değinerek, Kıbrıs Sözleşmesi'nin, öteki devletlerden ayrı olarak İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olduğunu hatırlatmıştı. Padişaha göre, boğazların özgürlüğü, İngiliz çıkarları için oldukça önemliydi. Sadrazam da Padişahın bu görüşlerini destekliyor; ancak, onun, bu konuda büyük gizlilikle davranılması gerektiğini vurgulamış olduğunu ekliyor; Lord Curzon'un da bunu gizli tutarak, Fransızlarla İtalyanlara bu konuda bilgi vermemesini diliyordu. Padişah, bu denli bir anlaşma yapılırsa, bunu ivedilikle imzalayarak onaylamaya hazır olduğunu vurgulamıştı.

Bu öneri üzerine, İngiltere'ye karşı göstermiş olduğu güvenden ötürü Padişaha teşekkürlerini gönderen Rumbold, Tevfik Paşa'ya, Fransa'nın, kendi bağlaşıklarının arkasından Kemalistlerle imzalamış olduğu anlaşmanın İngiliz kamuoyunda eleştirilere yol açtığını anımsatarak, 'Padişahın bizden istediği, bizim Fransızları eleştirmiş olduğumuz davranışın aynısı olmayacak mı?' diye sormuş; Tevfik Paşa, durumun aynı olmadığını; Kemalist-Fransız anlaşmasının epeyi zarar verici olduğunu; Kemalistleri 'şımartarak' daha da inatçı olmalarına yol açtığını; oysa, İngiltere'nin Padişahla yapacağı anlaşmanın tüm dünyanın yararına olacağını öne sürmüştü. Ancak, Rumbold, bunun, Bağlaşıklar arasında kıskançlık yaratacağını vurgulamış ve Türk Ulusçuların bunu nasıl karşılayacaklarını sormuştu. Tevfik Paşa, Doğu Trakya ve Edirne Türklere iade edilirse onların buna karşı çıkmalarına neden olmayacağı yanıtını vermişti.

Rumbold, bu bilgiyi Lord Curzon'a iletirken şu yorumda bulunmuştu:

'Padişahın yapmış olduğu önerilere karşı açık itirazlar olabileceğini görmekle birlikte, bunlarım, Bağlaşıklar'ı bölme amacı güttüğünü sanmak hata olacaktır. Padişahın, İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurmayı içtenlikle dilediğine ve bu dileği asla gizlemediğine eminim. Fransa ile Ankara arasındaki yakın ilişkileri görüyor ve Mustafa Kemal'in

Sovyet yönetimine söz vermiş olduğu üstlenmeden korkuyor. Türk Ulusçuların bir gün İstanbul'a geleceklerine ve Fransa ile Rusya'ya önermiş oldukları üstlenmeleri de birlikte getireceklerine inanıyor. Dolayısıyla, bir koruyucu arıyor ve içgüdü ile davranarak İngiltere'ye yaklaşıyor. Padişaha verilecek yanıt (kendisi bunu bekliyor) olumsuz olacaksa, ılımlı sözcüklerle süslenmesini öneririm'.

Curzon, 29 Mart'ta Rumbold'a gönderdiği gizli telgrafta, İngiliz yönetiminin, Padişahın önerisini hiçbir biçimde kabullenemeyeceğini; İngiliz ana siyasasının Bağlaşıklar'la sadıkane işbirliğine dayandığını bildirmesini ve bu konuda Sadrazama da bilgi verilmesini emretmişti.[1] Bakanlık yetkililerinden, Müsteşar yardımcısı Lancelot Oliphant ise, Rumbold'a 7 Nisan'da gönderdiği yanıtta, Rumbold'un Sadrazama söylemiş olduğu sözleri onaylamış ve şöyle demişti: 'Kendi görüşünüzce, gerekirse, Padişaha, barış imzalanınca, Majeste Kıral hükümetinin, kendisi

ve ülkesiyle daha yakın ilişkiler kurmayı içtenlikle dilediğini bildiriniz'.[2] 1 Nisan'da Tevfik Paşa'yı evinde ziyaret eden Rumbold, ona Curzon'un yanıtını bildirmiş; Tevfik Paşa, İngiltere'nin bağlaşıklarına olan bağlılığı nedeniyle bu yanıtı vermiş olmasına şaşmamış; ancak, Padişahın, Türkiye'nin gelecekte güçlü bir devlete dayanması gerektiğine ve o devletin de İngiltere olmasına inanmış olduğunu belirtmişti.[3]

1

İDA, FO 371/7859/E 3443: Curzon'dan Rumbold'a gizli telgraf, Londra, 29.3.1922.

2

İDA, FO 371/7860/E 3570: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 26.3.1922; Oliphant'tan Rumbold'a yazı, Londra, 7.4.1923.

3

İDA, FO 371/7860/E 3775: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, 3.4.1922.

Vahdettin - Rumbold Görüşmesi

Rumbold, 6 Nisan'da Padişahça huzura kabul edilmiş ve onunla iki buçuk saat süren bir görüşme yapmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri, Lord Curzon'a bu konuda 10 Nisan'da gönderdiği gizli yazıda özetle şöyle diyordu:

'Padişah yalnız beni ve tercümanlık yapan Andrew Ryan'ı kabul etti. Bana samimi olarak konuşacağını söyledi ve şöyle konuştu: "Otoritesini Ankara'da kurmuş olan ihtilalci askeri örgüt sadece İttihat ve Terakki'nin yeniden diriltilmiş bir şeklidir ve ulusçuluk maskesi arkasına gizlenmiştir. Bu da, ona, Yunan işgalinden meydana gelmiş olan duyguları istismar ederek halkı aldatma fırsatını vermiştir. Halkın yüzde 90'ı kalben Ankara güruhuna muhaliftir; ancak halk, herşeyi ele geçirmiş olan bu adamlar tarafından baskıya tabi tutulmuştur. Bu adamların ihtirası, kendi otoritelerini İstanbul'a aktarmaktır'.

Padişaha göre, ortada iki etken vardı: kendisinin başkanlığında İstanbul'daki yasal yönetim ve Ankara'daki ihtilalci örgüt. Kendisiyle hükümeti en güç bir durumda bulunuyorlardı. Barış kiminle yapılacaktı: yasal yönetimle yoksa ihtilalci örgütle mi? Rumbold, Bağlaşıkların da bu konuda güç bir durumda olduklarını, çünkü Türkiye'de ikili bir sistemle karşılaştıklarını ve şunu ümit ettiklerini öne surdu: 'Anadolu'nun boşaltılmasına yol açacak bir barış antlaşması, Ankara'yı, var olma nedeninden yoksun bırakacak; Bağlaşıklar tek bir yönetimle karşı karşıya kalacak ve o yönetim de, doğal olarak, Padişahın yönetimi olacaktır...'

Padişah, bu denli bir anlaşmanın uygulanmasında güçlükler çıkacağını; kendisiyle yönetiminin sahte bir duruma getirilmiş olduklarını; örneğin, kendi hükümetinin, Ankara'nın reddedeceği koşullara göre barış yapmaya hazır olabileceğini; bu olursa, bir ordu-ya ve öteki mekanizmalara sahip olan Ankara'nın, İstanbul'u, kabule hazır olabileceği koşulları yerine getirmede güçsüz yapacak ve yasal hükümetin, koşulları yerine getirmemekle suçlanmasına yol açacak; ihtilalciler (asiler) kendisini ve hükümetini hain olarak niteleyecekti. O sırada bile bunu haksızca yapıyorlardı. Ancak, Padişah, kendisine bu denli suçlamaların

yöneltilmesini haklı gösterecek barış koşulları kabul edemezdi. Padişah, Ankara Meclisinin yasal olmadığını; dolayısıyla, antlaşmayı onaylayamayacağını öne sürerek, İngiltere'nin bu imkânsız iç sorunun çözümlenmesinde yardımcı olup olmayacağını sordu. Rumbold ona şu soruyla yanıt verdi: 'Yasal yönetim Bağlaşıklar'ın koşullarını kabullenirse, o yönetim, Majestelerinin belirtmiş olduğu gibi halkın ve Kemalist aleyhtarı olan nüfusun yüzde doksanının desteğini sağlayamaz mı?' Ancak Vahdettin buna yanıt vermemiş; anlaşmanın, İslam Dünyası ve Türkiye'nin gereksinimlerini karşılayacak biçimde olması gerektiğini; Türkiye'ye Meriç hududunun verilmesini önermiş; boğazların çevresinde, hangi genişlikte olursa olsun, yansız bir bölge bulunmasını ve bu bölgenin Bağlaşık askerleri tarafından korunmasını kabullenmişti. Ona göre, Batı Trakya'ya kendi özel yönetim sistemi uygulanmalıydı. Yunanistan İstanbul yakınlarına sokulmamalıydı. Padişah, barış yapılmadan önce veya yapıldıktan sonra İngiltere'nin beğeneceği biçimde özel bir arajman yapılmasına hazırdı; ayrıca, planını uygulamak için mali yardım istemişti. İngiliz Yüksek Komiseri, onun görüşlerini Lord Curzon'a duyurmaya söz vermişti.

Rumbold, 10 Nisan'da Padişahın görüşlerini Curzon'a bildirdikten sonra şu yorumu yapmıştı:

'Padişah, Ankara yönetimiyle kendisinin ve hükümetinin, özellikle kendisinin alış verişte bulunamayacağını söyledi; aynı zamanda, Ankara'nın kendisine karşı yapabileceği eleştirilere duyarlılık gösterdi. Kendi kişiliğinin tehlikede olduğunu belirtti. Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkilere iki kez değindi. Ulusçuların savaşı sürdürmekten yana olduklarını; onların ayaklarını kaydırmak için gerekli koşullar sağlanmazsa, Türkiye'deki ikiliği sürdüreceklerini ve bu ikilikten ayrılıkçılığa kayacaklarını belirtti... Bu görüşmede, Padişah en iyi formunda değildi. Görüşmeden, onun, Paris konferansının sonucundan ne kadar az etkilenmiş olduğu üzüntüsüyle ayrıldım. Durumun gerçeklerini karışılmaya pek az eylem gösterdi; örneğin, İngiliz yönetiminin Gelibolu yarımadasıyla ilgili güçlü duygularını ve İngiltere'nin, kendi bağlaşıklarının arkasından ayrı bir arajman yapmasında direnmesinin ne kadar boşuna olduğunu anlayamadı. Ancak şu tek gerçeği anladı: kendi kişiliğini tehdit eden ve Doğu'da barış yapılmasını geciktiren Ankara, başarıdan başarıya gidiyor ve gittikçe çok tanınıyor; Bağlaşıklar ise bir program üzerinde anlaşmış

olmakla birlikte, bunu kabul ettirme eğilimi göstermiyorlar. Ankara önderleri, Türkiye'ye, tüm dileklerinin sağlanacağı ümidini verdikçe, Padişahın, İzzet Paşa'nın Londra'da yapmış olduğu gibi, Ankara önderlerinin daha az yurtsever olduğunu göstermesi kendi yararına olamaz... Buna karşın, Ankara, barışı bir kez daha olanaksız yaparsa, İngiliz yönetimi Padişahı kullanma olasılığını bir yana itmemelidir. Aşırı eğilimlilerin oyunları başarısız olursa, Padişah, makul Türklerin kendi çevresinde toplanmasını sağlayacak doğal bir öğedir.'

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Francis Osborne da bu konuda şu yorumu yapmıştı:

'Anlaşılan, Padişah, ülkesinin kurtarıcısı olarak kendi halkının ve İslam'ın gözünde yeniden yükselmek ve Kemal'le rekabete girişmek amacıyla, bizden, Trakya'yı kendisine vermemizi diliyor. Bütün bunlarda içten olabilir veya bu, Ulusçularla danışıklı bir döğüş olabilir; ama bu olası değildir. Ancak, onu tatmin edemeyiz'.[1]

Aynı gün (10 Nisan), Padişahın bir kuryesi Andrew Ryan'la uzun süre görüşerek, Padişahın o sırada önerilmiş olduğu gibi, işgal altındaki kimi topraklar boşaltıldıktan sonra oralarının merkezi yönetime devredilmesi işleriyle meşgul olduğunu; aksi durumda, Ke-malistlerin büyük bir etki sağlamış olacaklarını; Padişahın, ayrıca, Kemalistler Türkiye'de egemen olurlarsa Trakya ve Edirne konusunda ve kendi kişisel durumu hakkında kaygılandığını bildirmişti. Ryan, ona, Kemalistlerin, savaş sürerse Yunanlıları Anadolu'dan temizleyecekleri yolunda övündüklerini; ancak, sağlamış olduğu bilginin, Yunanlıların son nefeslerinde olmadığını gösterdiğini; Bağlaşıklar'ın amacının, bir barış uzlaşması yapılması konusunda görüşmeler sürerken statükoyu sürdürmek olduğunu; İngiliz yönetiminin uzun süreden beri Ankara yönetimini tanımaktan kaçındığını ve yasal makam olarak İstanbul yönetimini var gücüyle desteklediğini söylemişti. Kurye, ayrılmadan önce şunu belirtmişti: 'Padişahın kesinlikle inandığı tek birşey varsa o da şudur: Türkiye, kurtuluşu için İngiltere'ye ve yalnız İngiltere'ye bakmaktadır (dayanmaktadır)'.[2]

Öte yandan, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un Balfour'a[3] 29 Haziran'da bildirdiğine göre, o gün kendisiyle görüşen Yunan Yüksek Komiseri Triantafillakos, son günlerde, kendisini İstanbul'daki Kemalist derneğinin muhalifi olarak tanıtmış olan eski bir Bakanla[4] (adı verilmiyor) görüşmüş ve Bakanın şunları söylemiş olduğunu bildirmişti:

'Bizzat kendisi (eski Bakan) ve yandaşları, Mustafa Kemal İstanbul'a gelirse, ya sürgüne gönderilmekten veya idam edilmekten korkuyorlar. Padişah da bu korkularına katılıyor. Bu kişi, Padişahla Yunanistan arasında barış yapılmasını önermiştir. Ancak, bunu başarabilmek için erkteki kabineden kurtulmak gerekiyor. Onun iddia ettiğine göre, Padişaha, Yunanistan'ın kendisiyle barış yapmaya hazır olduğuna dair güvence verilirse, rengi Kemalist olan erkteki kabineyi ortadan kaldırabilir. Ancak, kurulacak olan yeni hükümet, Yunanlılarla şu koşullara göre barış yapmaya gönüllü olabilir:

(a) Küçük Asya'da, Padişahın vesayeti altında ve hudutları Sevr Antlaşması'nın 66. maddesiyle saptanmış özerk

bir devlet kurulmalıdır. Bu devletin yöneticisi Hristiyan olmalı, ama Yunanlı olmamalıdır;

(b) Trakya'daki hudut, Mart ayında öne sürülmüş olan Paris önerileriyle saptanmış hudut olmalıdır. Yunanlılar daha iyi koşullar diliyorsa İstanbul yönetimi bunları görüşmeye hazır olacak ve İngiliz hükümetinin tüm kararlarına uyacaktır'.

Yunan Yüksek Komiseri, ajana, İstanbul yönetimi bu denli bir arajmanı Ankara hükümetine nasıl kabul ettireceğini sorunca; öteki, Kemalist aleyhtarlarının, Kemal'in durumunu sarsmış olduklarını; Kemalist subayların çoğunluğu, Padişahın Yunanlılarla anlaşmaya vardığını görünce, onların Mustafa Kemal'i terkedeceklerini iddia etmişti. Yunan Yüksek Komiseri, bu konuda Rumbold'un görüşünü sormuş; o da, İstanbul'daki muhalefetin pek önemli olmadığını ve erkteki hükümeti rahatsız etmek için daima çabalarda bulunduğunu; kendi görüşünce, Padişahın, ona atfedilmiş olan bu denli bir niyeti olmadığına inandığını ve bu eski Bakanın sözlerine

pek önem vermemesini öğütlemişti’. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de bunun olanaksız olduğuna inanıyorlardı’.[5]

Öte yandan, Atina’daki İngiliz temsilcisi Lindley’in Lord Balfour’a 8 Temmuz’da gönderdiği şu gizli telgraf bu konuya daha çok ışık serpiyordu:

‘(İzmir’deki Yunan Yüksek Komiseri) Stergiadis bugün beni ziyaret ederek şu görüşleri belirtmiştir: “Savaş, Yunanistan’a her gün sekiz milyon drahmiye mal oluyor. Bu paranın büyük bir kısmını işgal altındaki bölgelerden toplamak saçmadır. Mustafa Kemal’e darbe indirecek bir çözüm bulmak olanaksızdır. Sorun, askeri değil, daima diplomatik olmuştur. Ancak, tek bir çözüm görebiliyorum: Güçlü Devletler, Padişahın egemenliği altında özerk bir bölge kurmalıdırlar. Bu bölge, kendi kaynaklarına göre yö-netilebilecek kadar geniş olmalıdır; halkının çoğunluğunun Müslüman olması pek önemli değildir. Bu bölge, (Arap bölgeleri dışında), Küçük Asya’nın tüm Akdeniz kıyısını kapsamalı, ama İstanbul buna dahil edilmemelidir. Geçici süre sırasında, Bağlaşıklar, Mustafa Kemal’e karşı koruyucu önlem olarak, Küçük Asya’daki 30.000 Rum’u ve 50.000 Yunan askerini kullanabilirler... Kalıcı bir çözüm belirince Kemalist akımı gücünü yitirecektir’.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerden Francis Osborne bu görüşleri makul bulmakla birlikte, Padişahın bu denli bir çözümü kabullenme cesaretini göstermesinin pek kuşkulu olduğunu kaydetmişti.[6]

Bu sırada, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Francis Osborne, Mustesar Sir Eyre Crowe ve İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Lord Curzon’u, Padişah yönetiminin ve ‘Ankara’nın sözde ılımlılarıyla’ barış yapmanın önemine inandırmaya çalışıyor, ama başarı sağlayamıyorlardı. Onların amacı, Tevfik ve İzzet Paşalarla işbirliği yapmaktı. Her iki Osmanlı politikacısı, İngiliz yönetiminden, İstanbul yönetimiyle bir anlaşmaya varmasını ve bunu Ankara’ya kabullendirmenin kendilerine bırakılmasını istiyorlardı.[7] Rumbold’a vekâlet etmekte olan Nevile Henderson, Mustafa Kemal’in yerini almaya can atan Ahmet İzzet Paşa’ya, İstanbul yönetimiyle anlaşmaya varmanın, 1920 yılında Damat Ferit’le yapılmış olan ama uygulanamayan Sevr Antlaşması’nı andıracağına ve o günkü durumun tekrarından başka birşey olmayacağına

dair uyarmış ve İzzet Paşa'nın, 'kendisini dev aynasında gören, kendini beğenmiş, basit kafalı bir adam' olduğu izlenimini yarattığını ayrıca Londra'ya bildirmişti.[8]

1

İDA, 7861/E 4963: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, 10.4.1922; Osborne yorumu.

2

İDA, FO 371/7862/E 4068: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, 11.4.1922.

3

O sırada Curzon hasta olduğu için ona Arthur James Balfour vekalet ediyordu.

4

Bakanın adı verilmiyor.

5

İDA, FO 371/7867/E 6499: Rumbold'dan Balfour'a oldukça gizli telgraf, İstanbul, 29.6.1922. Bu sırada, Yunan Yüksek Komiseri Triantafillakos, 4 Temmuz'da Atina'ya hareket etmişti ve onun yerine, Budapeste'deki Yunan Maslahatguzari Simopulos geçici olarak atanmıştı. İDA, FO 371/7868/E 7564: Henderson'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 25.7.1922.

6

İDA, FO 371/7867/C 6802: Lindley'den Balfour'a gizli telgraf,

Atina, 8.7.1922.

7

İDA, FO 371/7868/E 7281: Henderson - Tevfik görüşmesi, İstanbul, 13.7.1922; 371/7867/E 6964; DBFP XVII/1, s.896-898: Osborne ve Rumbold yorumları, Londra, tahminen 13.7.1920. O sırada Rumbold Londra’da bulunuyordu.

8

İDA, FO 371/7868/E 7288 ve E 7292: Henderson’dan Balfour’a yazılar, İstanbul, 18.7.1922.

Vahdettin - Armstrong Görüşmesi

Yine bu sırada önemli bir olay kaydedilmişti. İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un yakınlarından, kabine sekreteri Sir Maurice Hankey, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a 26 Temmuz'da şu mektubu göndermişti:

'Birkaç gün önce, Türkiye'yle ilgilenen milletvekili Albay Aubrey Herbert, benden, İngiliz ordusuna mensup olan ve son zamanlarda İstanbul bölgesindeki jandarmada görevli bulunan Yüzbaşı (Harold) Armstrong'la özel olarak görüşmek isteyip istemediğimi sordu. Onunla görüşmeyi kabul ettim ve bana anlatmış olduğu görüşleri daha sonra kısa notlar halinde bana gönderdi. Armstrong bir centilmendir; çok hoş ve alçak gönüllü birisidir. Alenen görünmek istemiyor ve notlarını 'özel ve kişisel' olarak işaretlemiştir. Görevi sırasında, Padişahı temsil eden kişiler kendisiyle gizlice görüşmüş ve bizzat kendisi de Padişahla kısa bir görüşme yapmış. Armstrong'un iddiasına göre, Ankara Türkleri yorgun düşmüştür... Padişahın söylediğine göre, İngiltere kendisini korumak istiyorsa, onu bir Padişah ve Halife olarak tutmayı diliyorsa, hemen, geç olmadan yardımına gitmelidir. Bunu diliyorsa, Padişaha (büyük bir diplomat değil) daha küçük rütbeli birisini göndererek, onlardan (İngiliz-lerden) ne gibi yardım bekleyebileceğini ona bildirmelidir. Bu kişiye, önerilecek olan yardımla ne yapabileceğini bildirecek ve onunla birlikte ayrıntıları saptayacaklardır. Bir belirti ve kabataslak olarak, İngilizlerle bağlaşıklarından,

İngiliz İmparatorluğunun (Bağlaşıkların) yalnız kendisinin (Padişahın) altında birleşik bir Türkiye ile işlem yapacaklarına; Mustafa Kemal ve Ankara ile işlem yapmayacaklarına dair bir deklerasyon yayımlamayı istiyor. Padişaha göre, bu deklerasyon, onun gücünü yüzde 75 oranında artırmış olacaktır. Ayrıca, Yunanlıların Anadolu'yu terkederek onu kendisine devredeceklerine dair söz verilmesini diliyor. Bu denli vaad, çalışmaya başlaması için yeterli olacaktır. Başarı sağladıkça dört milyon sterline gereksinecektir. Buna karşılık olarak iyi ve tatmin edici ipotekler verecektir. Propaganda amaçları için bazı uçaklara ve kendisiyle adamlarını

korumak için bir kruvazöre ihtiyacı olabilir. (Türkiye üzerinde) açık güdüm istemiyor, ama İngilizler diledikleri tüm etkilere sahip olabileceklerdir.

Padişah sözlerine şunları eklemişti:

'Bunların yardımıyla, benim ve sizin dileklerinizi yerine getirecek bir yönetimi erke getireceğim. Şahsen giderek ülkemi Yunanlılardan teslim alacağım. Halkımı kendime çağıracağım - bana gelmeyenleri imha edebilirim. Asilerin çoğu bana gelecektir; para kullanarak asker bulabilirim. Halkımın çoğu, yalnız kendi evleri için değil, beni esir eden İngilizlerden kurtarmak için savaşıyor. Bu görüş, Irak, Hindistan ve Mısır'da yaygındır. Fransızlar güçlük çıkarıyorlar. Onlara, bana yönereceğiniz gibi muamele yapacağım. Bugüne kadar sizden ümit bekledim ve onlara (Fransızlara) yüz vermedim. Onlarla da kolayca dost olabilirim. Esasen, benimle dost olmayı diliyorlar. Son zamanlarda birçok Ulusçular da bana yaklaşmışlardır".

Padişahın mesajı burada sona eriyordu.

Bu mesajla ilgili olarak Armstrong şu yorumu yapmıştı:

'Yukarıda da görüleceği gibi, Padişah, Yunanlılar ülkeyi boşaltırsa, oralarının Ulusçulara değil, kendisine devredilmesini dilemektedir. Padişah, Bağlaşıklardan sağlayacağı kimi koşullara göre, Ulusçuları halletmeyi ve Türkiye'yi birleştirmeyi garanti ediyor. Faraza, Yunanlılar ülkeyi boşaltırsa, İngiltere'nin amacı bir iç kavgaya karışmak ve Türkiye'yi yönetmek değildir; gerçekte, kendi sorumluluklarını en aza indirmek ve en erken vakitte ülkeyi terket-mektir. Ulusçular İngiliz çıkarlarına muhaliftir; Padişah ise dostça davranıyor. Ulusçular reaksiyonerdir ve ülkenin en kötü elemanlarını temsil eder. Onlar, uzak bir yerde olan Ankara'da denetlenemezler. İstanbul'daki hükümet ise pek az gayretle denetlenebilir. Boşaltma olursa, boşaltılacak bölgenin Padişaha devredilmesi, Kemal'e devredilmesi kadar kolaydır. Bu da sancak sistemiyle yapılabilir. Yunanlılar sancak sancak denize kadar çekilebilirler. Saptanacak bir tarihte Padişahın resmi muhtarları, müdürleri ve mutasarrıfları bölgeyi Yunanlılardan devralabilirler. Aynı tarihte, bağlaşık subaylarının yönetimindeki jandarmalar o bölgede olabilirler. Onlar hazır olunca, Yunanlılardan, sancağın batısına çekilmeleri istenmelidir. Kemalistler sancağa girerlerse,

Bağlaşıklar'ın tüm desteği ve hatta yardımıyla, Yunanlıların yeniden ilerlemeye başlayacaklarına dair önceden uyarılmalıdırlar. Bağlaşık subayları, herşeyin yolunda gittiğine emin olunca, öteki sancağın boşaltılmasına geçilebilir. Böylelikle, Padişah, bölgeyi devralacak; Mustafa Kemal'in ve Ulusçularının var olma nedeni ortadan kalkacak ve Kemal'in ordusundan birçok kaçaklar olacaktır'.

Armstrong yorumlarını şöyle sürdürüyordu:

'İngiliz çıkarları açısından Ankara çok uzaktadır; denetlenemez; muhasımdır; Hristiyan düşmanıdır ve oldukça İngiliz muhalifidir. İstanbul'daki Padişah yönetimi denetlenebilir ve dost olacaktır. Padişah, deniz sahillerine (İngiliz) askerleri yerleştirilmesini ve boğazların açık olmasını kabullenmeye gönüllüdür. Böylece, Hristiyan nüfus korunacak ve Padişah, Bağlaşık subaylarını jandarmayı denetlemeye çağıracaktır. Ayrıca, ticari bölgelerin kapalı olmasına karşı çıkacak ve İngiliz tüccarlarına yardımcı olacak; Halifeliğin dinsel ve tinsel gücünü İngiltere'nin yararına kullanacaktır. Bütün bunlar yapılırsa, Ankara, bu yaşlı Efendiye biat edecek midir? Padişahın bana yanıtı şu olmuştu: "Yunan boşaltması Ankara'nın gücünü kıracaktır. Kemal'in gücü, Yunanlıların Anadolu'daki varlığına dayanır. Yunanlılar giderse, Türkler bir hiç için savaşırlar mı? Sanmıyorum. Onlar çok yorulmuştur".

Sancak sisteminin başarılı olması, Kemalist ordusundaki askerlerin çoğunun kaçmasına neden olacak ve Kemal'in gücü sona erecektir. Ankara'nın kodamanları (enseleri kalın olanlar) İstanbul'u özlüyor; Ankara'dan ve oradaki rahatsızlıktan nefret ediyorlar. Askerler, Padişahın savaş bölgelerini devraldığını ve Yunanlıların çekilmekte olduğunu görünce, daha fazla savaşmak istemeyecektir. Onlar sadece Yunanlılara karşı savaşır. Padişah, İngiltere dilerse, hepsine af uygulayacaktır. Simdi af çıkarılsa birçokları geri döner; ama af olmadan geri dönmeye korkuyorlar...' İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle izlenen bu noktalara ilişkin olarak şu yorumlar yapılmıştı:

'Francis Osborne: oldukça ilginç bir rapor. Yüzbaşı Armstrong'la görüşmeyi ve ondan, Padişahın mesajı hakkında ek bilgi almayı çok dilerim. Buna itiraz var mı? Ancak, Padişahın, küçük rütbeli bir İngiliz

yetkiliyle görüşmek istemesi anlamsız görünüyor ve bu da, (yukarıdaki) raporun mevsukiyetine gölge düşürüyor’.

‘Lancelot Oliphant: kişisel olarak, Sarayın gayri resmi temsilcileri veya başkaları aracılığıyla görüşme, tartışma veya söyleşide bulunmada pek az yarar görüyorum. Padişah, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseriyle gayri resmi olarak nasıl temas kurabileceğini pek iyi biliyor’. [1]

Harold Armstrong, 1925’de Londra’da yayımlanan Türkey in Travail (Türkiye Doğum Sancıları İçinde) başlıklı yapıtında, yukarıda kaydedilmiş olanları yineledikten sonra şu yorumu yapmıştı: ‘(Padişahın son günleri) Bağlaşıklara yardımcı olacak tek çözümün mersiyesidir; ama artık oldukça geçti’.[2]

Öte yandan, 1922 yılı Temmuz sonlarına doğru, Yunanlılar, Kemalistleri dize getirmek için İstanbul’u işgal etmek niyetini beslerken,[3] İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Lord Curzon’a 1 Ağustos’ta şu yazıyı göndermişti:

‘(İngiliz ordusu Başkomutanı) Harington, İstanbul Yunanlılarca işgal edilirse Padişahı kişisel olarak korumak için İngiliz yönetiminin görüşlerini almamı dilemiştir. Bir Yunan işgali sırasında Padişahın tehlike içinde olacağını sanmıyorum; ancak, çıkacak ilk karışıklık buna istisna oluşturur. Herhalde, Yunanlılar düzeni koruma sorumluluğunu üstleninceye kadar Harington, Padişahın korunması için önlemler alabilir’.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Rumbold’a, Padişaha gerektiği her korunmanın sağlanmasını 3 Ağustos’ta emretmişti.[4] İngiltere Savaş Bakanlığı da 22 Ağustos’ta General Harington’a gönderdiği gizli telgrafta, Padişahın güvenliği için önlem alınmasını ve onun İstanbul’da güvenlik içinde olmadığı anlaşıldığı an, bir savaş gemisinde kendisine yer ayrılmasının Deniz Bakanlığı katlarına duyurulmasını bildirmişti. Harington, 7 Eylül’de Rumbold’u bu konuda aydınlatmış ve Rumbold da, ona, 11 Eylül’de gönderdiği yazıda şöyle demişti: ‘Padişahın İstanbul’da korunmaya gereksindiğini veya kentten ayrılmayı dilediğini öğrenir öğrenmez, sizinle ve deniz Komutanıyla ivedilikle danışmalarda

bulunacağım'.[5] Ancak, İngilizler, Yunanistan'a, İstanbul'u işgal etme izni vermemişlerdi.[6]

Yine Rumbold, o sıralarda iyileşerek görevi başına dönmüş olan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 7 Ağustos'ta gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu:

'Anadolu'daki Kemalist akımı gerginlik içindedir. Mustafa Kemal'in durumu, hiç kuşkusuz, epeyi sarsılmıştır. Büyük Millet Meclisi'nde ve daha önemli olan, Ordu'daki muhalefet görünürde genişliyor. Ancak, bu iç bölünmeler nedeniyle Ankara'da herhangi bir partinin Misak-ı Milli konusunda ödün vereceğine dair belirti yoktur. Kemal çökerse (ki bunu şimdi hesaba katmalı ama buna pek dayanmama-lı), onun yerini alması muhtemel adaylar şunlardır:

1. Enverciler, 2. İttihat ve Terakki'nin eski önderleri. En-verciler veya İttihatçılar erke geçerse, Padişahı kullanmaya yeltenebilirler; ancak, ona, yetkili bir rol oynama izni vermeyecek ve belki, Bağlaşıklar'a, Mustafa Kemal gibi güçlük çıkaracaklardır. Bizim görüşümüz açısından en çok dilenen gelişme, Padişahın gerçek yetkiyi yeniden ele geçirmesidir; ama, İngiltere'nin veya Bağlaşıklar'ın desteği olmadan veya halkına, Anadolu ve Doğu Trakya'yı sağlayacağına dair güvence vermeden, onun bu konudaki başarı şansı pek azdır'.[7]

Vahdettin Rumbold'la Yine Görüşüyor

Bir süreden beri yaz tatilini İngiltere'de geçirmekte olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold İstanbul'a döner dönmez 7 Ağustos'ta Padişahça huzura kabul edilmişti. Rumbold bu görüşmeyi şöyle anlatır:

'Padişah yalnız beni ve Ryan'ı kabul etti. Görüşme bir buçuk saat surdu. Padişah, bana, barışla ilgili ihtimal olup olmadığını dobraca sordu. Ona, bu sorunun oldukça güç olduğunu ve o güne kadar kaydedilmiş olan başarısızlığa Ankara'nın neden olduğunu söyledim. Padişah hemen bu görüşüme katıldı ve Ulusçu önderleri eleştirdi. Onların bir hükümet olmadığını; asi ve ihtilalcilerden oluşan bir grup olduklarını; "ulusçu sözcüğü de dahil" çeşitli adlar altında, kendi bencil amaçları için ülkeyi tahakkümleri altına almış olan İttihat ve Terakki'yi hortlatmış olduklarını;

masum bir halkın iyi niyet ve yurtseverliğini istismar ettiklerini; politika ve inançlarında Bolşevik olduklarını söyledi. Kendisiyle hükümetinin barış yapmaya ve bunu sağlamak için özverilerde bulunmaya hazır olduklarını; barışın, Türkiye'ye bağımsızlık ve İslam Dünyası'nda saygınlık getireceğini vurguladı ve şunları ekledi: "Ankara'da herkes barışa karşıt değildir. Ulusçular ve hatta kendi egoist çıkarları için savaşı isteyenler arasında bile barıştan yana olanlar vardır". Sözlerini sürdüren Padişah, o sırada Ankara'da ayrılıklar başgösterdiğini; Bağlaşıklar'ın sert bir tutum izlemeleri gerektiğini; Ulusçuların gücünün abartılmış olduğunu; bunun, Yunan işgaline dayandığını; buna karşı anti-dotun Yunanlıların ülkeyi boşaltması olduğunu; boşaltılan yerlerin yasal devlete devredilmesi gerektiğini vurguladı.[8] Sonuçta, sözlerine şöyle son verdi: 'İnsanlık adına, şimdiki duruma ve masum uyruklarımın ıstıraplarına son verilmelidir'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Francis Osborne bu konuya ilişkin olarak şu yorumu yapmıştı: 'Oldukça ilginç; ancak, Padişahın Doğu Trakya üzerinde direnişi onun planını zayıflatır; ama bu dileği gerçekleşebilir'. Öteki yetkililerden Lancelot Oliphant da şu yorumu yapmıştı: 'Padişah içtenlikle İngiliz yandaşı olarak görünüyor, ama, İngiltere'nin tek başına davranamayacağını; bağlaşıklarıyla birlikte hareket etmesi gerektiğini anlayamıyor'.[9]

Görüldüğü gibi, yüce Türk saldırısının öngününe kadar, İn-gilizler, Mustafa Kemal'in erkten düşürülmesi umudunu besliyor; Padişah yanlısı İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold Vahdettin'i desteklemeyi sürdürüyor ve Kemalistlerle ilgili konularda İngiliz yönetimine yanlış veya abartılmış bilgiler gönderiyordu.

1

İDA, FO 371/7868/E 7460: Hankey'den Crowe'a yazı, Kabine Dairesi, Londra, 26.7.1922; Osborne ve Oliphant yorumları.

2

Armstrong, s.232-233.

3

İDA, FO 371/7868/E 7458: Rizo-Rangabe'den Balfour'a yazı, Londra, 27.7.1922; DBFP XVII/1, s.900-901: Bentinck'ten Balfour'a gizli telgraf, Atina, 29.7.1922.

4

İDA, FO 371/7869/E 7645: Rumbold'dan Balfour'a gizli telgraf, İstanbul, 1.8.1920; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a gizli telgraf, Londra, 3.8.1922.

5

İDA, FO 371/7889/E 9438: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 12.9.1922.

6

CP no. 106; DBFP; DBFP XVII/1, s. 908-909: Bentinck'ten Balfour'a gizli telgraf, Atina, 31.7.1922.

7

İDA, FO 371/7869/E 7790: Rumbold'dan Curzon'a gizli telgraf,

İstanbul, 7.8.1922.

8

Padişah, daha önce de bu konularda Rumbold'u epeyi meşgul etmişti.

9

İDA, DO 371/7870/E 8065: Rumbold'dan Balfour'a gizli yazı, İstanbul, 8.8.1922; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yorumları, 15.8.1922.

BÖLÜM 9

KURTULUŞ SAVAŞI VE VAHDETTİN'İN TÜRKİYE'DE

SON GÜNLERİ

(Ağustos - Kasım 1922)

Kurtuluş Savaşı

1922 yılı Temmuz ayında, Ali Fethi'nin, barışı savaşmadan sağlamak amacıyla Londra'ya yapmış olduğu gayri resmi ziyaretin başarısızlığa uğramasının hemen ardından,[1] Mustafa Kemal, Temmuz'un sonlarında savaş kesimini teftiş ettikten sonra, 26 Ağustos'ta bütün savaş kesimlerinde genel saldırıya geçilmesi buyruğunu vermiş;[1] [2] Anadolu'da Yunan barbarlıklarına sahne olan kanlı bir savaştan sonra, 9 Eylül'de Türk Ordu'su İzmir'e girmiş;[3] Eylül ortalarına doğru bütün Anadolu Yunanlılardan kurtulmuştu. Kemal, bu yüce Türk utkusunu Türk ulusunun eseri olarak yansıtmıştı.[4] Ulusçu'ların Anadolu'da kazanmış olduğu bu yüce utku Padişahı epeyi rahatsız etmiş; yapılan tüm önerilere karşı, Mustafa Kemal'e kutlama telgrafı göndermeye karşı çıkmış; ancak, yakınlarının öğü-tü üzerine, son savaşta yaşamlarını yitirmiş olanların ruhuna Fatiha okumak amacıyla 15 Eylül'de Fatih Sultan Mehmet camisinde yapılan dini törene katılmıştı.[5] Bu sırada Türkiye'nin her yanından ve dünyanın birçok ülkelerinden Mustafa Kemal'e kutlama telgrafları gönderilmişti.

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a 26 Eylül'de gönderdiği gizli yazıda özetle şöyle diyordu:

'Kemalistlerin geniş kapsamlı başarıları ve bunların sonucu olarak Bağlaşıklar'ın İstanbul'daki durumlarının tehdit altına girmiş olması, başkentte umutsuzluk ve kaygı yaratmıştır. Yabancı koloniler, burada, genel düzensizlik çıkması olasılığından korkuyorlar. Yerel Hristiyanlar ve Kemalistlerin düşmüş olduklarına inanmış olan birçok Türkler, Ulusçu'lar İstanbul'a gelirse, onların kendilerinden öç alacaklarından kaygılanıyorlar... Bırakışmadan bu yana önemli rol oynamış olan Kemalist aleyhtarı kimi Türk, Rum ve Ermeniler vardır ve onlar, kişisel yaşamlarının güvenliği konusunda kaygılıdırlar. İstanbul'dan ayrılmak için benden yardım diliyorlar. Kemalistlere karşı bize her bakımdan yardımcı olan kimi Türk, Rum ve Ermenilerin bu dileklerini görmezlikten gelemem. Bu gibi kişilerin ülke dışına gitmelerine yardımcı olmak amacıyla, General

Harington'la birlikte, kısıtlı seyahat belgeleri hazırlamış bulunuyorum. Bu kişiler arasında Damat Ferit Paşa da vardır. Kendisi, Kemalistlerin, Yunanlılara karşı sağlamış olduğu başarının coşkun günlerinde Avrupa'dan İstanbul'a dönmüştü. Yaklaşık olarak bir hafta sonra, akıllıca davranarak, ailesiyle birlikte Avrupa'ya dönme kararı almıştır. Birkaç gün önce, Damat Ferit, eşi Prenses Mediha, üvey oğlu Prens Sami, iki hademe ile İtalya'ya hareket etmişlerdir. Onlara, seyahat edebilmeleri için, Yüksek Komiserliğimiz tarafından ve kendi yetkimle seyahat belgeleri verilmiştir.[6]

Rumbold, Curzon'a aynı gün gönderdiği gizli ve kişisel yazıda özetle şöyle diyordu:

'Bildiğiniz gibi, Padişah, kişisel olarak tehlikeye girerse, onu korumak için elimizden geleni yapacağımızı kendisine 1920 yılı Ekim başlarında bildirmiştik. O sırada tahttan çekilmek isteyen Padişahı bu görüşten vazgeçirmiştik ve bu da, onun kişisel güvenliğini sağlamadaki sorumluluğumuzu artırmıştır. İngiltere Savaş Bakanlığı'yla General Harington arasında, son günlerde yapılmış olan yazışmalardan, İngiliz yönetiminin, bu konuda, burada (İstanbul'da), elimizden geleni yapmamızı istediği anlaşılıyor. Güç olan, tam vaktinde harekete geçmektir. Bilinen nedenlerden ötürü, Padişahı buradan paketlemiş veya istifa anlamına gelen bir davranışta bulunmaya sevketmiş olduğum görünümünü vermeyi dilemiyorum. Padişah, 23 Eylül'e kadar bu konuda hiçbir davranışta bulunmamış; yalnız, Mustafa Kemal'e bir kutlama telgrafı göndermeye tazyik edilmiş olduğunu, ama bunu reddettiğini dolaylı biçimde bilgime sunmuştur. Padişahla aramızda aracılık yapan kişi (ad verilmiyor), Kemalistlerin Padişaha karşı uzun süreli nefret duyguları olduğunu ve Padişahın onlarla asla işbirliği yapamayacağını anlamış olduğunu; Kemalistler ergeç yapacakları gibi, İstanbul'da başa geçerlerse, Padişahın tek çare olarak İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalacağını; durum bu kerteye gelince, kendisine önceden bilgi verilmesini ve Abdülhamit'in akıbetine uğramamak için, ailesi ve sadık hademeleriyle birlikte buradan ayrılacağını bildirmiştir'.

Rumbold şunları eklemişti:

'Padişah, kendi durumunun güç olacağına inanmakta haklıdır. Onun, şu anda, genellikle ciddi tehlike içinde olduğunu sanmıyorum; ancak, bu

tehlike sur’atle ortaya çıkabilir. Burada, güç, Kemalistlerin elindedir. Dileğim, Padişahı vakitsiz karar vermeye sıkıştırmamak; zamanı gelince, onun hayatını ve kişisel özgürlüğünü sağlamaktır’.[7]

Öte yandan, Bağlaşıklar, karşılaşmış oldukları bunalım üzerine ivedilikle Paris’te görüşmeler yapmış;[8] bu görüşmeler sonunda, bizzat Curzon’un hazırlamış olduğu ve savaşan yanları Bağlaşıklar’la birlikte barış konferansına çağıran ortak notada, Mustafa Kemal’le Bağlaşık Generalleri arasında Mudanya’da bir mütareke konferansı yapılması önerilmişti.[9] Bunu takiben, 3 Ekim ile 11 Ekim arasında yapılan çetin müzakerelerden sonra Mudanya Bırakışması imzalanmıştı.[10] Bu arada, barış konferansının Lozan’da yapılması da karara bağlanmıştı.

Refet Paşa’nın İstanbul’a Gelişi

Lozan konferansı başlamadan bir ay kadar önce, 19 Ekim’de, General Refet Paşa İstanbul’a ulaşmış; başkentin kurtarıcılarından biri olarak coşkun gösterilerle karşılanmıştı. ‘Gül Nihal’ adlı gemiyle Kabataş’a inen Refet Paşa, İstanbul sokaklarından geçerken büyük bir kalabalık tarafından alkışlanmıştı. Kentin çeşitli camilerinde dualar okunmuş; yol boyunca, halk, kurbanlar kesmişlerdi. Refet Paşa’yı her tür resmi ve gayri resmi kuruluşların temsilcileri karşılamış; Padişahın bir mabeyincisi ona şu mesajı iletmişti: ‘Padişah adına size hoş geldiniz derim’. Basına göre, Refet Paşa şu yanıtı vermişti: ‘Halifelik yüksek katına dini bağlılık duygularımı lütfen iletiniz’. Veliaht da gönderdiği mesajda, ulusun çabalarının başarılı olacağına daima inanmış olduğunu ve ayaklar altına alınmış olan Trakya’nın da yurda iadesinin ülkeye saygınlık, adalet ve güvenlik getireceğini bildirmiş; Refet Paşa ona şu yanıtı göndermişti: ‘Veliaht Abdülmecit Efendi, Halifelik yüksek katına adaydır. Başlangıçtan beri yerine getireceğimize dair söz vermiş olduğumuz amaçlardan biri de Halifeliği özgürlüğe kavuşturmaktı. Dolayısıyla, kendilerine teşekkürlerimi sunarım’. Sadrazamın bir tebrik mesajı göndermesi üzerine, Refet Paşa, Tevfik Paşa’yı, devlete geçmişte yapmış olduğu hizmetlerden ötürü övmüş; onun, ulusun minnettarlık ve saygınlığını kazanmış olduğunu; ancak, sözlerinin o günlere değil, geçmişe değinmiş olduğunu hatırlatmış ve Tevfik Paşa’dan Sadrazam olarak söz etmekten kaçınmıştı.

2

Refet Paşa, İstanbul Valisinin kendisini İçişleri Bakanlığı adına karşılaması üzerine, halka ve Bakana teşekkür ederek şunları belirtmişti: ‘Bizim hükümetimiz demokrat bir yönetimdir ve halk tarafından, ulusal egemenlik ilkesine göre yönetilir. Ancak, kendi hükümetim adına bir İçişleri Bakanı tanıyamam’. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold’a göre, Refet Paşa hiç çekinmeden söz ederek, İstanbul hükümetini ve Padişahı tanımadığını ima ediyordu. Bu arada, Re-fet Paşa, birçok etkinliklere katılmış; konuşmalar yapmıştı. Özellikle İstanbul üniversitesinde 21 Ekim’de yaptığı konuşma büyük ilgi çekmişti. Rumbold’a göre, bu üniversite, İstanbul’da, Kemalistlerin bir kalesi biçimine gelmişti. Refet Paşa, yaptığı konuşmada özetle şöyle demişti:

‘Fatih Sultan Mehmet, Türkler’e İstanbul’u, Sultan Selim, Halifeliği sağlamıştır. Ankara, Halifelik katını tanıyor ve İstanbul’un, Halifeliğin sürekli başkenti olmasını diliyor... Uzun sürede, ulusal sızılardan sonra, ulusal ilkeler ve halkın gerçek egemenliği üstün gelmiştir. Ankara’nın dış siyasası Misak-ıMilli’ce, iç siyasası, geçen yıl kabul edilmiş olan anayasa ile çizilmiştir. Büsbütün sorumlu olan halk, teknik açıdan olanaksız olan Padişahın yerini almalıdır. Egemenlik halkın olunca, sorumlu olmayan, oldukça kutsal bir Halifelik olanaklı olacaktır’.

Rumbold’a göre, Refet, herhalde Halifeliği yıkmadan Sultanlığı yıkmanın olanaklı olacağını anlatmaya çalışıyordu; ancak, tüm konuşmalarında Padişahın kişiliğine değinmemeye büyük dikkat gösteriyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, Kemalistlerin, Padişahı baştan atacak bir duruma gelince bunu yapmaktan çekinmeyeceklerine inanıyor; Ankara’da, Padişahın kişiliğine karşı yapılan sert saldırıların örneği olarak, Yeni Gün gazetesinin 1 Ekim 1922 günlü sayısında yayımlanmış olan yazıya değinerek şöyle diyordu: ‘Refet Paşa, buradaki (İstanbul) Bağlaşık yetkililerine karşı ne kadar dostça görünürse görünsün, o da, Ankara yönetimini yürüten askeri klik kadar şövenistir ve kafası, ihtilalci ve yayılımcı görüşlerle doludur’.[11]

1

Sonyel II, s.262 vd.

2

Sonyel II, s.265 vd.

3

İDA, FO 371/7886/E 9096: Lamb'dan Curzon'a gizli telgraf, İzmir, 9.9.1922.

4

Mustafa Kemal'in bildirisi, 13.9.1922. Hakimiyet-i Milliye, 18.9.1922; ATTB, s.459.

5

İkdam, Sabah, 16.9.1922; İDA, FO 371/7894/E 9882: Rumbold'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 16.8.1922.

6

İDA, FO 371/7898/E 10389; Sabah, İkdam, 23.9.1922.

7

İDA, FO 371/7901/E 10729: Rumbold'dan Curzon'a gizli ve özel mektup, İstanbul, 26.9.1922.

8

CP 9735; İDA, FO 371/7892/E 9735'den E 9758'e kadar: Paris Görüşmeleri, 20- 22.9.1922.

9

CP 571 ve 9995: Paris Görüşmeleri, 23.9.1922.

10

Sonyel II, s.269 vd.

Lozan Konferansı

Yunanlıların 1922 yılı Eylül'ünde Anadolu'da uğramış oldukları büyük yenilginin ardından, Bağlaşık Devletler (İngiltere, Fransa ve İtalya), yeni bir savaşı önlemek amacıyla BMM yönetimini, Yunanistan'ı ve öteki kimi devletleri ivedilikle Lozan'da yapılması tasarlanan barış konferansına katılmaya çağırmışlardı.[1] [2] İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, BMM yönetimiyle birlikte İstanbul hükümetinin de konferansa katılmaya çağrılması görüşünde direnmiş; Fransız devlet başkanı Poincare tarafından desteklenmişti; ama Poincare, daha sonra bu konuda görüşünü değiştirmişti.[3] Böylelikle, Curzon, yetkisi İstanbul surlarını asmayan kukla Tevfik Paşa yönetiminin mezarını kazmış oluyordu, çünkü, Bağlaşıklar, 26 Ekim'de ilgili devletlerle BMM ve İstanbul hükümetlerini konferansa çağırınca;[4] BMM yönetimi, konferansa temsilci göndermeyi 29 Ekim'de kabullenmekle birlikte, İstanbul hükümetine gönderilmiş olan çağrıdan ötürü Bağlaşıklar'ı protesto etmiş; bu davranışın, Mudanya Bırakışması'nın 'özüne ve sözüne' karşıt olduğu görüşünü öne sürerek, İstanbul hükümeti konferansa katılırsa, bunun, BMM hükümetinin konferansa katılmasını önleyebileceği uyarısında bulunmuştu.[5]

Bu sırada, Osmanlı yönetimi Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden (Kemalist düşmanı) Andrew Ryan'la görüşürken, İstanbul yönetiminin yasal (de jure) hükümet olarak konferansa katılma hakkı olduğunu; Ankara'nın bu hükümete karşı düşmanca duygular beslemediğini ve konferansta iki delegasyonun anlaşmaya varabileceğini söylemişti.[6] Sadrazam Tev-fik Paşa da, konferansa karma bir kurul göndermelerini 29 Ekim'de Mustafa Kemal'e önerince;[7] Türk ulusal önderi, Türkiye'nin ancak BMM yönetimince temsil edilebileceği yanıtını vermiş;[8] Tevfik Paşa'nın bu davranışı BMM'nde öfkeli bir hava yaratmıştı. Bunun üzerine, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaldırıldığına ve yerini yeni bir Türk devletinin almış olduğuna dair Meclis'e bir önerge sunmuş; Erzurum milletvekili Hüseyin Avni ve öteki milletvekillerince de desteklenen bu önerge, Mustafa Kemal'in 'bazı kafalar kesilecektir' biçimindeki tehdidi[9] üzerine, saltanatın

kaldırılmasına yol açan bir yasa tasarısı hazırlanmış; 1 Kasım 1922'de, BMM'nda oybirliğiyle kabul edilen yasa ile saltanat kaldırılmış; kişisel egemenliğe dayanan İstanbul hükümetinin, 16 Mart 1920'den[10] itibaren tarihe karıştığı; Halifelik Osmanlı hanedanına ait olmakla birlikte, bunun dayanak noktasının Türkiye Devleti olduğu ve bu makamı ancak BMM tarafından seçilecek bir kişinin işgal edebileceği kesinlikle belirtilmişti.[11]

4 Kasım'da Rumbold'la görüşen Tevfik Paşa, ona, İstanbul yönetiminin istifa edip etmemesini ve Lozan konferansına bir delegasyon gönderip göndermemesini sormuş; Rumbold, ona, her iki konuda öneride bulunamayacağı yanıtını vermişti. Bunun üzerine, Sadrazam, İstanbul hükümeti istifa ederse ne olacağını sormuş; Rumbold, durumu öteki Yüksek Komiserlerle görüşmesi gerektiği ve sonucu kendisine bildireceği yanıtını vermişti. Bundan sonra, Tevfik Paşa, BMM'nde yapılmış olan gürültülü oturuma değinerek, 'usulsüzce kurulmuş olan bir Meclisin Padişahlığı kaldırmaya ve Halifelikte değişiklik yapmaya yetkisi olmadığını; Halifenin tüm İslam Dünyası'nı ilgilendirdiğini öne sürmüş; barış konferansında epeyi güçlükler çıkacağı ve Kemalistlerin, o günkü ruh haleti içindeki tutumlarına göre, olanaksız istemlerde bulunacakları' kehanetinde bulunmuştu.[12] Ertesi gün Fransız Yüksek Komiseriyle de görüşen Tevfik Paşa, erkten çekilmeyi dilediğini ve hükümeti kime teslim etmesi gerektiğini sormuş; ama bu konuda kesin bir yanıt alamamıştı.[13] Bu gelişmelerden sonra, İstanbul hükümeti ancak birkaç gün daha erkte kalabilmişti. Bu süreden yararlanan Tevfik Paşa, son anda bile, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri Rumbold ve General Pelle'yle entrika çevirmeyi sürdürmüş; onların öneri ve yardımlarını dilemiş; bir sonuç alamayınca, 4 Kasım'da Sadrazamlıktan çekilerek, 19 Ekim'de İstanbul'a ulaşmış olan BMM temsilcisi Re-fet Paşa'ya makamını devretmişti.[14]

Tevfik ve İzzet Paşaların erkte geçirdikleri son anlar, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold tarafından Curzon'a etraflıca anlatılmıştı. Rumbold, Tevfik Paşa'yla yapmış olduğu son resmi görüşmeden sonra Curzon'a 7 Kasım'da gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

'Sadrazam, benimle vedalaşırken, eski nesile mensup, yaşlı ve saygın bir Türk Efendisiyle resmen son olarak görüşmekte olduğumu sezdim. Onun,

güçlükler ve aşağılamalar önünde ağırbaşlı tavrı sempatimi kazanmıştır... Böylece, yüzyıllar boyunca sürmüş olan bir rejim ve örgüt geçmişe karışmıştır. Bu tarihi rejimin kayboluşundan sonra Türkiye'nin gönence kavuşup kavuşmayacağını zaman gösterecektir. Ancak, var olan belirtiler, bugün, Türkiye'de erkte bulunanların ülkeyi bir felakete sürüklemekte oldukları görünümünü veriyor'.

Rumbold'un bu kehanetinin ne kadar isabetsiz olduğunu daha sonraki gelişmeler kanıtlayacaktır. Bu arada, İzzet Paşa da Rumbold'la yaptığı son görüşmede, Türklerin Yunanlılara karşı kazanmış oldukları utkudan ötürü bir Türk olarak kıvanç duyması gerekirken, bir evreye dek üzüntü duyduğunu belirtmişti.[15]

Vahdettin'in Türkiye'de Son Günleri

Son ana kadar İngilizlerden yardım umarak tahtına adeta yapışmış olan Padişah Vahdettin, İstanbul hükümetinin erkten çekilmesinden hemen sonra, 6 Kasım'da, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold ve yardımcısı Andrew Ryan'la üç buçuk saat süren bir görüşme yapmış; 'Bolşevik' olarak tanımladığı Kemalistlerin silahsız bir darbeyle kendi hükümetini ele geçirdiklerini söylemiş; görevinden istifa etmeyeceğini; Kemalistlerin bir azınlık oluşturduklarını iddia ederek, Bağlaşıkların İstanbul'u sıkı yönetim altına alıp almayacağını sormuştu. Rumbold, İstanbul hükümetinin ortadan kalkmış olduğu; Bağlaşıklar'ın konferansta bir Güç'le görüşmeleri gerektiği; bunun da ancak Ankara yönetimi olacağı yanıtını vermişti. Bunun üzerine, Padişah, ülkeden ayrılmaya karar verirse kendisine yardımcı olup olmayacaklarını sormuş; Rumbold, yardıma hazır olduklarını bildirmişti. Ancak, Padişah, ciddi bir tehlike çıkıncaya kadar İstanbul'dan ayrılmayacağını belirtmiş ve nereye götürüleceğini (Kıbrıs'a mı Mısır'a mı) diye sormuş; Rumbold, Mısır'ın olanaksız olduğu yanıtını vermişti.[16]

Bir ara, İngilizler, Vahdettin'i kullanmayı düşünmüşlerdi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Ronald Lindsay 6 Kasım 1922'de şu çıkmayı kaleme almıştı:

'Fırsattan yararlanarak, Padişaha Kıbrıs'ta siyasi barınak önererek veya ona, görevinden istifa etmemesini telkin ederek, İslam ülkelerinin gözünde

saygınlığımızı yükseltme olanağını incelemekte yarar olabilir. Halifenin İngiltere tarafından Türkiye'deki Ulusçulara ve cumhuriyetçilere karşı korunması, Hindistan ve öteki İslam ülkelerinde pek etkili olabilir'.

Bakanlık Müsteşarı Crowe şu yorumu yapmıştı:

'Padişaha siyasi barınak vermek önerisi dikkatle incelen-melidir. Ona, barınak olarak belki Hindistan'ı önerebiliriz; ama bu denli bir öneri, Hindistan'da Halifeye karşı soğukluk yaratabilir'.

Curzon da şunları eklemişti: 'Padişaha siyasi barınak verilmesi görüşüne değer veririm; ama ona bu melce nerede verilebilir? Lütfen bu konuyu tartışınız'.[17] Ancak, Hindistan Kıral Naibi, 10 Kasım'da Hindistan Bakanlığı'na şu gizli telgrafı göndermişti:

'Padişahın Halifeliği dışında, kendisi Hindistan'da pek az tanınmıştır ve (Türkiye'nin) işgali sırasında, onun, (İn-gilizlerin) aleti olduğundan kuşkulanılmaktadır. Dolayısıyla, genel eğilime göre, onun tahttan indirilmiş olması Hindistan'da ilgisizlikle karşılanmıştır. Mustafa Kemal ise, ülkesinin kurtarıcısı ve İslam'ın şampiyonu olarak görülmektedir'.[18]

Bir süre sonra, Vahdettin, Türkiye'deki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Sir Charles Harington'a gönderdiği kişisel mektupta, İngiliz hükümetinin koruyuculuğuna sığınmış olduğunu ve siyasi barınak dilediğini bildirmişti. Bu dileği ivedilikle kabul edilen Vahdettin, 17 Kasım 1922'de, oğlu Ertuğrul, beş eşi, doktoru, müzik hocası, baş mabeyancısı, iki sekreter, sandık dolusu mücevher ve 3.000 Osmanlı altın lirası ile,[19] sarayından gizlice alınarak, İngiliz Malaya savaş gemisiyle Malta adasına götürülmüş;[20] ancak, makamından istifa etmediğini açıklamıştı.

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold 24 Ekim'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli yazıya, Yeni Gün gazetesinin 1 Ekim günlü sayısında yayımlanmış olan yazıdan şu pasajı aktarmıştı:

'Türk ulusunun utkusu, hain Padişahı, taht ve tacını bırakmaya zorlamıştır. Konstantin'den sonra devirmiş olduğumuz Padişah, İngilizlerce ülke dışına çıkarılmak üzeredir. Mehmet VI adı altında padişahlığa başlamış olduğu

günden bu yana ulusuna ihanet etmiş; İngilizler ve Yunanlılarla işbirliği yapmış; şimdi de görevinden çekilmiştir... Cehenneme gitsin!'[21]

İngiliz Yüksek Komiser vekili Nevile Henderson da, 21 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, Türk basınından şu alıntıları iktibas etmişti:

'Renin: Vahdettin, davranışları konusunda halka hesap vereceği günün yaklaşmakta olduğunu ve halka karşı büyük borçları olduğunu sezmiştir. Osmanlı Hanedanı ülkeye 36 Sultan vermiştir. Bunlar arasından yüce ve önemsiz, iyi ve kötü Padişahlar çıkmıştır, ama Vahdettin gibi korkak çıkmamıştır. Kendi seleflerinin mezarlarına sırtını cevirmiş olan Vahdettin şimdi bir macera peşine düşmüştür'.

Tevhid-i Efkar, sabık Padişahın kaçışını 'misli görülmemiş alçaklık' olarak nitelemiş; ancak, kendi din ve ulusunun düşmanı olan bir düşük Padişahtan başka birşey beklenemeyeceğini kaydetmişti. Basına göre, Padişah, son üç yıldan beri din ve ülkesine ihanet etmişti. 19 Kasım günlü Vakit gazetesi, Mehmet VI'ya yapılacak işlem, onun inzivaya çekilmesi ve ulusun, onun masraflarını karşılaması olacaktı. En iyi çözüm, ulusun, onun ruhsuz bedeninden, masrafa katlanmadan kurtulmak olacaktı. Kendisini kurnaz sayan Vahdettin, son anda bir hata işlemişti. Kendi eliyle kendi sonunu hazırlamış; kendi eliyle kendini asmıştı.[22]

Vahdettin Malta'ya ulaşınca İngiliz Valisi Felt-Mareşal Plumer onu iyi karşılamıştı. 25 Kasım'da 'Büyük Britanya Kıralı ve Hindistan İmparatoru' V. George'a şu telgrafı göndermişti:

'Başkentten (İstanbul'dan) ayrılırken Majesteleriniz hükümeti, Yüksek Komiseriniz, Başkomutanınız ve Malta'ya gelişimde Valiniz Plumer tarafından bana yapılmış olan yardım ve gösterilmiş olan kolaylıklardan dolayı Majestelerinize en derin minnetlerimi sunarım. Majestelerinizin ailesinin tüm mensuplarının sağlık ve refahı için Tanrıya dua ederim'.

İngiliz Kıralı ona 28 Kasım'da şu yanıtı göndermişti:

‘Majestelerinizin güvenlik içinde Malta’ya ulaşmış olması ve sehayatiniz için yapılmış olan aranjmanların memnuniyet verici olması bana büyük zevk vermiştir. Majestelerinize, benimle ve ailemle ilgili mesajınızdan dolayı minnettarım ve sağlığınızın iyi olmasını dilerim’.[23]

Bir süre sonra, Malta Valisi (7 Aralık 1922’de), İngiltere Sömürgeler Bakanlığı’na gönderdiği gizli telgrafta, o gün kendisiyle görüşmüş olduğu ‘Padişahın’, kendisine taşıt sağlanabileceği en erken vakitte Mekke’ye gitmeyi dilediğini bildirmiş; Kıral Hüseyin’in onu Mekke’ye davet etmiş olduğunu; amacının, Peygamberin mezarını ziyaret etmek olduğunu bildirmişti. İngiliz hükümeti bunu kabullenerek ona taşıt sağlamıştı.[24] Bundan sonra Vahdettin 15 Ocak 1924’de Hicaz’a varmış; bizzat kendisi Halife olma düşü gören Kı-ral Hüseyin’in muamelesinden pek memnun kalmamış; orada ümit kırıklığına uğramış; fazla tutunamamış ve Hicaz’dan Mısır, Ürdün veya Kıbrıs gibi Müslümanların yaşadığı bir yere gitmek istemişti. Ancak İngilizler buna izin vermemişlerdi, çünkü kendisini İngiliz İmparatorluğu’nun konuğu olarak saymamaya başlamışlardı. Sonunda, Vahdettin’e, İtalya’nın San Remo kentinde oturması için izin verilmiş;[25] oraya giderek Manolya şatosuna yerleşmiş; 15 Mayıs 1926’da kalp sektesinden ölmüştü. Cenazesi daha sonra Şam’a götürülerek Yavuz Sultan Selim camisinin bahçesine gömülmüştü.

1

İDA, FO 371/7907/E 11820: Rumbold’dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na yazı, İstanbul, 24.10.1922. Refet Paşa’ya atfedilen alıntılar İngilizceden çevrilmiştir.

2

İDA, FO 371/7892/E 9783: Bağlaşık Devletler’den Ankara’ya nota, Paris, 23.9.1922; Sonyel II, s. 290 vd.

3

İDA, FO 371/7903/E 11023; DBFP XVIII/1, s.188-191: Curzon’dan Hardinge’ye telgraf Londra, 12.10.1922; FO 371/7904/W 11262: Poincare’den Curzon’a yazı, Paris, 14.10.1922; FO 371/7908/E

12000; DBFP XVIII/1, s.219-220: Crowe’dan Fransız Büyükelçisi St. Aulaire’ye yazı, Londra, 2.11.1922; a.g. kaynak, E 12001: St. Aulaire’den Curzon’a yazı, Londra, 2.11.1922.

4

İDA, FO 371/7906/E 11637; DBFP XVIII/1, s. 208-209: İngiltere Dışişleri Bakanlığından Atina ve İstanbul’a telgraflar, 26.10.1922; BTTD, no. 34, Temmuz, 1970, s.12.

5

İDA, FO 371/7907/E 11925; DBFP XVIII/1, s.213-214: Büyük Millet Meclisi’nden Bağlaşık Devletler’e nota, Ankara, 29.10.1922; FO 371/7907/E 11926: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraf, İstanbul, 31.10.1922; FO 371/9176/E 10937: Türkiye Yıllık Raporu, 1922.

6

İDA, FO 371/7903/E 11025: Ryan - İzzet Paşa görüşmesiyle ilgili gizli telgraf, İstanbul, 13.10.1922.

7

İDA, FO 371/7907/E 11913: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraf,

İstanbul, 31.10.1922.

8

Tevfik Paşa’dan Mustafa Kemal’e telgraf, İstanbul, 29.10.1922; ATTB, s.476; Cebesoy, s.113-115; BTTD, no.34, Temmuz 1970, s.13.

9

Nutuk III, s.469; Erhan, s.31.

10

İstanbul’un Bağlaşık Devletler’ce resmen işgal edildiği tarih.

11

1 Aralık 1922 tarihli kanun, no.56;

12

İDA, FO 371/7908/E 12079; DBFP XVIII/1, s.226-227: Rumbold’dan Curzon’a gizli telgraf, İstanbul, 4.11.1922.

13

İDA, FO 371. 7908/E 12082: Rumbold’dan Curzon’a ivedi ve gizli telgraf, 5.11.1922.

14

İDA, FO 371/7907/E 11820; FO 371/7908/E 12097; BO no.412/414; DBFP XVIII/1, s.229-230: Rumbold’dan Curzon’a yazı, 24.10.1922 ve telgraf, 15.11.1922.

15

İDA, FO 371/7912/E 12443; FO 371/7914/E 12936: Ruymbold’dan Curzon’a iki yazı, 7 ve 14.11.1922.

16

İDA, FO 371/7912/E 12647: Rumbold’dan Curzon’a yazı, 7.11.1922.

17

İDA, FO 371/7910/E 12293.

18

İDA, FO 371/7913/E 12699: Kıral Naibinden Hindistan Bakanlığı’na ivedi, özel ve gizli telgraf, 10.11.1922.

19

Çetiner, s.261-275.

20

İDA, FO 371/7912/E 12647: Rumbold’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 17.11.1922; FO 371/ 7914/E 12907, E 12952; FO 371/7962/E 12790, E 12846 ve E12887; DBFP XVIII/1, s.283: Londra’dan Malta’ya telgraf, 17.11.1922; Malta’dan Londra’ya telgraf, 17.11.1922; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Oliphant’tan Henderson’a telgraf, 24.11.1922; FO 371/9176/E 10937: Türkiye Yıllık Raporu, 1922; Söylev II, 476; Speech, s.5678; Harington, s.128-131; Wal-der, s.333; Çetiner, s.261-275.

21

İDA, FO 371/7907/E 11820: Rumbold’dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na yazı, İstanbul, 24.10.1922. Metin İngilizceden çevrilmiştir.

22

İDA, FO 371/7962/E 13269: Henderson’dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na yazı, İstanbul, 21.11.1922.

23

IDA 371/7962/E 13317: İngiliz Kıratının özel sekreterinden İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na yazılar, Londra, 25 ve 28.11.1922.

24

İDA, FO 371/7962/E 13894: Plumer’den İngiltere Sömürgeler Bakanlığı’na ivedi ve gizli telgraf, Malta, 7.12.1922.

25

Şimşir: Doğu’nun Kahramanı Atatürk, s.117-118.

SONUÇ

Vahdettin ülkeden kaçtıktan bir süre sonra, birleşik bir Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa başkanlığındaki bir kurul, 20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde törenle açılan Lozan konferansına katılmış; konferansın 1923 yılı Şubat ayının ilk haftasına kadar süren birinci döneminde çetin bir mücadele vermişti. Konferans 5 Şubat'ta kesintiye uğrayarak ertelenmiş; diplomasi sahasında yapılan karşılıklı gayretler sonucunda, 23 Nisan 1923'de ikinci dönem oturumları başlamış; daha çetin bir mücadeleyle, sonuçta, 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma, dünyanın her yanında Kemalist Türkiye'nin en yüce diplomatik zaferi olarak karşılanmıştı.[1]

Bu antlaşma, yenilgiye uğratılarak görünürde parçalanmış olan, ama yıkıntıları üzerinden yükselerek, en güçlü devletlere karşı koyan ve yaklaşık olarak tüm amaçlarını elde eden bir ulusun ölüm-kalım savaşımın son perdesi olmuştur.[1] [2] Bu antlaşmadan sonra, Türkiye, yabancıların entrikalarından uzak, kendi ulusal sınırları içinde, bağımsız ve egemen bir devlet olarak dünyanın önüne çıkmıştı.[3] Bu yüce eserin yaratılmasında Mustafa Kemal (Atatürk)'in eşsiz önderliğinin; İsmet (İnönü)'in uygulamış olduğu ağırbaşlı ve metin diplomasisinin ve her türlü ezgilere, barbarlıklara ve fedakarlıklara maruz kalmış olan Türk ulusunun destan oluşturan savaşımının büyük payı olmuştur.[4]

1

Bayur, s.118; Aydemir, s.132; Vere-Hodge, s.46; Cumming, s.186; L'Temps, Paris, 18.7.1923; İDA, FO 371/9087/E 7456; Grew, s.569. Lozan Konferansı'yla ilgili olarak bkz. Sonyel II, s.290 vd.

2

IDA. FO 371/10224: Türkiye Yıllık Raporu, 1923; Toynbee ve Kirkwood, s.115.

3

İDA, FO 371/9131/E 7808: Henderson'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 25.7.1923.

4

Ayr. bkz. İDA, FO 371/9090/E 8079; Ağa Han'ın demeci, Times, Londra, 28.7.1923.

Amerika Birleşik Devletleri

Bristol Belgeleri: Kongre Kütüphanesi (Library of Congress), kutu 37, Washington.

National Archives (Milli Arşivler) mikrofilm kolleksiyonu, Dışişleri'yle ilgili 1918- 1923 belgeleri.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (ABD'nin dış ilişkileriyle ilgili belgeler): 1914, The World War (Dünya Savaşı), ek 1, 1918, bölüm 1: Paris Barış Konferansı, 1918-1923, c. -IV ve XI, 1919, c.II, Washington, 1934.

Woodrow Wilson Belgeleri.

Fransa

Conference de Lausanne sur les affaires du Proche-Orient (Lozan Konferansı 1922- 1923), Recueil des Actes de la Conference, premiere serie, c. I-IV, Paris, 1923.

Ministere des Affaires Etrangeres: Documents Diplomatique Fran-çaise, 1918-1923, (Dışişleriyle ilgili diplomatik belgeler) 1.ere serie, Paris 1930.

------------: Conference de Lausanne, Paris, 1923.

------------: Archive Diplomomatique, serie E, Levant, 1918- 1923.

Ministere de la Defense, Etat-Major de l'Armee de Terre, Service Historique, Inventaire Des Archives de la Guerre, 1918-1923 (Savunma Bakanlığı belgeleri); Chateau de Vincennes, 1981.

Conference de la Paix, 1919-1920 (Paris Barış Konferansı belgeleri) Recueil Actes de la Conference, 42 cilt, Paris, 1922-1935.

İngiltere

British and Foreign State Papers (İngiltere ve Yabancı Devletlerin

Belgeleri):

- c. CXI , Mondros Bırakışması, s.611-613.
- c, 113 , Sevr Antlaşması, s.652-776.
- c.118, Moskova Antlaşması, s.990-996.

Cabinet Papers (Kabine Belgeleri):

Cab.23 - Kabine toplantılarının tutanak ve kararları, 19181922.

Cab.24 - Kabine andaçları, 1918-1923.

Cab.25 - Yüksek Savaş Konseyi belgeleri, 1917-1919.

Cab.28 - Bağlaşıklar'ın (Savaş) konferansları, 1918-1919. Cab.29 - Uluslararası konferanslar, 1917-1921.

CommandPapers (Buyruldular):

- 53, c.III - Mondros Bırakışması.

- 671, c. LI, Gizli Antlaşmalar.

- 963, (c.LI), Üçlü Sözleşme.

- 964, (c.LI), Sevr Antlaşması

- 1556, Turkey No.2, 1921, Ankara Antlaşması, 20.10.1921.

- 1570, No.1, 1922, Ankara Antlaşması'yla ilgili olarak İngiltere ve Fransa arasında yapılan yazışmalar.

- 1814 (c. XXVI) 1923 Lozan Konferansı.

Documents on British Foreign Policy (İngiltere'nin dış politikasıyla ilgili Belgeler, 1. serinin aşağıdaki ciltleri):

IV - The Adriatic and the Middle East, 1919 (Adriyatik ve Orta Doğu).

VII - The First Conference of London (Şubat - Nisan 1920)

(Birinci Londra Konferansı).

VIII - International Conferences on High Policy (Nisan - Aralık 1920) (Yüksek Siyasa İle İlgili Uluslararası Konferanslar).

XIII - The Near and Middle East (1920-1921) (Yakın ve Orta Doğu).

XV - International Conferences and Conversations (1921) (Uluslararası Konferanslar ve Görüşmeler).

XVII - Greece and Turkey (1921-1922) (Yunanistan ve Türkiye).

XVIII - Greece and Turkey (3.9.1922 - 24.7.1923) (Yunanistan ve Türkiye).

Foreign Office 371 - Genel siyasi yazışmalar.

406 - Gizli belgeler.

800 - Bakan ve öteki yetkililerin belgelerinin özel koleksiyonları.

Confidential Print (Gizli Belgeler) - Dosya 3147’den 3860’a, 4158’den 4970’e, 5035’den 5294’a; 6077’den 6581’e; 7363’den 8832’ye; 9056’dan 9176’ya; 10224.

Lordlar Kamarası - David Lloyd George Belgeleri.

Özel Belgeler: FO 800 (Balfour, Churchill, Curzon, Ryan, Crowe, Robeck ve Toynbee belgeleri).

İtalya

Ministero Degli Affari Esteri: I Documenti Diplomatici Italiani (İtalya’nın Diplomatik Belgeleri), Roma, 1952 - seri 5’de 7’ye, 4.11.1918 - 1.10.1923.

Türkiye

Başbakanlık Arşivi Yıldız Belgeleri:

Osmanlı Meclis-i Vükela kararları.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Ekim 1918 - Kasım 1922. Takvim-i Vekayi, 1918-1922.

Tarih Vesikaları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi - 24.4.1920’den 30.10.1923’e. - Gizli Celse Zabıtları.

Yunanistan

Efimeris ton Sizitiseon tis Vulis (Yunan Parlamentosu Görüşmeleri), 1918 - 1923

Praktika ton Sinedriaseon tis Vulis (Yunan Parlamentosu Oturumla-

rının Tutanakları) , Atina, 1918 - 1923. Arşivler:

Venizelos Belgeleri (Benakion Musevi, Atina). Yunan Yüksek Komiserliği (İzmir) Arşivi. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi.

Öteki Yayınlar

Abbott, G. F.: Greece and the Allies, 1914-1922 (Yunanistan ve Bağlaşıklarj, Londra, 1922.

Adıgüzel, Emre: Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1972.

Adıvar, Halide Edip: The Turkish Ordeal, Londra, 1928.

-------: Türkün Ateşle imtihanı, İstanbul, 1962.

Agha Khan: The Memoirs of Ağa Khan (Ağa Han'ın Anıları), Londra, 1954.

Akçakayalıoğlu, Cihat: 'Türk İstiklal Savaşı ve İnkılab Döneminde Atatürk - General Kâzım Karabekir İlişkileri', 2. Uluslararası Atatürk Sempozyumuna Sunulan Bildiriler, Ankara.

Aker, Şefik M.: İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, Ankara, 1937.

Akgün, Seçil: Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928, İstanbul.

Aktepe, Münir: 'Atatürk'e Dair Bazı Belgeler', Belleten, XXXII, sayı 128, Ekim 1968. s. 441 vd.

Akşin, Sina: istanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, 2 cilt, İstanbul, 1976 ve 1992.

Akyüz, Yahya: Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 19191920, Ankara 1975.

Angelomati, Hr.: Hronikon Meğalis Trağodias [Büyük Felâketin Kroniği], Atina, tarihsiz.

Apak, Rahmi ve ötekiler: İç Ayaklanmalar, 1919-1921, Ankara, 1964.

Apak, Rahmi: Batı Cephesi, Ankara, 1965.

Arıkoğlu, Damar: Milli Mücadele Hatıralarım, İstanbul, 1961.

Armaoğlu, Fahir: Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Ankara, 1991.

-------: 'İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)', Belleten, LXII, sayı 234, Ağustos 1998, s.467 vd.

Armstrong, Harold: Turkey in Travail (Türkiye Doğum Sancıları İçinde), Londra, 1925.

Arslan, Esat: 'Amerikan İstihbarat Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşının Bunalım Dönemindeki Türk Dış Politikası ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le Yapılan Görüşmeler', Belleten, LXII, sayı 234, Ağustos 1998, s.495 vd.

Atamer, Hamdi: 'Milli Mücadele Tarihi - Milli Direnme', BTTD, sayı 7, Nisan 1958, s.23 vd.

Atatürk, Mustafa Kemal: Nutuk 2 cilt, Ankara, 1934.

-------: Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik, c,3, Ankara, 1934.

-------: Söylev ve Demeçleri, 1906-1938, Ankara 1959.

-------: Söylev ve Demeçleri, 1919-1938, Ankara, 1961.

-------: A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul, 1963

(Mustafa Kemal Atatürkün Söylevi) .

-------: Söylev ve Demeçleri, 2 cilt, Ankara, 1963 ve 1964.

-------: Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (ed.) Arsan Nimet, Ankara, 1964.

-------: Atatürk'ün özel Arşivinden Seçmeler, 4 cilt, ATASE, Ankara,

1981-1996.

-------: Atatürk’le ilgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Osmanlı

Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1982.

-------: Atatürk’ün Milli Dış Politikası: Milli Mücadele Devrine Ait

100 Belge, 1919-1923, 2 cilt, Ankara, 1994.

-------: Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, (ed.) Mustafa Onar,

Ankara, 1995.

-------: Atatürk’ün Tüm Eserleri, 13 cilt, İstanbul, 1998-2004.

Atay, Falih Rıfkı: Atatürk’ün Bana Anlattıkları, İstanbul, 1955.

-------: Atatürk’ten Hatıralar, 1914-1919, Ankara, 1965.

-------: Çankaya: Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969.

Avcıoğlu, Doğan: Milli Kurtuluş Tarihi, 1883’den 1925’e, 3 cilt, İstanbul, 1974.

Aydemir, Şevket Süreyya: Tek Adam, Mustafa Kemal (1881-1919, 1919-1922 ve 1922-1938), 3 cilt, İstanbul, 1965.

Ayışığı, Metin: Mareşal Ahmet izzet Paşa’nın Askeri ve Siyasi Hayatı, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991.

-------: ‘Son Osmanlı Hükümeti ile Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler’ I ve II, Toplumsal Tarih, sayı 6-7, İstanbul, 1994.

Baker, Ray Stannard: Woodrow Wilson and World Settlement (Wo-odrow Wilson ve Dünya Sorununun Çözümü), 3 cilt, New York, 1923.

-------: The Public Papers of Woodrow Wilson (Woodrow Wilson’un

Siyasi Belgeleri) , 3 cilt, New York, 1927.

Bayar, Celal: Atatürk Anadolu’da, Ankara, 1959.

-------: Ben De Yazdım, 8 cilt, İstanbul, 1965-1972.

Baykal, Bekir Sıtkı: Erzurum Kongresiyle ilgili Belgeler, Ankara,

1969.

-------: Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, 1973.

-------: Türkiye Devletinin Dış Siyasası, Ankara, 1973.

-------: Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Ankara, 1975.

Baytok, Taner: İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara,

1970.

Bayur, Hikmet: Atatürk, Hayatı ve Eseri, Ankara, 1963.

-------: ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-u Hariciye Vekili Yusuf

Kemal Tengirşenk’in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisi ile İlgili Anılar; Belleten, 160, XL, Ekim 1974, s.617 vd. Bıyıklıoğlu, Tevfik: Atatürk Anadolu’da, Ankara, 1959.

-------: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1962.

Buzanski, Peter: Admiral Mark Bristol and Turkish-American Re-lations, 1919-1922, (Amiral Mark Bristol ve Türk-Amerikan İlişkileri) doktora tezi, California Üniversitesi, 1960.

Cebesoy, Ali Fuat: Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953.

-------: Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955.

-------: Siyasi Hatıralar, 2 cilt, İstanbul, 1957-1960.

Chirol, Sir Valentine: ‘The Downfall of the Khilafate’ (Halifeliğin Çöküşü), Foreign Affairs, 2, 1924, s.571-582.

Churchill, Winston Spencer: The World Crisis: the Aftermath, 19181928 (Dünya Krizinin Sonrası), Londra, 1929.

Coşar, Ömer: Milli Mücadele Basını, İstanbul, 1964.

Criss, Nuri Bilge: İstanbul During the Allied Occupation, 19181923, doktora tezi, George Washington Üniversitesi, Washing-ton, 1990; Türkçesi: İşgal Altında İstanbul, İstanbul, 1993.

Cumming, Henry H.: Franco-British Rivalry in the Post-War Near East (Savaş Sonu Yakın Doğuda Fransız-İngiliz Rekabeti), Londra, 1938.

Celebi, Mevlût: Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, 1918-1922, doktora tezi, Ankara, 1999

Çetiner, Yılmaz: Son Padişah Vahdettin, İstanbul, 1993.

Danişmend, İsmail Hami: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4 cilt, İstanbul, 1948.

Davison, Roderic: ‘Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne’ (Mondrostan Lozan‘a Kadar Türk Diplomasisi), The Diplo-mats, 1919-1939, (ed. Gordon Craig ve Felix Gilbert), Prince-ton, 1953, s.172-209.

Dennister, Robin: Churchill’s Secret War: Diplomatic decrypts, the Foreign Office and Turkey, 1922-1944 (Churchill’in Gizli Savaşı: Gizli Belgeler, Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye) , New York, 1997.

Dinamo, Hasan İzzettin: Kutsal İsyan, 4 cilt, İstanbul, 1966-1967.

Duru, Orhan: Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye’nin Kurtuluş Yılları, İstanbul, 1978.

Dyer, Gweyn: ‘The Turkish Armistice of 1918’ (1918’in Türk Muta-rekesi), Middle Eastern Studies, VII-VIII, Londra, 1975, Mayıs 1972 - s.143-178; Ekim 1972, s.313- 348.

Edip, Halide, bkz. Adıvar.

Erhan, Çağrı: American Documents on Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories (Yunanistanın İzmir ve Dolaylarındaki Bölgeleri İşgaliyle İlgili Amerikan Belgeleri), Ankara, 1999.

-------: (ed.) Yaşayan Lozan, Ankara, 2003.

Evans, Laurence: United States Policy and the Partition of Turkey (ABD'nin Politikası ve Türkiye'nin Bölünüşü), Baltimore, 1965.

-------: Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924, çeviren Tevfik Alanay,

İstanbul, 1972.

Frangulis, A. P.: La Grece et la Crise Mondiale (Yunanistan ve Doğu Krizi), 2 cilt, Paris, 1926.

George, David Lloyd: The Truth About the Peace Treaties (Barış Antlaşmalarıyla İlgili Gerçek), 2 cilt, Londra, 1938.

-------: Memoirs of the Peace Conference (Barış Konferansıyla İlgili

Anılar), New Haven, 1939.

-------: The Private Papers of David, Earl Lloyd George of Dwytfor

(Dwytfor Lordu Lloyd George'un özel Belgeleri), 10 cilt, Londra, Beaverbrook Kitaplığı.

Georges-Gaulis, Berthe: La Nationalisme Turc (Türk Milliyetçiliği), Paris, 1921.

-------.: Angora, Constantinople, Londres (Ankara, İstanbul, Londra), Paris, 1922.

Gilbert, Martin: Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat, 18691941 (Bir Diplomatın Portresi), Londra, 1973.

Gilmour, David: Curzon, Londra, 1994.

Giordano, Giancarlo: Carlo Sforza: la Diplomazia, 1896-1921 (Car-lo Sforza'nin Diplomasisi), Milano, 1987,

Gologlu, Mahmut: Erzurum Kongresi, Ankara, 1968.

-------: Sivas Kongresi, Ankara, 1969.

Gökbel, Asaf: Milli Mücadelede Aydın, Aydın, 1964.

Gökbilgin, M. Tayyib: Milli Mücadele Başlarken, 2 cilt, Ankara, 1959 ve 1965.

Göztepe, Tarık Mümtaz: Osmanoğullarının Son Padişahı Vahided-din Mütareke Gayyaşında, İstanbul, 1969.

Grew, Joseph C.: Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Ye-ars, 1904-1945, (Çalkantılı Donem: Kırk Yılın Diplomatik Belgeleri) 2 cilt, Boston, 1952.

Hardinge, Lord Charles: OldDiplomacy: The Reminiscences of Lord Hardinge of Penhurst Covering the years 1880-1924 (Eski Diplomasi: Penhurst Lordu Hardinge'in Anıları), Londra, 1947.

Harington, Sir Charles: Tim Harington Looks Back (Tim Harington Geçmişe Bakıyor), Londra, 1940.

Hasırcıoğlu, Talat: 'Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşayı Tutuklamayı Reddediyor', BTTD, sayı 4, Ocak 1968, s.11-14.

Henderson, Sir Nevile: Water Under the Bridges (Köprünün Altından Gecen Su), Londra, 1945.

Himmetoğlu, Hüsnü: Kurtuluş Savaşında İstanbul'un Yardımları, 2 cilt, İstanbul, 1975.

Howard, Harry N.: The Partition of Turkey (Türkiye'nin Bölünüşü), New York, 1966.

House, E.M ve C. Seymour: What Really Happenedat Paris (Pariste Gerçekten Ne Oldu), Londra, 1921.

Huddleson, Sisley: Poincare: A BiographicalPortrait (Poincare'nin Biyografik Portresi) 2 cilt, New Jersey, 1924.

İğdemir, Uluğ: Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969.

-------: Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları, Ankara, 1973.

-------: Atatürk'ün Yaşamı, Ankara 1980.

I Diki Ton Eks (Altılar'ın Duruşması): Proia yayını, Atina, 1931.

Ilgar, İhsan (ed.): Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, İstanbul, 1973.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal: Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1940- 1953

İncedayı, Cevdet Kerim: Türk İstiklal Harbi, İstanbul, 1925.

İnönü, İsmet: İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1920-1930, Ankara, 1983.

-------: Söylev ve Demeçleri, İstanbul, 1946.

-------: Hatıraları, 2 cilt, Ankara, 1969.

-------: 'Hatıraları', Ulus, 4.2.1968 ve 15.6.1968.

-------: Büyük Millet Meclisindeki Konuşmaları, 1920-1937, 3 cilt,

Rıza Cihan (ed), Ankara, 1992.

İzzet (Furgaç) Paşa, Ahmet: Feryadım, 2 cilt, İstanbul, 1992-1993.

Jaeschke, Gotthard: 'Mondros'a Giden Yol', Belleten, no.109, c.28, Ocak 1964.

-------: Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara, 1970.

-------: Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II - Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar, Ankara, 1973.

-------: Kurtuluş Savaşı ile ilgili Ingiliz Belgeleri, çeviren Cemal

Köprülü, Ankara, 1972.

Kansu, Mazhar Müfit: Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, 2 cilt, Ankara, 1966-1968.

Karabekir, Kazım: istiklal Harbimizin Esasları, İstanbul, 1957.

-------: istiklal Harbimiz, İstanbul, 1960.

-------: Hayatım, İstanbul 1995.

Kandemir, Feridun: Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler, İstanbul, 1964.

Karacan, Ali Naci: Lozan Konferansı ve ismet Paşa, İstanbul, 1943.

Kayser, Jacques: L’Europe et la Turquie Nouvelle (Avrupa ve Yeni Türkiye), Paris, 1922.

Kinross, Lord: Atatürk the Rebirth of a Nation (Atatürk, Bir Ulusun Yeniden Doğusu), Londra, 1966; Bir Milletin Doğusu, Türkçe-ye çeviren Aydın Tezel, İstanbul, 1972.

Kordatu, Yanni: Istori Tis Neoteras Ellados (Modern Yunanistan’ın Tarihi), c.V, Atina, 1957-1958.

Kutay, Cemal: Fevzi Çakmak Atatürk’ü Tevkif Edecekti, İstanbul, 1956.

-------: Milli Mücadelede Amerika, İstanbul, 1979.

-------: Üç Devirde Bir Adam: Fethi Okyar ’ın Anıları, İstanbul,

1980.

-------: Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir insanımız: Hüseyin Rauf Orbay, 1881-1964, 5 cilt, İstanbul, 1992.

: Çerkeş Ethem Hadisesi - Kendi Hatıralarıyla, İstanbul, 1995.

Küçük, Cevdet: ‘Damad Ferid Paşa’, Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, VIII, s.436-439.

Külçe, Süleyman: Mareşal Fevzi Çakmak: Siyasi ve Hususi Hayati, İstanbul, 1953.

Kürkçüoğlu, Ömer: Türk-Ingiliz ilişkileri, 1916-1926, Ankara, 1978.

Laroche, N. Jules: Au Quai d’Orsay Avec Briandet Poincare, 19131926 (Briand ve Poincare ile İlgili Belgeler), Paris, 1957.

Lewis, Bernard: The Emergence of Modern Turkey, Oxford, 1966, Türkçesi: Modern Türkiye’nin Doğusu, çeviren Metin Kıratlı, Ankara, 1993.

Lewis, Geoffrey: Turkey (Türkiye), Londra, 1965.

Lloyd George: bkz. George.

Luke, Sir Harry: TheMakingof Modern Turkey (Modern Türkiye’nin Kurulusu), Londra, 1936.

-------: Cities and Men (Kentler ve Adamlar), c.2, Londra, 1953.

-------: The Old Turkey and the New (Eski ve Yeni Türkiye), Londra,

1955.

Mallosis, I.: I Politiki Istoria tu Dimitriu Gunari (Dimitrios Gunaris’in Siyasi Tarihi), Atina, 1926.

Margoliouth, Rev. D. S.: ‘The Caliphate’ (Halifelik), The New Euro-pe, sayı 14, 1920, s.294-300.

Mango, Andrew: Atatürk, Londra, 1999.

Marzio, Cornelio di: La Turchia di Kemal (Kemal’in Türkiyesi), Mi-lan, 1926.

Mears, Eliot Grinnell (ed.): Modern Turkey, 1908-1923 (Modern Türkiye), New York, 1924.

Melek, Kemal: Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası, İstanbul, 1978.

Meray, Seha L.: Lozan Barış Konferansı, Ankara, 1969

Metaksas, İoannis: To Prosopiko Tu Imerologio (Özel Günlüğü), c.3, Atina, 1964.

Mevlanzade, Rifat: Türkiye inkılâbının içyüzü, 2 cilt, Halep, 1926.

Mikusch, Dagober von: Mustafa Kemal - Between Europe andAsia (Avrupa ile Asya Arasında Mustafa Kemal) , Londra, 1936.

Misailidis, Kostas: Küçük Asya Seferi, çeviri, S. Karaoğlu, 443 daktilo sayfası, tarihsiz.

Morrison, Sir Theodore: ’England and İslam’ (İngiltere ve İslam), Nineteenth Century andAfter, sayı DIX, Temmuz 1919, s.116-122.

Mostras, Vasilios D. İ Mikrasiatiki Epihirisis (Küçük Asya Seferi), Atina, 1969.

Nea Ellas (Yeni Yunanistan) gazetesi: ‘İstanbul Bağımsız bir Devlet Olabilir mi?’ Atina, 13.11.1918.

Nicolson, Harold: Curzon: the Last Phase, 1919-1925 (Curzon: Son Dönemj, Londra, 1934.

Okday, Şefik: Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, İstanbul, 1986.

Orbay, Rauf: ‘Rauf Orbay’ın Hatıraları’, Yakın Tarihimiz, 52 bölüm, 12 Mart 1962 - 21 Şubat 1963.

-------: Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım, 2 cilt, İstanbul,

1993.

Özakman, Turgut: Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele, İstanbul, 1997.

Özalp, Kazım: Milli Mücadele, 1919-1922, 2 cilt, Ankara, 1971.

Özgiray, Ahmet: ‘İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’a göre 1918-1920 Yıllarında Türkiye’, Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul, 1951, s.101-153.

Özlügöl, M. Cemil: Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları, Ankara, 1989.

Özsoy, Osman: Gazetecinin infazı, İstanbul, 1997.

Öztoprak, İzzet: Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara, 1989.

-------: Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, Ankara, 1989.

Öztürk, Kazım: Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, Ankara, 1990.

Paillares, Michel: Le Kemalisme Devant les Allies (Bağlaşıklar ve

Kemalizm), Paris 1922.

Papulas, Anastasios: i Agonia Enos Ethnos (Bir Ulusun Istırabı), Atina, 1928.

Paraskevopulos, Leonidas: Anamnisis (Anılar), Atina 1933.

Peker, Nurettin: 1918-1923 istiklal Savaşının Vesika ve Resimleri, İstanbul, 1955.

Pernot, Maurice: La Question Turque (Türk Sorunu), Paris, 1923.

Pinon, Rene: ‘Les Accords Franco-Turc’ (Fransız-Türk Antlaşması), Revue des Mondes, 1.8.1938.

Poincare, Raymond: Au Service de la France.. .(Fransa’nın Hizmetinde), 11 cilt, Paris, 1926-1974.

Rawlinson, Anthony: Adventures in the Near East, 1918-1922 (Yakın Doğuda Maceralar), Londra, 1923.

Reşit Paşa: Reşit Paşanın Hatıraları, İstanbul, 1939.

Roda, Mihail: İ Ellada Stin Mikran Asian, 1918-1922, (Yunanistan Küçük Asya’da) Atina, 1958.

Ryan, Sir Andrew: The Last of the Dragomans (Son Dragoman [Tercüman]), Londra, 1951.

Sakellaropulu, Konstantinos: İ Skia Tis Diseos - İstoria Mias Katast-rofis (Batı’nın Gölgesi - Bir Felaketin Tarihi), Atina, 1961.

Saral, Ahmet Hulki: Güney Cephesi, Ankara, 1966.

Sarıhan, Mehmet Zeki: Kurtuluş Savaşı Günlüğü, 4 cilt, İstanbul, 1982.

Selek, Sabahattin: Anadolu İhtilali, 2 cilt, İstanbul, 1963 ve 1965

Sertoğlu, Mithat: ‘Bir İhanetin Belgesi’, BTTD, sayı 7, Nisan 1968, s.3 vd.

-------: ‘Mutareke Devrinde Saltanat Şurası ve Milli Şura Hazırlıkları, BTTD, sayı 22, Temmuz 1969, s.28-40

Sforza, Count Carlo: Diplomatic Europe Since the Treaty of Versail-les (Versay Antlaşmasından Sonraki Diplomatik Avrupa), New Haven, 1928.

-------: Makers of Modern Europe (Modern Avrupa'nın Yaratıcıları),

1930.

-------: Construttori e Distruttori, Roma, 1945.

Shaw, Stanford J.: From Empire to Republic, the Turkish War of Liberation (imparatorluktan Cumhuriyete, Türk Kurtuluş Savaşı), 6 cilt, Ankara, 2000.

Simavi, Lütfi: Sultan MehmedReşadHanın ve Halifenin Sarayından Gördüklerim, İstanbul, 1924.

-------: Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul, 1972.

Sirel, Münir: 'Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası', BTTD, sayı 4, Ocak 1968, s.15-21.

Sofuoğlu, Adnan: Fener Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul, 1996.

Sonyel, Salahi R.: '1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet', Türk Kültürü, sayı 85, Kasım 1969, s.47 vd.

-------: 'Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal

ve Türk Kurtuluş Savaşı', BTTD, sayı 49, Ekim 1971, s.11.-19.

-------: The Foreign Policy of the Turkish Nationalists, 1919-1923

(Türk Ulusçuların Dış Siyasası), doktora tezi, Londra Üniversitesi, Kasım 1971

-------: 'Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler, Belleten, sayı

154, XXXIX, Nisan 1975, s.257-264.

-------: Turkish Diplomacy, 1918-1923 (Türk Diplomasisi), Londra,

1975.

-------: The Turco-Greek Conflict (Türk Yunan İhtilafı), Londra,

1976.

-------: Türk-Yunan Anlaşmazlığı, Ankara, 1985.

-------: Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 2 cilt, Ankara 1973 ve

1986.

-------: Atatürk the Founder of Modern Turkey (Modern Türkiye'nin

Kurucusu Atatürk), Ankara, 1989.

-------: 'İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımına Karsı Tutumu', Belleten, LVIII/221, Nisan 1994, s.159-184.

-------: Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin

Türkiye'deki Eylemleri, Ankara, 1995.

-------: The Turco-Greek Imbroglio - Panhellenism and the Destruc-

tion of Anatolia (Türk-Yunan Anlaşmazlığı - Panhelenizm ve Anadolu'nun Yıkımı), Ankara, 1999.

-------: 'Kurtuluş Savaşı Döneminde İstanbul Kabineleri ve İngiliz

İstihbarat Servisi', Belleten, LXV/243, Ağustos 2001, s.661-708.

-------: The Great War and the Tragedy of Anatolia (Yüce Savaş ve

Anadolu Felaketi), Ankara, 2001.

-------: Atatürk, the Grand Türk (Yüce Türk Atatürk), Londra, 2003.

Söylemezoğlu, Galip Kemali: Başımıza Gelenler: Mondros'tan Mudanya'ya, 1918-1922, İstanbul, 1939.

Stratigos, Ksenofon: I Ellas En Mikra Asia (Yunanistan Küçük Asya’da), Atina, 1986.

Şapolyo, Enver Behnan: Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Ankara, 1944.

-------: Osmanlı Sultanları Tarihi, İstanbul, 1961.

Şimşir, Bilal: İngiliz Belgelerinde Sakarya’dan İzmir’e, İstanbul, 1972.

-------: Atatürk’ün Yazışmaları, 1920-1923, Ankara, 1981.

-------: Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Ankara, 1981.

-------: Ingiliz Belgelerinde Atatürk, 1913-1938, 4 cilt, Ankara, 19731989,

-------: Lozan Telgrafları, 2 cilt, Ankara 1990-1994.

-------: Doğunun Kahramanı Atatürk, Ankara, 1999

Tacalan, Nurdoğan: Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1971.

Tansel, Selahattin: Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1965.

-------: Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, 4 cilt, İstanbul, 1991.

Tansu, Samih Nafiz: İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1964.

Tarih, c.IV, İstanbul, 1934.

Tengirşenk, Yusuf Kemal: Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967.

Temperley, H. W. V (ed.): A History of the Peace Conference of Pa-

ris (Paris Barış Konferansının Tarihi), 4 cilt, Londra, 1924.

-------: England and the Middle East (İngiltere ve Orta Doğu), Londra, 1936.

Toynbee, Arnbold J.: ‘The Question of the Caliphate’ (Halifelik Sorunu), Contemporary Review, sayı 117, 1920, s.192-196.

-------: The Western Question in Greece and Turkey (Yunanistan ve

Türkiye‘de Bati Sorunu) , Londra, 1923.

Toynbee ve K. P. Kirkwood: Turkey (Türkiye), Londra, 1926.

Türk İstiklal Harbi, Ankara, 1962-1969.

Türkgeldi, Ali: Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, Ankara, 1948.

-------: Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951.

Ulagay, Osman: Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974.

Ulubelen, Erol: İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967.

Uluğ, N.: Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1973

Umar, Bilge: İzmir ’de Yunanlıların Son Günleri, Ankara, 1974.

Vakka, D.: O Venizelos, Polemikos İğetis (Savaş Önderi Venizelos), Atina, 1949.

Vansittart, Lord Robert: The Mist Procession (Duman Gecikti), Londra, 1958.

Venizelos, Eleftherios: İİstoria Tu Ethniki Dihazmu (Yunan Bölünüşünün Tarihi), Atina, 1994.

Villalta, George Blanco: Atatürk, Ankara, 1982.

Vere-Hodge, Edward Reginald: Turkish Foreign Policy, 1918-1948 (Türk Dış Politikası) Ambilly-Annemasse, 1950.

Walder, David: The Chanak Affair (Çanakkale Olayıj, Londra, 1969.

Watson, David: Georges Clemenceau, Londra, 1974.

West, Nigel: MI6 British Secret Intelligence Operations, 1909-1945 (İngiliz İstihbarat Servisi'nin Operasyonları), Londra, 1983.

Wilson, Woodrow: The Papers of Woodrow Wilson (Woodrow Wilson'un Belgeleri) , c.30, Princeton, 1984.

Yalman, Ahmet Emin: Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 2 cilt, İstanbul. 1979-1980.

Young, Kenneth: Arthur James Balfour, Londra, 1963.

Yularkıran, Cevdet: ReşitPaşa'nınHatıraları, İstanbul, 1930.

Konuyla İlgili Gazeteler

Akşam

Albayrak (Erzurum)

Alemdar

Ati

Daily Mail (Londra)

Daily Telegraph (Londra) Doğru Söz (Balıkesir) Figaro (Paris)

Hadisat

Hakimiyet-i Milliye (Ankara)

Hukuk-u Beşer (İzmir)

İfham

İkdam

İkaz (Afyon Karahisar) İleri

Illustration

İrade-i Milliye (Sivas) İstiklal

Journal des Debats (Paris)

Journal d’Orient

Memleket

Minber

l’Matin (Paris)

Millet Yolu (Bursa) Morning Post (Londra) Nouvelle (Paris)

Öğüt (Konya)

Pall Mall Gazette (Londra)

Peyam

Sabah

Sebilürreşat (İstanbul, Ankara, Kayseri)

Takvim-i Vekayi Tarık

Tasvir-i Efkar le’ Temps (Paris)

Times (Londra)

Yeni Gün Yeni İstanbul Yeni Yol Vakit Zaman

A

F

G

I-İ

Laurence Evans 28 L'Matin 77

Londra V, 3, 8, 9, 15, 23, 36, 50, 53, 57, 59, 60, 73, 79, 81, 86, 87, '

88, 89, 92, 93, 100, 109, 110, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 140, 141, 144, 146, 147, 148, 170, 171,

121,	122,	123,	124,	125,	126
127,	128,	129,	130,	131,	132
133,	136,	137,	138,	139,	140
144,	145,	146,	147,	148,	151
152,	153,	154,	155,	156,	159
160,	161,	163,	164,	165,	166
167,	170,	171 ,	172,	175,	176
177,	178,	179,	180,	181,	182
183,	184,	189,	190,	191,	192
193,	194,	195,	197,	198,	199